

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Станиша М. Остојић

**ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ
ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА
КОЛЕБЉИВИХ БИРАЧА У СРБИЈИ**

докторска дисертација

Београд, 2012.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Staniša M. Ostojić

**PSYCHOLOGICAL ASPECTS
OF THE INDECISIVE VOTERS`
ELECTIVE BEHAVIOR IN SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2012

Ментор:

др Бора Кузмановић, редовни професор у пензији
Филозофски факултет, Београд

Чланови комисије:

проф. др Драган Попадић
Филозофски факултет, Београд

проф. др Небојша Петровић
Филозофски факултет, Београд

Датум одбране докторске дисертације:

Датум промоције докторске дисертације:

Докторат наука

ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА КОЛЕБЉИВИХ БИРАЧА У СРБИЈИ

Резиме:

У раду се даје преглед одабраних теоријских модела и резултата емпиријских студија колебљивог изборног понашања. Наводе се резултати сопственог емпиријског истраживања и објашњава део околности које доводе до колебљивог понашања бирача. Спроведено истраживање је у форми анкете уз примену дводимензионалних једнополарних скала, а рађено је на узорку студентске популације из Србије.

Колебљиво изборно понашање се разматра у три ситуације: ретроспекцији претходног изборног искуства, колебљивости намере изласка на изборе и колебљивости намере гласања за конкретну странку. Анализира се присуство - одсуство страначке преференције учесника, као и: ставови, афекти и процене о странкама, политичким темама и проблемима, страначка идентификација, јачина амбиваленције одговарајућих варијабли.

Констатује се да у ставовима колебљивих и опредељених учесника нема разлика у односу на: независност КиМ, војну неутралност, задовољство стандардом, могућност запошљавања или идеолошку блискост бирача са странком.

Утврђује се да су најважније разлике између колебљивих и опредељених учесника на афективном нивоу, а да је амбиваленција учесника снажније повезана са колебљивим изборним намерама учесника него са основним емпиријским варијаблама (ставови, афекти).

У раду се дискутују добијени налази, указује на сличност колебљивог изборног понашања бирача у Србији са резултатима студија опредељених бирача у западним демократијама и разматрају будући правци истраживања у овој области.

Кључне речи:

бирачи, колебљивост, несигурност, неодлучни бирачи, амбиваленција, ставови, емоције, сентименти,

Научна област: социјална психологија

Ужа научна област: политичка психологија

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE INDECISIVE VOTERS' ELECTIVE BEHAVIOR IN SERBIA

Abstract:

This paper provides an overview of selected theoretical models and results of empirical studies vacillating electoral behavior. It is stated the results of its own empirical research and explains part of the circumstances that lead to indecisive voters' behavior. It is a survey with the use of two-dimensional unipolar scales, The survey was done on a sample of university students from Serbia.

Indecisive elective behavior is considered in three situations: retrospect previous electoral experience of the voter, the voter turnout and indecisive voting intention for a specific party. It is analyzed presence - absence of party preferences of the participants, attitudes, emotions and estimates of the parties, political issues and problems, the party identification, the strength of ambivalence of relevant variables.

It is noted that there are no difference in attitudes of indecisive and committed participants in relation on: Kosovo's independence, neutrality of Serbia, satisfaction with the standard, employment opportunities or ideological closeness of voters with the party.

It is established that the most important differences between the indecisive and committed participants are on the affective level; that the ambivalence of participants is more powerful associated with indecisive electoral intentions than with basic empirical variables (attitudes, affects).

The paper discusses the obtained findings, points to the similarity of indecisive electoral behavior of voters in Serbia with the results of studies of committed voters in Western democracies and the future directions of research in these fields.

Keywords:

voters, indecisiveness, volatility, undecided voters, ambivalence, attitudes, emotions, sentiments,

Scientific field: social psychology

Narrow scientific field: political psychology

САДРЖАЈ:

УВОД	1
ТЕОРИЈЕ И МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА БИРАЧА	7
ОПШТЕ ТЕОРИЈЕ И МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА БИРАЧА	8
Колумбија модел гласања	12
Мичиген социјалнопсихолошки модел гласања	14
Даунсов модел рационалног гласања	17
Просторна теорија гласања	19
Ретроспективна теорија гласања	19
Проспективна теорија гласања	20
Емоционални модел изборног понашања бирача	21
Проблем изборне апстиненције	27
Закључна разматрања о општим моделима изучавања изборног понашања	29
ТЕОРИЈЕ, МОДЕЛИ и ЕМПИРИЈСКЕ СТУДИЈЕ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА КОЛЕБЉИВИХ БИРАЧА	31
Колебљиво изборно понашања и амбиваленција	35
Амбиваленција емоција	38
Амбиваленција ставова	39
Истраживања односа амбиваленције и колебљивог изборног понашања	45
Колебљиво изборно понашање и имплицитна политичка когниција	49
ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА	53
Операционализација колебљивог изборног понашања	56
ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ И ХИПОТЕЗЕ	59
ИСТРАЖИВАЧКЕ ПРОМЕНЉИВЕ	66
Зависне променљиве	66
Независне променљиве	67
Преференција политичких странака	68
Партијска идентификација	69
Ставови и амбиваленција ставова учесника	70
Идеолошка блискост учесника са преферираном странком	75
Афекти, емоције и њихова амбиваленција	77
Задовољство животним стандардом	78
Социјално-демографске карактеристике	79

Претходно изборно искуство	79
ПОСТУПАК И МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА	80
УПИТНИК - ИНСТРУМЕНТИ	81
МЕТОДЕ ОБРАДЕ И НАЧИН ПРИКАЗА РЕЗУЛТАТА	93
УЗОРАК	95
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	96
Разлике у одговорима између А и Б групе	97
СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ КОЛЕБЉИВИХ И ОПРЕДЕЉЕНИХ УЧЕСНИКА	98
Странацка идентификација и преференција странке	105
Ставови о демократији, транзиционим променама у Србији и колебљиво изборно понашање	112
Социјално-демографске варијабле и колебљиво изборно понашање	114
Разлике у афектима (сентименти и емоције) између колебљивих и опредељених учесника	114
Сентименти према преферираној странци	116
Емоције према преферираној странци	130
Резиме разлика у афектима колебљивих и опредељених учесника	134
Разлике у ставовима, вредносним циљевима и проценама колебљивих и опредељених учесника	136
Разлике у вредновању странака и лидера	137
Разлике у вредносним циљевима и проценама колебљивих и опредељених учесника према друштвеним и политичким проблемима	146
Задовољство животним стандардом	151
Резиме разлика у степену амбиаленцији колебљивих и опредељених учесника истраживања	153
Резиме разлика доследно колебљивих и опредељених учесника	157
БИНАРНА ЛОГИСТИЧКА РЕГРЕСИОНА АНАЛИЗА	158
МОДЕЛ 1 (само емпиријске варијабле)	159
МОДЕЛ 2 (емпиријске варијабле и амбиваленција према чланству Србије у ЕУ)	160
МОДЕЛ 3 (емпиријске варијабле, узорак подељен по димензији амбиваленције према чланству Србије у ЕУ)	162
Сумарни преглед резултата вишеструке регресионе анализе изборног понашања колебљивих учесника	167
ОПШТИ ЗАКЉУЧЦИ И КОМЕНТАРИ	171
ЛИТЕРАТУРА	180
ПРИЛОЗИ	189

САДРЖАЈ ПРИЛОГА:

Прилог I	189
Упитник А - евалуативно-афективна листа променљивих	
Упитник Б - евалуативно-когнитивна листа променљивих	
Прилог II	191
Упитник А група	
Упитник Б група	
Прилог III	211
Табела III 1 : Значајност разлика емоција А-афективне и Б-когнитивне групе према преферираној странци	
Табела III 2 : Значајност разлика сентимената А-афективне и Б-когнитивне групе према преферираној странци	
Табела III 3 : Значајност разлика опште евалуације странака, лидера, политичких проблема између А-афективне и Б-когнитивне групе	
Прилог IV	214
Избор конкретне странке – сентименти присталица Демократске странке	
Намера изласка на изборе - резултати анализе сентимената присталица Демократске странке	
Прилог V	215
Избор конкретне странке – резултати анализе сентимената присталица Демократске странке	
Прилог VI	216
Намера изласка на изборе - резултати присталица Демократске странке у односу на вредновање странке и њене лидере:	
Прилог VII	216
Учесници без префериране странке и њихове разлике у случају намере изласка на изборе и вредновање војне неутралности Србије	
Прилог VIII	217
Присталице Демократске странке, задовољство доприносом побољшању стандарда и колебљиво изборно понашање	

УВОД

У Србији се након избора и политичких промена 2000. године дешавају крупне промене у свим сегментима друштвеног и политичког живота. Ове промене збирно могу се означити као транзиција социјалистичке у капиталистичку државу и друштво, а временски и просторно оне се подударају са сличним променама у другим источноевропским државама након пада Берлинског зида.

Процес транзиције у Србији подразумева, између осталог, демократизацију српске државе и друштва, односно процес преображаја како државних и друштвених институција, тако и промене у свести грађана Србије, њиховој вредносној оријентацији, промени животних приоритета и др. У контексту демократизације друштва дешавају се промене у изборном систему, расте значај демократске јавности, како медија и стручне јавности, тако и јавног мњења. Самим тим у Србији расте потреба за објективним проценама јавног мњења у односу на друштвене и политичке проблеме, као и прихватљивости решења ових проблема од стране грађана. Таква сазнања су важна за функционисање власти, али и опозиције, јер на бази објективних сазнања о проблемима друштва и прихватљивости појединих решења ових проблема за грађане, власт и опозиција прилагођавају планове свог деловања у друштву и држави. У складу с тим, важност истраживања јавног мњења посебно долази до изражаја уочи и током изборних кампања.

Главни циљеви предизборних студија у развијеним демократским системима, па и у Србији, усмерени су на објашњење и предвиђање изборног понашања бирача у мери у којој оно дозвољава дефинисање модалитета расподеле власти након избора. У целини говорећи, теоријски модели и резултати студија изборног понашања бирача, уз повремене веће и мање промашаје, углавном дају задовољавајуће резултате у односу на циљ који им је постављен. Један број важних проблема везаних за проучавање изборног

понашање бирача, ипак, остаје недовољно разјашњен. Такви проблеми, према Оскампу и Шулцу (Oskamp, and Schultz, 2004) су, на пример: проблем утицаја објављених резултата испитивања јавног мњења на ток и исход кампање, проблем избора најповољнијег «тајминга», тј. најбољег времена за предизборна истраживања и сл. На овом месту, међутим, као посебно обиман и сложен теоријски и практични проблем издвајамо изборно понашање нестабилних, колебљивих бирача, што је главни предмет истраживања овог рада.

Теоријски и практични модели проучавања изборног понашања бирача у центру пажње имају дефинисане бираче, односно оне који су у предизборним истраживањима исказали своју изборну преференцију, односно намеру за кога ће гласати. То је разумљиво јер је познавање изборне одлуке дефинисаних бирача обично довољно за успешно предвиђање крајњих резултата избора. Међутим, у околностима о којима ћемо касније више говорити, изборно опредељење нестабилних, колебљивих бирача постаје веома важно за крајњи резултат избора. Тада постаје уочљива чињеница да општа теоријска сазнања о изборном понашању дефинисаних бирача нису довољна за објашњење и предвиђање понашања неопредељених и других колебљивих бирача.

Будући да је пажња предизборних студија усмерена на дефинисане бирача, бројна истраживања и студије пружају обиље податка о разним аспектима њиховог опредељења и анализе могућих разлога за формирање изборног опредељења. Насупрот томе, у литератури налазимо мањи број студија о проблемима који су карактеристични за понашање колебљивих бирача. У наставку ћемо изнети нека истраживања ових бирача, која су претежно забележена у друштвима са развијеном демократском традицијом.

Предизборна истраживања јавног мњења у развијеним демократским системима и у Србији операционално идентификују углавном две основне групе бирача. Из позиције истраживача једну функционалну групу чине опредељени бирачи, односно они бирачи који су утврдили своје изборно

опредељење и желе да га у истраживању искажу. Другу групу обично чине неодређени бирачи или они који неће да искажу своје опредељење, уз евентуално посебно издвајање групе бирача који се изјасне да неће гласати, тј. апстиненти. Будући да је у овом раду пажња усмерена управо на те неодређене, колебљиве бираче, овде ћемо навести неке од података који се односе на три главне групе колебљивих бирача у свету, и код нас. Када се говори о колебљивости српских бирача мора се имати на уму да су се тек након 2000. године, након релативног стабилизовања веома тешких друштвених и политичких прилика у Србији током 90-тих, стекли услови да се подаци о излазности на биралишта и изборном опредељењу бирача у Србији могу објективније поредити са подацима утврђеним у другим земљама у транзицији и развијеним демократијама.

У прву групу колебљивих бирача сврстани су они који су неодређени, неодлучни, тј. они који желе да гласају, али нису формирали своје изборно опредељење. На изборима за председника САД, на пример, две трећине промена у ставовима бирача чине формирање иницијалних изборних преференција (Zaller, 2004). У истој категорији бирача на парламентарним изборима у Холандији испитиваних у периоду од 20 година, у просеку 25% бирача чине неодлучни бирачи (Rosema, 2006). Резултати скоријих предизборних истраживања за парламентарне изборе у Србији 2005, бележе 32% неодређених; а у предизборним истраживањима за председничке изборе 2008, други круг, 16% неодређених (Михајловић и др. 2005, 2007).

Друга група колебљивих бирача може се одредити као група оних бирача који промене свој избор, тачније промене своје опредељење између два избора или током изборне кампање. Бирачи који „сваки час“ мењају своје опредељење називају се и „плутајући“ («floating») гласачи. Што се тиче краткорочних промена намере гласања током изборне кампање, резултати студија са 11 избора у САД, В. Британији и Канади показују да 6-17% бирача током кампање промени своје опредељење, односно намеру за кога ће гласати (Fournier, 2005). Истраживачки резултати холандских

парламентарних избора у периоду од 20-так година (Rosema, 2006) говоре да 15% бирача током кампање промени свој избор у односу на своју иницијалну преференцију. Промене изборних преференција и гласања израелских бирача у дужем временском периоду показују да готово 60% њих макар једном у току 10 година промени странку за коју гласа (Gabaу, 1999). С друге стране, у Србији је према упоредној анализи изборног понашања бирача између 1993. и 1996. било само 8% оних који су променили свој глас (уп. Atlagic, 2007).

На крају, у трећу групу колебљивих бирача могу се убројати они бирачи који се у предизборним истраживањима пред анкетаром изјашњавају да неће изаћи на биралиште, тј. да ће бити апстиненти, али који упркос томе гласају. Удео апстинената на немачким савезним изборима од 1990, нпр. креће се од 18-22 % укупних бирача, што је иначе дупло више апстинената него што их је било 70-тих и 80-тих година у СРН. У оквиру ове групе могу се издвојити различите подгрупе, а предмет нашег интересовања могла би бити група апстинената које Клајнхерц (Kleinherz, 1995) означава као „коњунктурни апстиненти“, јер од избора до избора мењају статус гласач/апстинент. Њихов број у СРН је процењен на 10% бирачког тела. Осим ових бирача који у анкетама најављују да неће гласати, могу се издвојити и следеће подгрупе: „технички апстиненти“ (болест, пресељење и сл.), коју чини 4-6 % бирача, „трајни апстиненати“ (религиозни разлози, или противници демократије и др.) који чине 4-5% бирача. Према проценама истог аутора, око 1/3 апстинената припада групи разочараних партијском политиком. О значају проучавања „коњунктурних апстинената“ говори и податак са избора у Израелу 1996, нпр, када је највећи број апстинената изашао на изборе и у 80% случајева гласао дијаметрално супротно предвиђањима истраживача (Gabaу, 1999). У Србији нека истраживања говоре о 10% несигурних, колебљивих и 6% сигурних апстинената (ЦЕСИД, 2008).

У истраживањима изборног понашања јавља се и обрнути проблем од горе поменутог проблема у вези с изборном апстиненцијом. Проблем се

јавља када се у истраживањима бирачи декларишу као сигурни гласачи, али када они упркос томе не изађу на биралиште. Тако нпр. број оних који се у предизборним истраживањима у САД изјашњавају као апсолутно сигурни бирачи је 20% већи од броја стварно изашлих бирача (Haddock and Maio, 2004, Voogt, 2005).

С обзиром на релативно кратку традицију слободних избора и вишепартијског система и, посебно, квалитетних истраживања и емпиријски утемељених анализа у Србији, не чуди да у Србији нема много података о изборном понашању нестабилних, колебљивих бирача. Ако неки подаци и постоје, онда се они налазе у оквиру студија посвећених основним категоријама, односно анализама опредељених бирача и, нешто ређе, апстинената. Истина, судећи по броју студија посвећених изборном понашању опредељених бирача у односу на број студија несигурих бирача у развијеним демократским друштвима, може се закључити да ни код њих тај проблем није привукао већу пажњу. Може се поставити питање зашто овај проблем није привукао већу пажњу истраживача?

Свакако да основни разлог непостојања већег броја емпиријских и теоријских студија проблема колебљивог изборног понашања лежи у томе што су у највећем броју изборних ситуација тачно предвиђање изборне одлуке опредељених бирача, односно њихово касније адекватно гласање, довољни за успех избора и доношење одлуке о расподели власти између изборних актера. У складу с тим, објашњење и предвиђање одлуке опредељених бирача, оних који у предизборним истраживањима исказују формиране изборне преференције и намеру гласања задовољава потребе корисника истраживања. При томе треба имати на уму да се предвиђање изборних резултата не може свести на једноставно бројање изборних преференци и намера бирача, јер се ове категорије не поклапају са крајњом одлуком бирача. Већ због тога је потребно проширити сазнања на проблеме у вези са колебљивошћу односно променом изборног опредељења.

Осим разглога теоријске природе који указују на потребу проучавања изборног понашања колебљивих бирача, постоји и један број реалних изборних ситуација у којима одлука колебљивог бирача постаје веома важна за исход избора. То су нпр. ситуације у којима изборна правила налажу излазак одређеног броја бирача на биралишта како би избори били регуларни (натполовична већина, квалификована већина од укупног броја бирача и сл.), а предизборне анализе указују на постојање великог броја апстинената који својим неизласком на биралишта могу угрозити регуларност избора. Ту се такође убрајају изборне ситуације у којима глас колебљивог бирача може битно одредити успех кандидата или партија које учествују на изборима. Ово је уочљиво код избора на којима учествује уједначен број опредељених бирача у односу на главне изборне кандидате или партије. Када је број колебљивих бирача на овим изборима већи од разлике која дели изборне преференције опредељених бирача, тада је посебно важно тачно проценити крајњи избор ових бирача, чиме теоријска сазнања о овом типу изборног понашања добијају на значају.

Укратко, када би примена постојећих теоријских сазнања, метода и техника у проучавању опредељених бирача била довољно добра за објашњење и предвиђање изборних одлука колебљивих бирача, онда се проблем не би ни постављао. Међутим, управо се на проблему изборног понашања нестабилних, колебљивих бирача показује недовољност укупних знања о понашању бирача, начина формирања и динамике промена изборних преференција и одлука. Због тога очекујемо да планирано истраживање проблема изборног понашања колебљивих бирача разјасни не само одабрана конкретна питања у вези са њиховим понашањем, него и да прошири укупна сазнања у вези са изборним понашањем опредељених бирача.

ТЕОРИЈЕ И МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА БИРАЧА

Основна намера уводног дела рада била је приказ стања, односно услова у којима се одвијају савремена истраживања јавног мњења у Србији, посебно предизборна истраживања, при чему је нагласак био на питањима изборног понашања колебљивих бирача. Имајући у виду будућа истраживања изборног понашања, у уводу је са теоријског и практичног аспекта размотрена и образложена потреба детаљније анализе проблема колебљивог изборног понашања. Истовремено, у уводу је повучена паралела са сличним истраживањима у свету и извучен закључак да је изборно понашање колебљивих бирача недовољно истражен феномен како код нас, тако и у друштвима са далеком већом демократском традицијом и истраживачким потенцијалом него што је то случај у Србији.

Наредни, теоријски део рада посвећен је приказу теорија и модела изборног понашања бирача у целини, уз кратки осврт на проблем изборне апстиненције. Циљ овог приказа је уочавање основних теоријских праваца који су настали у овој истраживачкој области, уочавање тешкоћа која се јављају, као и правце будућег развоја ових истраживања. Почећемо подацима о првим изборним студијама и анкетама које су рађене 30-тих година у Француској и САД, затим навести доминантне моделе савремених анкетних истраживања, као и моделе који разматрају однос емоција и изборног опредељења бирача.

У наставку општих теорија и модела следе специфични теоријским приступи и конструкти изборног понашања колебљивих бирача. Њих смо груписали у другом делу теоријског приказа, а садрже нешто детаљније приказе студија заснованих на амбиваленцији и имплицитним ставовима колебљивих бирача.

ОПШТЕ ТЕОРИЈЕ И МОДЕЛИ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА БИРАЧА

Систематско проучавање изборног понашања започето је 30-тих година прошлог века и уз сталне теоријске иновације настављено је до данашњих дана. Без намере да детаљније прикажемо постојеће теоријске приступе, моделе и класификације проучавања изборног понашања бирача, на овом месту бавимо се њиховим основним постулатима. Током излагања које следи нећемо правити разлику између изборног понашања бирача на председничким, парламентарним или општинским изборима. Нећемо правити разлику ни између бирања и гласања. Свака од ових изборних ситуација носи са собом неке специфичности, али оне не ремете опште важеће принципе проучавања одлучивања бирача у тим ситуацијама.

Наредни приказ теоријских модела изборног понашања бирача у принципу је заснован на монографији Евансове (Evans, 2004) и одговарајућих поглавља монографије Оскампа и Шулца (Oskamp, Schultz, 2004). Осим њих, у приказ теорија и модела изборног понашања бирача укључили смо један број проблема и радова посвећених односу емоција и политичког, односно изборног понашања бирача које наведене монографије не обухватају.

Проучавање избора и њихових резултата можемо разматрати са позиције сложености, ширине предмета истраживања. Оно се у макро димензији испољава у студијама о вези између структуралних и динамичких друштвених појава у једној држави и изборног опредељења бирача. Тако се пратећи макро-економске показатеље, стопе криминала и слично може анализирати опредељење бирача на наредним изборима. Постоје обимне студије и модели о вези између стопе незапослености и резултата избора, или студије о тзв. економском гласању, то јест. вези између различитих економских индикатора, безбедносних или спољнополитичких параметара и гласања на изборима.

Други тип проучавања изборног понашања, проучавање на микро нивоу, усмерен је на проучавање изборног понашања гласача појединца и податке добијене из анкета на репрезентативном узорку гласача. Циљ ових истраживања је објашњење и предвиђање изборних резултата на основу изборног опредељења појединачних бирача, односно чланова малих група.

Посматрано с друге стране, теоријски приступи проучавању избора и изборног понашања бирача могу се грубо поделити на социолошке, социјалнопсихолошке и моделе настале на бази теорије користи, односно моделе рационалног избора.¹

Како само име говори, социолошки модели наглашавају значај повезаности социолошких варијабли, варијабли које су израз структурних и институционалних подела у друштву са изборним понашањем бирача: пол, старост, занимање, религијска припадност, етницитет, класна припадност и сл. Први и најпознатијих теоријски модел тог типа је тзв. Колумбија модел, развијен у САД 40-50-тих година прошлог века на Универзитету Колумбија. Социјалнопсихолошки модел, какав је нпр. Мичиген модел развијен на Универзитету Мичиген у САД, у објашњењу и предвиђању одлуке бирача наглашава улогу променљивих као што су утицај мас-медија, утицај елите, или психолошке карактеристика бирача. Моделе гласања заснованог на премиси рационалног избора подржавају теоретичари и истраживачи из академских кругова политичких наука. Најутицајнија теорија о рационалном одлучивању гласача је Даунсов модел гласања, који је проистекао из економске теорије тржишта. Развијену варијанту рационалног модела гласања представљају утицајне теорије као што је нпр. теорија ретроспективног гласања бирача. Она почива на тези о гласању бирача на основу рационалне процене о економском учинку и просперитету коме су

¹ Сама класификација модела није од пресудне важности за разумевање проблема изборног опредељења бирача. Ипак, класификација коју предлаже Атлагић (Atlagić, 2007) више збуњује него што помаже разумевању проблема. Он изборне моделе дели по њиховој заснованости на дејству посредних детерминанти (социо-демографски, економски и психолошки модел) и непосредних детерминанти (ставовски модел и социо-психолошки модел).

допринели одговарајуће политичке партије, односно кандидати између два изборна циклуса. Други вид рационалног модела гласања формулишу присталице просторно-дирекционе теорије гласања, а постоје и друге сличне теорије. О овим теоријама нешто детаљније ћемо говорити у наставку рада.

Међутим, пре него што прикажемо неке од полазних идеја одабраних модела проучавања избора и изборног понашања бирача, осврнућемо са на интересантну дискусију која је међу истраживачима покренута након председничких избора у САД 2000. године, на којима су изборни кандидати били републиканац Џ. Буш и Клинтон потпредседник, демократа А. Гор. На основу те дискусије можемо сагледати сложеност проучавања проблема изборног понашања бирача, уочити основне идеје два истраживачка модела, али и утврдити ограничења постојећих анализа која су условљена сложеност и динамиком истраживачког проблема.

Дискусија у стручној јавности је покренута поводом релативно великог промашаја групе истраживача који подржавају ретроспективни, рационални модел избора у њиховим прогнозама исхода председничких избора 2000. године (шире у: Fiorina and all, 2002).

У контексту „афере Левински“, 1998.год. Мичиген социјално-психолошки модел утицаја мас медија и елите на јавно мњење није могао да објасни чињеницу зашто је, након избијања афере и кратког пада популарности председника Клинтона, његова популарност порасла, па и премашила популарност коју је имао пре избијања афере. Немоћ Мичиген социјалнопсихолошког модела да објасни уочену појаву погодовала теоријама о рационалном, односно економском моделу гласања бирача. Рационалне теорије су имале објашњење очуване популарности председника Клинтона након „афере Левински“. Тих година, наиме, популарност Б. Клинтона се подударала са пареметрима на којима инсистирају присталице рационалног гласања бирача, као што су: економски параметри успеха, индикатори мира и просперитета у земљи. Ови параметри су остали неизмењени упркос притисцима јавности и медија због скандала Б.

Клинтонa. Две године касније, 2000. године, два месеца уочи нових председничких избора, а након седам панел истраживања, представници рационалне школе мишљења су у оквиру АПА (American Political Science Association) предвидели сигурну победу демократе А. Гора. Они су предвиђали да ће А. Гор освојити 53 до 60 посто гласова бирача (у просеку 56 %). Те 2000. године сви елементи које су истраживачи узимали у обзир ишли су у прилог Гору, као што је био случај и са Клинтоном 1998. године: САД су у претходном периоду бележиле континуирани економски раст, имале ниску стопу незапослености, ниску стопу инфлације. Економски просперитет је био неспоран. У складу са позитивним економским показатељима били су и некономски индикатори из круга „фундаменталних“ (Fiorina and all, 2003), као што су стопа криминала и одсуство већих америчких војничких жртава у свету. Подударни са њима били су и субјективни индикатори просперитета, односно перцепција задовољство бирача постојећим друштвено-економским стањем. Због таквих резултата присталице рационалног, ретроспективног модела гласања су поверовали у тачност својих предвиђања и супериорност свог модела изборног понашања бирача у односу на друге моделе.

Међутим, изборни резултати су показали сасвим другачије резултате. Фиорина и др. Оцењују да је: „све што је могло да иде лоше, ишло је лоше», укључујући на крају и пораз А. Гора“. У накнадним анализама присталице ретроспективног изборног модела покушали су да одговоре на питање узрока наведеног промашаја. За тај неуспех нису имали јединствено објашњење, него више њих, наводећи „да су традиционални ефекти фундаменталних варијабли мутирала“. Тако, на пример, наводили су да су: „модели пропустили важну варијаблу по којој је Клинтонов лични рејтинг деловао против фундаменталних варијабли“; да популистичка кампања А. Гора није била оптимална (померање од центра ка левици, јер Гор није хтео да га поистовете са Клинтоном, упркос економским успесима Клинтонa); да су се бирачи накнадно дистанцирали од Клинтонa због „ретроспективног моралног умора од Клинтонa“ и слично (Fiorina and all, 2002).

Кратки приказ релативно скорог промашаја једног од водећих модела формирања изборних преференција и гласања бирача дат је на примеру најпраћенијих избора на свету, председничких избора у САД. Сличних примера има свуда у свету где се раде предизборна истраживања. Ово потврђује чињеницу да се упркос великом искуству истраживача и поузданој методологији која обично даје добре резултате у конкретном изборном контексту, у међувремену могу јавити нове променљиве, или променити значај појединих стандардних променљивих, што све утиче на сложеност проучавања изборног опредељења бирача.

У наставку детаљније о најважнијим теоријама изборног понашања бирача. Први емпиријски радови посвећени овом проблему регистровани су у Француској пре I Светског рата. Та проучавања имала су за циљ упоређење стабилности и излазности на изборе у САД и Европи (Gosnell's Europe votes 1930, уп. Evans, 2004), али тек са изборним истраживањима у САД започиње стварни напредак у овој области.

КОЛУМБИЈА МОДЕЛ ГЛАСАЊА

Велики помак у области истраживања изборног понашања бирача уследио је увођењем упитника и анкета од стране Лазарсфелда и Берелсона и настанком тзв. Колумбија модела гласања за проучавање избора у САД. Лазарсфелд је 30-тих година прошлог века започео истраживањима изборног понашања бирача у једној области у Охају (Erie Country) у САД. Ове студије познате као Колумбија студије проучавале су везу између демографских карактеристике бирача, њихових примарних група и изборних преференција. Комбинацијом варијабли: религија, социјална класа и место живљења (град-село) Лазарсфелд је добио индекс политичке предиспозиције бирача, који се показао као солидан предиктор каснијег гласања бирача.

У студији о изборима 1940. год, Лазарсфелд је током вишекратних интервјуа у току изборне године уочио постојање стабилних гласача, који у

90% случајева (уп. Visser, 1998) имају формирано изборно опредељење знатно пре избора. Осим тога, он је констатовао да личне променљиве, дубљи мотиви нису играли улогу у одлучивању стабилних бирача.

У вези са колебљивим бирачима, Лазарсфелд је касније, проучавајући изборе 1948. године, утврдио постојање једног типа бирача којег је назвао контрадикторни бирач и дефинисао га као бирача код кога социјалне предиспозиције указују на постојање вишеструке социјалне припадности, нпр. припадност средњој класи и католицизму, радничкој класи и животу на селу и сл. Због постојања вишеструке социјалне припадности, ови бирачи су се налазили у одређеној конфликтној ситуацији, те су се у својој намери гласања показали као колебљиви, флукутирајући гласачи. Колебљиве бираче, оцењује Лазарсфелд, карактерише постојање мањег интересовања за гласање, посвећивање мање пажње кампањи и подложност утицају других особа на изборно опредељење појединца.

У студији избора из 1948. године Берелсон је испитивао утицај најближих пријатеља и породице на гласача. Берелсон је уочио да је у изразито републиканској средини у којој је радио истраживање (Елмира, Њујорк) најбољи индикатор намере гласања бирача јесте процена гласања три најближа бирачева пријатеља. Он је у случајевима у којима се изборно опредељење свих чланова породице подударно утврдио да 80%-90% гласача задржава своје изборно опредељење током кампање. С друге странке, када сви чланови породице имају супротстављене преференције, готово половина гласача промени своју намеру гласања.

Мада је Лазарсфелд допуштао могућност постојања психолошког притиска код изборне одлуке бирача, посебно када су у питању колебљиви бирачи, за њега је изборна одлука првенствено била последица социјалних утицаја, а не мотива или личних ставова.

Процењујући актуелни значај Колумбија студија може се рећи да упркос показатеља који потврђују тезу да је веза између демографских

карактеристика и гласања у САД данас слабија него раније и да је она слабија у другим државама него у САД, овај метод се, мање него раније, и даље примењује за проучавање изборног понашања бирача.

МИЧИГЕН СОЦИЈАЛНОПСИХОЛОШКИ МОДЕЛ ГЛАСАЊА

Мичиген социјалнопсихолошки модел гласања развијен је нешто касније од Колумбија социолошког модела. Након допуна и измена током 50-годишњег развоја, овај модел је још увек најважнији психолошки модел истраживања изборног понашања бирача. Модел је постао знатно утицајнији од Колумбија модела између осталог и зато што је почео да примењује предизборне анкете широм САД. Полазни елемент Мичиген модела је да идентификација бирача са партијом има улогу непосредне детерминанте изборне одлуке бирача. У каснијим радовима модел је поред партијске идентификације у изборно одлучивање бирача укључио ефекте имица партије и њених лидера, као и теме (issues) које партије покрећу у свом раду.

За присталице Мичиген модела идентификација са партијом не значи формално чланство у партији, нити учествовање у њеним активностима, него самопроцену бирача о томе да ли се поистовећује са (демократском / републиканском) партијом, или се он сматра независним у односу на партије. Идентификација са партијом подразумева постојање позитивних ставова и уверења према партији и њеним интересима, партијским лидерима и изборним кандидатима, начину на који партија вреднује и решава унутрашња и спољнополитичка питања. У складу с партијском идентификацијом бирача негативно се вреднују супротстављене партије, њихови лидери и политичка активност супротстављених партија. Оно што карактерише присталице Мичиген модела гласања је њихово уверење да је предиктивна снага идентификације са партијом већа од предиктивне снаге директних одговора бирача на питање како ће гласати.

Идентификација са партијом је резултат ране социјализације у породици и адолесцентним групама, које примарно утичу на изградњу ставова према политици и изборним кандидатима. Иницијално, идентификација са партијом Мичиген модела подразумевала је афективну повезаност бирача са партијом, на чему се постепено изграђује систем политичких ставова и уверења бирача према другим политичким партијама, институцијама, темама и политичким актерима. Тако формиран узрочни сплет формира тзв. *funnel of causality* којим се објашњава изборно опредељење бирача.

Подаци указују на релативну стабилност идентификације бирача са партијом. Коефицијент корелације идентификације са партијом у САД у двогодишњем периоду, на пример, износи више од 0.80. У САД су ређе директне замене односно промене партијске идентификације са супротстављеном партијом. У двопартијском систему који карактерише САД то би значило промену идентификације бирача са Републиканском партијом за идентификацију са Демократском партијом и обрнуто. Што се тиче бирача без идентификације са партијом у САД, они у 40% случајева задржавају статус независности у периоду између два изборна циклуса од 4 године (Evans, 2004).

Мичиген изборни модел прво предвиђа прелазак бирача у партијски неодређене, а затим идентификацију са другом партијом. Другачија природа политичких система у европским земљама и партијски плурализам у њима утиче на другачије форме политичке социјализације, што пружа простор и за другачије ефекте партијске идентификације на изборно опредељење бирача, о чему ће касније бити више речи.

Што се тиче промене партијске идентификације, а у складу с њом и промене изборног опредељења бирача, она је начелно могућа под измењеним утицајем истих социјалних чинилаца који су довели до формирања партијске идентификације (пријатељи, породица, медији и др.), или под утицајем великих друштвених догађаја. Овај део Мичиген модела је

предмет критике других истраживача који сматрају да је модел исувише крут и не прати релативно бројне промене изборног опредељења бирача регистроване у истраживањима.

Иначе, број независних бирача који се не идентификују са партијама у САД систематски расте. Од 50-тих година прошлог века до 2000. године њихов број је порастао са 26% на 40% (уп. Oskamp, and Schultz, 2004). То је један од показатеља да је идентификација са партијом постала мање стабилан чинилац и у САД, иако је за Мичиген модел она још увек најзначајнији индикатор изборног опредељења бирача.

У савременијим студијама партијске идентификације, како у Европи, тако и у САД, партијска идентификација није више непосредна варијабла која детерминише изборну одлуку бирача, него се та одлука заснива на кумулативним евалуацијама партије и њених лидера.

Европски истраживачи тумаче да се Мичиген модел психолошке индентификације бирача са партијом у западно-европским држава може прихватити с резервом. Аутори наводе различите разлоге за то. Холандски истраживач Розема наводи политолошки аргумент по коме је каузални ланац (funnel of causality Мичиген модела) одлучивања европских бирача другачији од америчког, делом због разлика које постоје између парламентарног (европског) и председничког (САД) система (Rosema, 2006). Уз то, у европским условима (осим можда В. Британије) углавном нема двопартијских система сличних оном у САД, него политички систем карактерише постојање више партија које покривају читав политички спектар, од крајње леве до крајње деснице. С друге стране, Ј. Евансова (Evans, 2004) оцењује да је основна тешкоћа примене Мичиген модела у европским државама различит тип повезаности бирача са партијом као институцијом и у складу с тим мањи значај партије у политичкој социјализацији него што је то случају у САД. У истом стилу и П. Белучи (Bellucci, 2004) наводи да историјске везе Италијана са партијама не могу бити обухваћене Мичиген моделом партијске идендификације због нестанка традиционалних масовних партија каква је нпр. католичка Хришћанско-

демократска партија, или због трансформације и цепања партија као што је био случај са Комунистичком партијом. У складу с изнетим Евансова истиче да је у европској средини идеолошка позиција бирача много бољи индикатор гласања него партијска идентификација, док холандски истраживач Розема (Rosema, 2006) оцењује да је у европским условима партијску везаност бирача боље схватити у терминима евалуације, одн. ставова него идентификације.

ДАУНСОВ МОДЕЛ РАЦИОНАЛНОГ ГЛАСАЊА

Најутицајнија теорија о рационалном одлучивању бирача, односно гласању као избору опције која доноси највише користи бирачу је Даунсов модел гласања (према Evans, 2004). Теорија је проистекла из класичне економске теорије рационалности актера на тржишту. Уместо тумачења социјалних, односно психолошких карактеристика бирача и релативног детерминизма његовог изборног понашања, Даунс пажњу усмерава на проучавање процеса доношења изборне одлуке бирача, на то шта се дешава у свести бирача, у његовој «црној кутији».

Према Даунсовом моделу бирач у изборном поступку настоји да рационалним расуђивањем оствари максималну добит у будућности тако што одваже очекивану добит у односу на напор који улаже да дође до праве одлуке.² Максимирање добити значи доношење изборне одлуке у ситуацији која је за бирача по правилу нејасна. Рационални бирач у принципу прикупља све информације које су битне за одлучивање: информације о партијским програмима, иницијативама, предлозима за решавање појединих политичких проблема. Бирач затим све то упоређује, анализира и у складу с тим доноси суд о најбољим решењима појединих проблема.

² Даунс наводи пет критеријума рационалности бирача. То је бирач који је: 1. способан да одлучи када му се понуде алтернативе, 2. способан је да рангира преференције, 3. рангирање преференција је транзитивно (а,б,в,г...; значи, „а“ је изнад „г“), 4. увек бира алтернативу која је најпривлачнија, 5. под истим условима увек ће направити исти избор.

Будући да за строгу рационалну процедуру доношења одлуке мало који бирач има воље и знања, већи број бирача ограничава потребни напор и време за своју изборну одлуку руководећи се неким принципом оптимирања, односно бирања довољно добре одлуке између изборних опција. То значи да такав бирач прикупља потребне информације све док оне не претегну на страну једног од изборних кандидата или партије. Тиме Даунсов модел одступа од идеје аналитичке рационалности бирача и приближава се реалности. Он је у модел, у форми идеологије, система вредности бирача, унео пречицу која бирачу олакшава доношење изборне одлуке о изборним актерима. Ово је заправо прихватање идеје Х. Сајмона о тзв. ограниченој рационалности развијеној у оквиру теорије одлучивања. Даунс је појам идеологије по којој бирачи вреднују партијске програме и на основу које се коначно одлучују операционализовао једнодимензионалном скалом на чијим крајевима су идеолошка левица и десница. Модел претпоставља да ће се бирачи опредељивати на бази хипотезе најмање удаљености, тј. на основу укупне процене удаљености сопствених идеолошких опредељења од опредељења партија по појединим политичким питањима.

Како је напоменуто, основни проблем овог модела је да се у стварности не могу испунити претпоставке аналитичке рационалности од којих модел полази (нпр. претпоставка да појединац има све потребне информације, енергију, време..), или слична претпоставка да партија увек доноси своје одлуке руководећи се рационалним разлозима. Због тога је модел теоријског карактера и истраживачима служи као извор идеја за оптимирање емпиријских изборних модела. Тако су, према Евансовој (Evans, 2004), развијене просторна теорија гласања, Хајника (Hinich), ретроспективна теорија Фиорине (Fiorina), или проспективна теорија гласања развијена на Универзитету Есекс у В. Британији.

ПРОСТОРНА ТЕОРИЈА ГЛАСАЊА

Просторна теорија гласања је модел настао под утицајем Даунсове рационалне теорије избора и идеје да се бирач опредељује мерећи идеолошку блискост опредељења партија по појединим политичким питањима користећи као мерило сопствену идеолошку позицију. Политички простор се формира коришћењем већег броја одабраних политичких тема и проблема добијених испитивањем јавног мњења. Према овој теорији изборна одлука бирача може се приказати у облику функције коју бирач добија вредновањем, мерењем сопствене идеолошке удаљености од изборних кандидата или партија у формираном политичком простору. Нпр. мерење удаљености појединих тема у изборним платформама различитих партија од позиције самог бирача приказаног у координатном систему који чине: на х-оси скалиране вредности решења проблема КИМ (признање независности КИМ - војна интервенција за очување КИМ унутар Србије); на у-оси скалиране вредности атлантске интеграције (улазак у НАТО - неутралност) и сл.

Овај модел се јавља у своје две варијанте: модел блискости, тзв експресивни модел гласања, или дирекциони модел, тзв инструментални модел гласања. Просторни модел блискости избора значи да се бирач одлучује за изборне кандидате или партије који имају изборне платформе најближе његовим идеалним тачкама избора у политичком простору. Просторни дирекциони модел подразумева да бирач гласа за кандидате или партије које имају највише шансе да остваре политичке резултате у жељеном правцу.

РЕТРОСПЕКТИВНА ТЕОРИЈА ГЛАСАЊА

Ретроспективна теорија гласања Фиорине и др. засновна је на очекивању бирача у вези са будућом добробити коју изабрана власт треба да обезбеди. Процена будуће добробити добија се вредновањем претходног

учинка, односно ранијих политичких одлука и предлога изборних актера. Ова процена добија се на основу перцепције бирача у односу на економске прилике у земљи, процену сигурности, спољнополитичке резултате и друге показатеље успеха изборних актера.

У свом рационалном моделу избора Даунс није придавао велику улогу социјалнопсихолошком концепту идентификације са партијом. За присталице рационалне теорије избора кључ изборне одлуке бирача, његова партијска идентификација је инертна, релативно тешко променљива категорија и као таква недовољна да објасни обим и учесталост промена изборног опредељења бирача. Иако ни за Фиорину партијска идентификација није директно повезана са изборним опредељењем бирача, она представља секундарно средство за процену ефеката партијске политике у прошлости и шанси која партија наговештава за будућност. Фиорина сугерише да ретроспективна вредновања успеха власти или процена опозиције које бирач чини током времена утичу на партијску идентификацију и, евентуално, њену промену.

ПРОСПЕКТИВНА ТЕОРИЈА ГЛАСАЊА

Проспективна теорија гласања је варијанта рационалног одлучивања бирача развијеног на Универзитету Есекс у В. Британији. Према овој теорији бирач свој глас заснива првенствено на процени разлика између очекиваног економског учинка у будућности које са собом носе политичке понуде изборних кандидата. У том смислу ова теорија се од теорије ретроспективног гласања разликује по томе што је потпуно заснована на перцепцији, док је ретроспективна теорија гласања барем делом заснована на економској реалности (уп. Evans, 2004). Перцепције бирача, односно његова очекивања у вези са будућношћу најчешће се добија из одговара на питања типа: «Како процењујете развој економије у будућности»? Одлука бирача је резултат перцепције и прорачуна шта се губи, а шта добија гласањем за неког од

изборних актера, при чему субјективни однос према губитку и добитку није 1:1. Прецизније речено, већина бирача више се плаши да својим гласањем нешто не изгуби, него што очекује да нешто добије. У овој теорији, практично, примењена је теорија доношења одлуке у ризичним ситуацијама коју су за истраживање економских проблема развили Тверски и Канеман.

ЕМОЦИОНАЛНИ МОДЕЛ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА БИРАЧА

Претходни део рада био је посвећен доминантним правцима проучавања понашања бирача на изборима. У том склопу истакнуто је да је рационални модел одлучивања бирача, какав је Даунсов модел, у основи аналитичко-нормативног карактера. Насупрот теоријске заокружености и хомогености ових модела стоје емпиријски налази који доводе у сумњу рационални карактер изборних одлука бирача. Чак и у случају када се рационални модели одлучивања бирача дефинишу у оквору концепта ограничене рационалности (Сајмон) и прошире когнитивним пречицама (Тверски и Канеман), као што је то нпр. идентификација бирача са партијом или идеологијом, овакви модели гласања бирача одступају од критеријума строго аналитичке когниције и приближавају се моделу тзв. интуитивне когниције (Hammond, 2000). Тиме они постају ближи ралности, али још увек у оквирима концепта рационалног одлучивања, одлучивања без утицаја афеката.

Међутим, како смо напоменули, сложеност изборног понашања бирача, немогућност целовитог објашњења овог понашања и његовог предвиђања условили су да се пажња савремених истраживача политичког понашања поред рационалних чинилаца све више усмерава на проучавање афективних чинилаца у политичком животу. Пре него што се упустимо у разматрање улоге афеката у изборном понашању бирача, потребно је разјаснити основне дилеме у вези с односом између рационалне и афективне стране човековог понашања.

Тумачење слојевитости менталног живота човека као односа између разума и осећања присутно је у историји људске мисли Западног света од античких мислилаца, преко нововековних филозофа, све до студија насталих у оквиру савремене науке. Давно је успостављена дихотомија разум-осећање, према којој се емоције сматрају ометајућим чиниоцем у доношењу рационално исправних одлука. У складу с тим (психоаналитички приступ психолошким појавама остављамо по страни), афективне појаве су релативно мало заступљене у доминантним психолошким школама и теоријским опредељењима какви су бихејвиоризам или когнитивизам.

Крај прошлог века је време када су социјалнопсихолошка, когнитивнопсихолошка и неуролошка истраживања назначила нови приступ односу разума и осећања. Тада су настали радови у области когнитивне и социјалне психологије, као и неурологије, који, имајући у виду суђење и одлучивање, однос разум и осећања не сматрају међусобно вредносно искључивим категоријама, него дозвољавају њихов комплементарни однос.

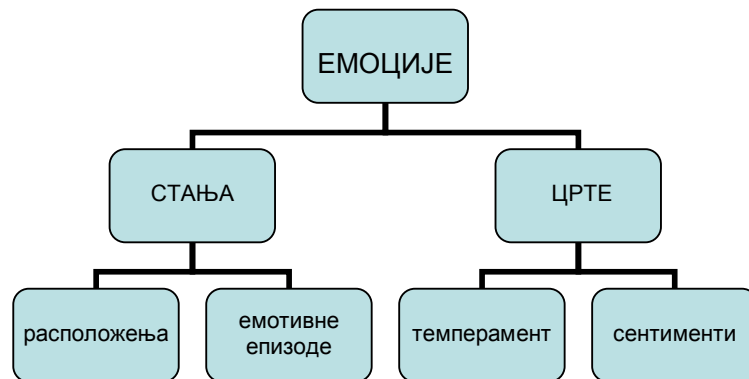
Свакако да су тешкоће проучавања афеката односно емоција велике и бројне. То је сигурно главни разлог због кога су емоције биле третиране као реметилачки фактор правилног суђења и одлучивања. Те тешкоће у односу на проучавање емоција илуструје оцена коју је у прегледу истраживања о емоцијама издвојио Г. Маркус наводећи да су емоције субјективна искуства која су у социјалнопсихолошкој теорији још увек боље описана него објашњена (уп. Marcus, 2003). Тешкоће у проучавању емоција присутне су како у дефинисању емоција, тако у одређивању њиховог броја и врста, све до проблема у процени ефеката које емоције имају на поједине психичке процесе и стања. Зато не чуди да су емоције касно укључене у системске анализе политичких феномена какво је изборно понашање бирача.

Г. Маркус оцењује да је један од кључних разлога због којих су разум и осећања вековима супротстављани лежи у немогућности провере претпоставке да ли је емоција појединачно и хомогено стање, или класа појава коју чине различити елементи. Осим тешкоћа у вези са дефиницијом

емоција, у теорији не постоји сагласност ни у погледу ближег одређења термина који се користе за различите облике емоција: афекте, осећања, расположења. Форгас (Forgas,2000) наводи да је опште прихваћено становиште за афект да је то шири концепт који се обухвата распожења и емоције. Расположење би било дефинисано као релативно дифузно, али трајније субјективно искуство ниског интензитета, код кога не постоји видљив узрок и који има слабу когнитивну садржину (као нпр. бити доброг или лошег расположења). Насупрот томе изражене емоције су краткотрајнија, интензивнија субјективна искуства која обично имају видљив узрок и јасну когнитивну садржину (љутња, бес, љубомора..). Ово разликовање расположења и емоција се у истраживању когнитивно-афективног односа одражава у томе што се углавном проучавају когнитивне консеквенце расположења, а са друге стране проучавају се когнитивни антецеденти емоција (Forgas,2000).

У оквиру социјалнопсихолошког приступа проучавању емоција поменућемо класификацију емоција и њихову бројност, као и питање валенце, односно димензионалности емоција. Проучавања великог броја емоција, њихове сличности и разлика довела су до учење о тзв. базичним емоцијама. У зависности од аутора, данас се говори о постојању од 8 до 16 тзв. базичних емоција (Marcus, 2003). У преглед идеја везаних за проучавање односа афеката и политичког понашања човека корисно је на овом месту укључити поделу емоција коју је предложио Фријда. Фријда дели емоције према два критеријума. Према критеријуму временског трајања емоције могу бити краткотрајне и он их назива емотивним стањима, и дуготрајне које назива емотивним цртама Према другом критеријуму емоције могу бити везане за неки објекат и онда су то емотивне епизоде и сентименти. Емоције које нису везане за објекат јесу расположења и темпераменти. Тако класификоване емоције дате су у графикону 1.

Графикон 1: Класификације емоција према Н.Фријди

(у: M.Rosema, 1998)

Већ смо напоменули да нема сагласности у погледу «чистих» или «основних» емоција. Са друге стране, иако у човековом искуству постоји велики број различитих емоција, не постоји бихејвиорални или физиолошки образац по коме би оне могле бити разликоване. То сугерише да су емоције које називамо «бес», «страх» или «љутња» пре резултат когнитивне обраде доживљаја, него физиолошко разликовање појединих емоција (Barett, 2006). Због тога се у проучавању емоција покушала утврдити «најмање заједничке мера» свих емоција, а то је валенца емоција. Валенца емоције је не само основно својство сваког емотивног искуства, него и основна компонента емоционалне реакције. Према валенци емоција оне могу бити позитивне и негативне у односу на објекте, догађаје и идеје и представљају израз тежње ка «приближавању», или «удаљавању» од објекта, односно идеја.

Другачији приступ којим се покушава поједноставити чињеница да су емоције веома бројне, али да не постоји неурофизиолошки или бихејвиорални систем за њихово разликовање огледа се у димензионом представљању емоција. Како истраживања показују потребне су најмање две димензије за лоцирање свих емоција у простору који формирају ове димензије. У случају модела који предлаже Д. Вотсон у питању је позитивна и негативана димензија емоција. Код модела Џ. Расела ради се о димензији валенце емоција и димензији узбуђења.

Након краћег прегледа ставова појединих аутора у вези са општим проблемима проучавања емоција, у наредном делу приказаћемо избор конкретних истраживања. У релативно кратком временском размаку у развоју сазнања о односу разума и осећања настали су радови у области социјалне психологије, неурологије, односно неурофизиологије који су истицањем значаја афеката у одлучивању радикално променили научну слику о овом проблему. Прво је социјални психолог Зајонк (R. В. Zajonc, 1980, 2000). на бази својих истраживања формулисао често цитирану максиму: «преференцији не требају закључци». Смисао ове тврдње је у томе да је прва човекова реакција према неком објекту афективна реакција, да се она одвија аутоматски и да се у складу са афективном реакцијом одвија процес просуђивања, формирања преференција и сл. Његова је теза да свако опажање у себи садржи афект, да афективни тон прати сваку когницију, да су афективни и когнитивни системи реакција посебни системи, да се афективна евалуативна реакција дешава на несвесном нивоу, ван когнитивне активности.

Неуролог Дамасио (Damasio, and all. 1994) је на основу проучавања процеса мишљења и осећања код пацијената са оштећеним вентромедијалним фронталним кортексом мозга развио своју теорију о улози афеката у понашању човека. Он је констатовао да упркос очуваним когнитивним капацитетима пацијената са оштећењима предфронталног кортекса (очувано логичко резоновање, памћење, пажња), они имају умањену могућност доживљавања афеката и повезивања сопствених афеката са антиципираним последицама својих акција. Другачије речено, они нису у стању да своје логички изведене закључке повежу са плановима за спровођење тих закључака у дело.

Ако се сада усредсредимо на проучавање афективних феномена у политици, мора се почети од напомене да је највећи број савремених сазнања из ове области везан управо за изборну ситуацију. То је и разумљиво јер су политичари руковођени интуицијом одувек придавали велику пажњу емоцијама и укључивали их у своје изборне калкулације и промоцију свог

изборног наступа. У сваком случају то је било знатно пре политолога и психолога, који су тек крајем 80-тих година с повећаним интересовањем почели да истражују однос афеката и изборног понашања гласача. Глазер и Саловеј наводе да су 1979. почетне студије Маркуса и Конверса утврдиле малу улогу афеката у изборном одлучивању гласача односно умерену улогу афеката у идентификацији гласача са партијом.

Нешто касније, утицајну емпиријску студију о улози емоција у одлучивању на изборима за председника САД објавили су Ејбелсон и др. (Abelson, Kinder, Peters, and Fiske, 1982). Они констатују да је афективни однос бирача према политичким кандидатима бољи предиктор њиховог гласања од процене бирача које се односе на радне и личне квалитете кандидата. Ово је била преломна тачка у истраживању односа емоција и гласања. Још касније, 1990. Ран, Олдрич, Боргида и Саливен утврђују да је утицај афеката на изборну одлуку бирача и његову идентификацију са партијом веома сличан и да обухвата највећи део варијансе у изборном одлучивању бирача. (уп: Glaser, Salovey, 1998). Г.Маркус је уз увођење разлике између позитивних и негативних емоција модификовао оригинално истраживање Ејбелсона и др. и поновио га 1988. Тада је, између осталог, утврдио постојање разлике између ефеката позитивних и негативних емоције на гласање. Маркус је наставио истраживања утицаја емоција на политичко понашање, па је од скептичних налаза из 1979. године свој рад о улози емоција у изборном понашању бирача заокружио теоријом о афективној интелигенцији (Markus, Neuman and MacKuen, 2000).

М. Розема (Rosema, 2005) је у контексту председничких избора у САД упоређивао предиктивну снагу рационалног модела одлучивања бирача и два емоционална модела. Он је констатовао да се гласање бирача може успешно предвидети уз помоћ сва три модела, али да је предиктивна снага емоционалног модела већа.

ПРОБЛЕМ ИЗБОРНЕ АПСТИНЕНЦИЈЕ

Претходно поглавље посвећено је општим теоријско-методолошким проблемима изборног понашања бирача. У њему је нагласак био на питањима зашто и под којим условима се бирач опредељује и гласа за конкретну странку или појединца. У наредном делу рада пажњу ћемо усмерити на проблеме колебљивог изборног понашања, што је основни предмет нашег интересовања. Имајући то увиду, разматрање проблема изборне апстиненције, односно изостанка бирача на изборима може се учинити сувишним. Међутим, тај став је тачан у мери у којој испитаници који у анкетама наведу да ће изостати са избора остану доследни остану доследни свом исказу и не изађу на биралиште. Као што знамо из искуства, то није увек тако. О томе смо, између осталог, говорили у уводу рада наводећи податак о 10-так процената бирача у СРН који се изјашњавају да неће изаћи на изборе, а у стварној изборној ситуацији гласају. Обрнут теоријско-методолошки проблем јавља се, нпр, када 20% тзв. сигурних бирача у предизборним истраживањима у САД не изађу на биралишта. Због ових података о значајном уделу нестабилних, колебљивих апстинената и нестабилних, колебљивих „сигурних“ бирача у укупном бирачком телу није једноставно разумети, објаснити ни предвидети целину колебања изборног понашања бирача. Мозаик изборног понашања бирача сачињавају, у најмању руку, три међусобно повезане групе проблема: изборно понашање опредељених бирача, колебљивих бирача, као и проблем апстиненције бирача. Зато у наставку опште теоријско методолошких проблема изборног понашања бирача дајемо кратак осврт на проблем изборне апстиненције.

Изборна апстиненција је облик испољавања слободне воље бирача да на изборима искористи, или не искористи своје право гласа. Пажња савремених истраживача овог проблема није усмерена на социолошка тумачења слична оним из 30-тих година прошлог века, када се изборна апстиненција тумачила као резултат јаким идеолошких конфликта друштвених група. У савременом тумачењу изборне апстиненције она се

директно повезује са већим бројем политичких, економских и социјалних карактеристика друштва, као и социјално - психолошких особина појединца. Евансова (Evans, 2004) наводи да се апстиненција бирача у савременим истраживањима тумачи као последица чинилаца као што су: доживљај обесправљености грађана, индивидуализација припадника појединих социјалних група, или последица (не)поверење грађана у државне и друштвене институције, као и доживљаја безначајности сопственог гласа бирача у демократији итд. Слично теоријама изборног понашања опредељених бирача, узрок изборне апстиненције можемо потражити и у оквиру рационалног приступ, кога заступа, на пример, политолог Олдрич (Aldrich, 1993). Он ситуацију гласања бирача тумачи преко односа корист-цена и дефинише је као однос ниска цена - ниска добит. Олдрич сматра да сам чин гласања бирача нема велику вредност, јер ако не гласа, бирач не плаћа високу цену, а ако гласа, бирач за свој глас не добија много. Због тога Олдрич закључује да је практично немогуће објаснити зашто неко гласа, а неко неко не, јер сасвим слаби утицаји могу бити довољно снажни да доведу бирача у ситуацију изборне апстиненције.

Уз све речено о изборној апстиненцији могли бисмо додати наш утисак да су укупна сазнања о изборном понашању апстинената још скромнија него што су сазнања о понашању колебљивих, а поготово опредељених и бирача.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА О ОПШТИМ МОДЕЛИМА ИЗУЧАВАЊА ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА

Када разматрамо развој идеја и модела проучавања изборног понашања приказаног у претходном делу рада, можемо рећи да су ту ради о рационално–аналитички и нормативним моделима с једне стране, и социјално-психолошким (укључујући и афективне) моделима с друге стране. О детаљима ових модела нећемо даље говорити, али можемо констатовати да они пружају солидну основу за објашњење изборног понашања бирача и предвиђање крајњих резултата избора.

Међутим, примена задовољавајућег модела, методе и технике у једној изборној ситуацији не значи да ће она бити успешна на наредним изборима, макар то били избори у истој средини. То показује конкретан случај лошег предвиђања које су пружиле рационалне теорије одлучивања у случају председничких избора у САД 2000. године, о чему смо раније детаљније говорили. Још уверљивије о томе говоре резултати упоредних анализа избора у САД, који показују, на пример, да је партијска идентификација била најважнији предиктор одлука бирача све до избора 1964. године. На тим и каснијим изборима, 1972, 1980, 1984. године одлучујућа изборна варијабла била је везана за слику, углед и личне карактеристике изборних кандидата (уп. Oskamp and Schultz; 2004). У вези са савременим европским и америчким студијама одлучивања бирача, осим тога, треба имати на уму још један процес који је већ дуже приметан у западним демократијама. То је процес индивидуализације гласања (Evans, 2004). Индивидуализација гласања подразумева да у одлучивању гласача слабе дугорочни чиниоци као што су партијска лојалност, партијска идентификација, социјална стратификација, а све утицајнији постају релативно краткотрајни чиниоци као што су политичка тематика или лидерство. То истовремено подразумева истраживачки приступ по коме се гласање посматра не само као резултат индивидуалне перцепције и процене политичких тема и лидера гласача, него и као последица различитих индивидуалних путева, механизма преко којих појединац формира своје преференције и изборну одлуку.

Горе изнете чињенице упућују на потребу стварања целовитих модела модела изборног понашања који би објединили постојеће приступе проблему изборног понашања бирача и отворили простор за нова теоријска и емпиријска сазнања из ове области. У том склопу наводимо новије методолошке предлоге и допуне истраживачке стратегије удружења за „Националне америчке изборне студије“ (ANES). У предизборна истраживања која организује ANES од 2000. године, на пример, укључена су питања која испитују јачину потребе бирача за когницијом. Слично томе предложено је да се од 2012. године у истраживања укључе питања која испитују јачину потребе бирача за афектом (Arceneaux and Wielen, 2011). Због свега наведеног, савремени модели изборног понашања постају све сложенији, постајући комбиновани афективно-когнитивно-мотивациони модели какав је, на пример, модел мотивисаног резоновања који предлажу Лоџ и Табер (Lodge, and Taber, 2000).

ТЕОРИЈЕ, МОДЕЛИ И ЕМПИРИЈСКЕ СТУДИЈЕ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА КОЛЕБЉИВИХ БИРАЧА

Све што је речено у вези са теоријским моделима и искуствима у проучавању изборног понашања сигурних, опредељених бирача важи у принципу и за категорију нестабилних, колебљивих гласача-бирача. Међутим, тачност предвиђања изборног понашања колебљивих бирача није на нивоу тачности предвиђања понашања сигурних гласача, нити су теоријска објашњења понашања колебљивих бирача тако уверљива као што су то објашњења понашања сигурних, опредељених гласача. Као што смо у уводу напоменули, сазнања у вези са понашањем колебљивих бирача у целини су скромнија због сложене природе понашања ових бирача, на једној страни, али и због недовољног интересовања истраживача за овај проблем, на другој страни.

У овом делу рада приказаћемо најважније истраживачке налазе и дилеме у вези са изборним понашањем колебљивих бирача. Тај преглед резултата емпиријских студија и теоријских разматрања проблема изборног понашања колебљивих бирача базиран је углавном на радовима Габеја и Пинара (уп. Gabau, 1999, Pinard, 2005). У њему ћемо дати краћи приказ статистичког приступа и нешто шири приказ социјалнопсихолошких студија посвећених наведеним проблемима. С обзиром на циљ анализе и истраживања, односно проучавање изборног понашања нестабилне и нехомогене групе бирача, приказаћемо студије која се односе на укупне проблеме колебљивих бирача, односно неопредељених и променљивих («floating») гласача. Овакав приступ је условљен релативно малим бројем истраживања посвећених овим проблемима, као и тиме што неки истраживачи указују да је изборно понашање неопредељених бирача у принципу слично изборном понашању бирача који мењају своје изборно опредељење (Fournier, 2005).

Истраживања понашања колебљивих, неопредељених бирача можемо сврстати у две групе.

Прва група истраживачких студија изборног понашања колебљивих бирача односи се на проверу могућности накнадне, а *posteriori* анализе и предвиђање крајњег избора колебљивих бирача на основу показатеља добијених из испитивања јавног мњења. Овој групи истраживања припадају: а) модели предвиђања расподеле гласова колебљивих, неодређених бирача на бази информација о њиховој преференцији и гласања у односу на партије и кандидате са претходних избора, б) модели предвиђања расподеле гласова неодређених бирача на основу сличности и разлика између њих и одређених бирача. Овим студијама можемо прикључити и в) продубљене емпиријске студије које се раде након основних истраживања јавног мњења, а усмерена су на утврђивање узрока и степена нестабилности, колебања бирача. Укратко о наведеним истраживачким моделима:

а) Основни проблем предвиђања расподеле гласова неодређених бирача на основу гласања на ранијим изборима састоји се у томе што гласач може променити своје изборно (партијско) одређење између два избора, било да то учини између два изборна циклуса, или у току саме изборне кампање. На овом месту само да истакнемо да нема много студија који би разјасниле разлоге, околности или процес који води до промене гласања бирача између избора. Други проблем у примени ове једноставне методе предвиђања расподеле гласова неодређених бирача постоји у тзв. *split voting* ситуацији у којој би се, на пример, предвиђање расподеле гласова на парламентарним изборима вршила на основу претходно одржаних председничких избора и сл. Проблем је што бирач може да гласа за једну партију на парламентарним изборима, али истовремено да не гласа за кандидата те партије на председничким изборима.

б) Модели предвиђања расподеле неодређених гласова на основу сличности између одређених и неодређених бирача засновани су на примени статистичких метода. Тачније, крајњи избор колебљивих бирача одређује се на основу сличности и разлика између социо-демографских карактеристика одређених и неодређених бирача, односно на основу разлика између њихових политичких ставова. У примени су различити

статистички модели, као што су модели засновани на дискриминативној анализи података из проведених анкета јавног мњења, или модели засновани на примени Бејсових принципа вероватноће и сл.

в) Емпиријска истраживања усмерена на утврђивање извора и јачине колебљивости изборне одлуке бирача раде се након предизборних истраживања јавног мњења. Такав је, на пример, модел по коме се на основу информација добијених из продубљених интервјуа врши расподела неопредељених гласова. Примена методе продубљених интервјуа, односно анализа одговора на отворена питања из анкета може разјаснити део варијансе гласова колебљивих гласача. Начелни приговор примени ове методе своди се на то да она зависи од искуства испитивача који воде дубинске интервјуе.

Друга група истраживачких студија изборног понашања колебљивих бирача заснована је на примени когнитивно-психолошких истраживачких постулата и техника развијених у периоду од 90-тих година прошлог века до данашњих дана. Овај теоријски и истраживачки приступ проблема изборног понашања колебљивих бирача детаљније ћемо приказати у делу рада под насловом: «Имплицитна политичка когниција». На овом месту само кратка напомена у вези са применом имплицитне политичке когниције у разјашњењу проблема колебљивог изборног понашања:

Развој имплицитних психолошких конструката и метода последњих 20-так година изузетно је брз. То посебно важи за област имплицитног мерења ставова, за коју Пети и др. кажу да: „*---није претерано рећи да она значи, ако не научну револуцију, онда суштинско преусмерење приоритета и перспектива у психологији*“ (Petty, and all 2009). У принципу, примена овог теоријског и методолошког приступа решењу проблема колебљивог изборног понашања је у почетној фази развоја и за сада се може говорити само о охрабрујућим резултатима које пружа овај психолошки модел.

Након краћег уводног дела посвећеног постојећим теоријским студијама које су усмерене на објашњење, разумевање понашања колебљивих бирача, позабавићемо се начелним проблемима у вези са његовим проучавањем из перспективе методолошки доминантног анкетног истраживачког приступа.

Утврђивање разлога јављања колебљивих бирача, и преко тога смањивање броја оних који се у истраживањима јавног мњења групишу у категорију колебљивих бирача постиже се елиминисањем артефаката у истраживањима, као и увођењем нових теоријских концепата у постојеће моделе изборног понашања бирача.

Највећи број доступних теоријских социјалнопсихолошких и политолошких студија изборног понашања колебљивих бирача покушава да разјасни разлоге због којих се јавља колебљивост изборне одлуке бирача. Социјалнопсихолошка истраживања ове врсте настала су као реакција на тврдње које је покренуо Ф. Конверс (Ph. Converse) тезом о постојању не-ставова испитаника. И новије анализе о не-ставовима у истраживањима јавног мњења показују да је не мали број учесника у истраживањима, готово трећина, неинформисана и незаинтересована за политичка збивања, али да они у анкетама ипак *ad hoc* процене шта би могао бити њихов став и саопштавају „свој став“ у односу на постављене проблеме (Oskamp and Schultz 2004). Анализе показују да су њихови одговори дати случајним избором, несистематски и, како Конверс критички наводи, ови одговори пре указују на одсуство релевантног става, него на постојање политичких уверења или ставова. Питања у вези са тумачењем не-ставова изазвала су велику пажњу и подстакла бројна истраживања о њиховој природи, промени и сл. Разматрајући их истраживачи су покушавали пронаћи одговор на питања како, у којој мери и под којим условима се јављају не-ставови и каква је њихова веза са изборном одлуком бирача.

Теоријска разматрања и емпиријски радови указују на то да се проблем колебљивости изборног понашања бирача не може редуковати на

технички проблем мерења политичких ставова и уверења (Convers,1995, Kinder and Sears, 1985, Zaller,1992, 2004). Савременија истраживања колебљивог изборног понашања бирача потичу из два теоријски и емпиријски веома удаљена типа истраживања. Први се односи на покушај да се колебљивоост разматра као последица амбиваленције, односно постојања сукоба афеката, вредности, интереса или ставова бирача у односу на изборне кандидате и партије. Други се односи на примену идеја и метода имплицитне политичке когниције. У наставку рада шире ћемо приказати проблеме везане за настанак и развој појма амбиваленције, укључујући ту резултате истраживања амбиваленције емоција и ставова у контексту колебљивог изборног понашања.

КОЛЕБЉИВО ИЗБОРНО ПОНАШЊЕ И АМБИВАЛЕНЦИЈА

Пре него што ближе прикажемо неке од истраживачких налаза проистеклих из примене концепта амбиваленције у проучавању изборног понашања бирача, неколико речи о историјату развоја појма амбиваленције и његовој заступљености у социјалнопсихолошким и политолошким истраживањима.

Појава истовременог постојања супротстављених мисли и осећања је релативно касно добила име амбиваленција. Термин је први пут 1910. године употребио швајцарски психијатар Е. Блојлер. Он је сачинио новолатинску кованицу амбиваленција (ambi – оба и valentia – снага), означавајући њоме један од симптома шизофреније код људи код којих су истовремено присутне снажне супротстављене потребе, жеље или осећања усмерена ка једном објекту. Истовремено постојање супротстављених осећања су својим експериментима покушали да докажу Вунт, Ебингхаус и други пионири психологије. Њихови експерименти, међутим, нису омогућили једнозначну интерпретацију резултата истраживања осећања субјеката (уп. Larsen, 2007). Прихватање концепта амбиваленције у науци ишло је споро; од Блојлера,

преко радова Левина и Скота средином и Каплана 70-тих година 20. века, до савремених истраживања с краја прошлог и почетка овог века (Томпсон, Пристер, Лејвин, Армитрејд и Конер и др).

Иначе, у речничким одредницама амбиваленција се среће као ознака менталног стања изазваног снажним конфликтом међусобно супротстављених евалуација. Исти термин појављује се у синтагми: амбивалентна емоције, амбивалентни став³; амбивалентно понашање-behavior, или амбивалентна идеја⁴. Слично томе у употреби је термин неконзистентност става. Још шире значење термина амбивалентност / амбиваленција може се срести у неким on-line речницима у којима се амбиваленцијом, између осталог, означава: «нестабилност или колебање, посебно када је проузрокована неспособношћу да се направи избор (choice)», или симултана жеља да се кажу односно ураде две супротне, конфликте ствари⁵.

У оквиру социјалнопсихолошких теоријских разматрања и емпиријским радовима, поготово у теорији ставова у којој су најдоследније размотрене постојеће дилеме, наведене појаве готово равномерно се означавају терминима амбиваленција ставова и уверења, или њихова неконзистентност (Cacioppo, et all, 1994, Krosnick et all 1995, Thompson et all, 1995, Larsen, et all, 2002, Lavine, 2004, Armitage and Conner, 2004, 2005, Breckler, 2004).

Употреба термина амбиваленција није остала резервисана само за домен психијатрије, односно психологије, напротив. Када говоримо о ближем одређењу конструкта амбиваленције проблем постаје још сложенији јер се употреба термина амбиваленција проширила и на област политике. То је подстакло примену термина амбиваленција на веома различите политичке и социјалне ситуације које подразумевају опредељивање и доношење одлука. У

³ Cambridge International Dictionary of English

⁴ The On-line Medical Dictionary 2000.

⁵ Unabridged Based on the Random House Unabridged Dictionary, 2006

не малом броју политолошких студија користе се термин амбиваленција и слични термини за означавање истих, или веома сличних појава: конфликт, односно конзистентност вредности и уверења, амбивалентне вредности и уверења и сл. (Albertson et al, 2005, Basinger, 2004, Basinger et al, 2005 Fournier, 2004, Gwiasda, 2004 Holbrook et al, 2005 Meffert et al, 2004, Saris, and Sniderman, 2004, Steenbergen, et al, 2004, Zaller, 1992, 2005, Pinard, 2005). У суштини, употреба овог термина у политици толико је широка да се често каже како постоји «амбивалентност нације» према неком проблему. Ту се заправо мисли на стање подељености грађана по неком питању; на оне који подржавају и оне који се противе неком политичком решењу. Користећи основно значење амбиваленције, у овом случају не би се радило о амбиваленцији, значи појединцима који су амбивалентни у односу на политички проблем, него о подједнаком броју екстремно поларизованих појединаца у односу на конкретни политички проблем.

Код највећег броја аутора може се уочити постојање консенсуса у односу на нужне карактеристике амбиваленције. Прво, амбиваленција је стање које карактерише постојање истовременог позитивног и негативног вредновања неког објекта. Друго, амбиваленција подразумева да су та вредновања сличне снаге (С. J. Armitage and M. Conner, 2004). У контексту проучавања нестабилних, колебљивих бирача, што подразумева проучавање хетерогене групе бирача коју чине неодређени, променљиви, несигурни бирачи, нама је прихватљиво одређење амбиваленције које оставља могућност да супротстављене перцепције, когниције, емоције или уверења доведу до промена у понашању бирача.

Наредни део посвећен је амбиваленцији емоција, одн. ставова и њиховом односу према колебљивом изборном понашању бирача. На овом месту морамо истаћи да је концепт амбиваленције код Блојлера био резервисан за амбиваленцију емоција, али да је дуги низ година, тако схваћена амбиваленција остала на декриптивном нивоу. Тек када су 70-так година након Блојлера социјални психолози Скот и Каплан усвојили, односно развили концепт мерења амбиваленције ставова можемо говорити о широј

примени овог концепта у социјалнопсихолошким и политолошким истраживањима.

АМБИВАЛЕНЦИЈА ЕМОЦИЈА

Савремена проучавања амбиваленције емоција подстакнута су истраживањем амбиваленције ставова. Оцењујући актуелно стање у вези са проучавањем амбиваленције емоција Ларсен наводи да је вероватно да се човек истовремено осећа и добро и лоше у односу на неке објекте и да доживљава срећу и тугу у исто време, али да амбиваленција није уобичајена појава (Larsen, 2007). По њему амбивалентни ставови представљају афективну реакцију на ставски објекат. Дакле, човек се може у исто време осетити (feeling) добро и лоше у односу на ставски објект, али то не би значило да се у исто време мора доживети (experience) очигледно супротстављене емоције као што су срећа или туга, на пример.

Аутори као што су Каћиопо и Бернтсон (Caccioppo and Berntson, 1994) развијају своју теорију о евалуативном простору који дозвољава могућност истовременог доживљаја супротстављених емоција. То по оцени Ларсена (Larsen, 2007) потврђују и савременија истраживања о развоју доживљаја амбиваленције код деце или њеним различитим ефектима код припадника различитих култура. Ларсен констатује да су доживљај и разумевање амбиваленције емоција развојног карактера, да деца старија од 4-5 година већ почињу да доживљавају и разумеју постојање амбивалентних осећања. Он такође наводи да у случајевима постојања амбивалентних осећања млађе особе јаче доживљају непријатност од старијих особа, а да се различит степен толеранције амбивалентних емоција може повезати и са културним разликама (Американци-Азијати).

Насупрот овим налазима из домена односа емоција и политике, Сајтрин и Лакс (Citrin and Luks, 2005) су контролисали неслучајне грешаке мерења у истраживању емотивне амбиваленције према САД и довели у

сумњу идеју дводимензионалности емоција, што је полазни концепт учења о емотивној амбиваленцији. Сајтрин и Лакс закључују да претпоставка биполарности мора бити тестирана од случаја до случаја и препоручују коришћење мултиплих индикатора амбиваленције где год је то могуће.

АМБИВАЛЕНЦИЈА СТАВОВА

Први који је у социјалнопсихолошкој теорији идентификовао амбиваленцију као својство става био је В.Скот (W. Scott, 1968). За разлику од уобичајених тумачења, он у свом уџбенику *Handbook of Social Psychology* напомиње да се познати проблем интерпретације одговора у средини биполарне скале код мерења ставова може тумачити не само као одсуство позитивних и негативних осећања (индиферентност), него као одраз истовремених позитивних и негативних афеката, односно амбиваленције према ставском објекту. Скотове идеје о амбиваленцији нису наишле на велики одјек у стручној јавности. Могло би се рећи да је концепт амбиваленције прихваћен након радова Каплана (K. J. Kaplan, 1972), који говори о амбиваленцији као могућем тумачењу «нултог» одговора на биполарним скалама ставова (уп: Larsen, 2007, Thompson, Zanna, Griffin, 1995).

Када говоримо о амбиваленцији, односно неконзистентности става, укратко о забуни која се може јавити у разумевању радова посвећених овој теми. На ту забуну су указали Ш. Чајкин и др. (Chaiken and all, 1995, Fazio and Olson, 2003) када су анализирали радове о структуралним карактеристима става. Једна од карактеристика става је његова евалуативно-когнитивна конзистентност. Како напомињу Ш. Чајкин и др, ова карактеристика става је од стране старијих теоретичара називана афективно-когнитивна конзистентност, јер термин афект је за њих био синоним вредновања/евалуације. За другу групу истраживача, међутим, евалуативно-когнитивна конзистентност односи се на конзистентност става према уверењу (belief), тј. конзистентност укупне евалуације ставског објекта и евалуације ставских уверења (beliefs) у односу на ставски објекат.

Како смо рекли, Блојлеров концепт амбиваленције подразумевао је субјективни доживљај конфликта, истовременог постојања супротстављених осећања у односу на неки објекат. Овај концепт амбиваленције је дескриптивног карактера, а амбиваленција се процењује на основу дубинског интервјуа, или на основу упитника са питањима отвореног типа. Тек у каснијим истраживањима амбиваленција је прецизније одређивана на основу различитих метода њеног мерења. У наставку рада позабавићемо се проблемом начина мерења амбиваленције, односно облицима њеног испољавања.

У овом приказу проблема амбиваленције, њене форме и метода њеног мерења руководили смо се еkleктичким принципом приступ због једноставне чињенице на коју је, говорећи о природи става, указао Терстон. Вредност овог исказа ни данас се не доводи у питање. Терстон, наиме, каже *«...да је став комплексна ствар која не може бити описана било којим нумеричким индексом»* (Thurstone, 1928, према М.Thompson and all 1995). Отуда релативно бројни и разнородни приступи разумевању проблема у вези са амбивалентним ставовима могу бити протумачена као резултат многострукости и комплексности става.

У теорији и пракси мерења ставова различитим техникама и скалама дуго је присутан проблем интерпретације «нултог» одговора на биполарним скалама ставова. Шта у суштини значи тај одговор испитаника? Избор средишњег, «нултог» дела на скалама ставова може значити а) индиферентност (незаинтересованост за ставски бојекат), б) неутралност испитаника према ставском објекту (ни позитиван ни негативан однос према ставском објекту, в) несигурност испитаника у свој однос према ставском објекту, г) непознавање ставског објекта. За разлику од ових тумачења избора нулте позиције на скалама ставова, социјални психолози Скот и Каплан су понудили јоше једну могућност тумачења нулте позиције, идеју о амбиваленцији става, односно могућност истовременог прихватања и одбијања објекта става.

И Скот и Каплан су се суочили са проблемом мерења амбиваленције. Када се конструкт амбиваленција става покуша применити на скали семантичког диференцијала, онда се уочава да ова скала, као и друге познате биполарне скале, не дозвољава могућност изражавања амбивалентних ставова. На скали семантичког диференцијала, на пример, испитаници су принуђени да на малом броју понуђених биполарних скала са паровима контрастних атрибута (добар-лош, пријатан-непријатан, весело-тужан и др. означе место објекта става. Да би прецизније дефинисао избор нултог дела скале семантичког диференцијала Каплан је на овом месту скалу поделио на два дела и од једне направио две скале, при чему испитаници треба да искажу колико позитивно и колико негативно се односе према ставском објекту; на пример, на четворостепеној скали бирају један од исказа који се односи на ставском објекту: «екстремно позитивни», «готово сасвим позитивни», «благо позитиван», «уопште није позитиван»; и четворостепеној негативној скали: «екстремно негативан», «готово сасвим негативан», «благо негативан» «уопште није негативан»). Наводимо схематски приказ раздвајања дводимензионалне скале ставова на по једну једнодимензионалну скалу са позитивним и једну са негативним вредностима:

А (1) скала семантичког диференцијала:

лоше -3 -2 -1 0 +1 +2 +3 добро

А (2) скала семантичког диференцијала:

лоше -3 -2 -1 0 | 0 +1 +2 +3 добро

Б подељена скала семантичког диференцијала (Каплан, 1972):

уопште сасвим
није лоше 4 3 2 1 | је лоше

уопште сасвим
није добро | 1 2 3 4 је добро

(преузето из: Chr. Armitage and M. Conner, 2004)

Поделом једне биполарне скале на две униполарне скале, као и рангирањем јачине става на овим скалама створена је могућност да се део

нултих одговора на биполарној скали објасни амбиваленцијом испитаника према ставском објекту и да се она математички изрази. Каплан је предложио да се амбиваленција рачуна као функција укупне суме «афекта» према ставском објекту (сума позитивних и негативних реакција) умањена за «поларност» у односу на ставски објекат (апсолутна вредност слабије и јаче реакције према формули:

$$A = A_c + A_j - |A_c - A_j|$$

(A_j је јача реакција; A_c слабија реакција у односу на ставски објекат)

На следећем примеру ближе ћемо објаснити функционисање испитивања ставова преко две униполарне скале и израчунавање јачине амбиваленције испитаника преко Капланове формуле.

Пример: у упитнику је питање: „ Да ли је чланство у НАТО за Србију добро или лоше?“ и понуђена скала одговора на 7-степену ликертовој скали; од одговора „чланство у НАТО за Србију је потпуно лоше“, преко неодређеног „нултог“ одговора, до одговора „чланство у НАТО за Србију је потпуно добро“. Има испитаника који имају свој чврст став у односу на чланство Србије у НАТО и лако одаберу свој одговор на понуђеној скали. Има, међутим, испитаника који нису сасвим опредељени и чврсти у свом ставу према НАТО, јер мисле да чланство Србије у НАТО значи велику сигурност за земљу унутар војног савеза какав је НАТО, али мисле и на то да у том случају Србија мора да шаље своју војску у ратове у другим земљама, или мисле на то да чланство у НАТО много кошта због повећаних издатака за војску. У том случају претпоставимо да се један број бирача у себи прерачуна, одузме и сабере плусеве и минусе у односу на чланство у НАТО и одабере једну од понуђених позитивних или негативних вредности на скали.

Постоји, међутим, могућност да испитаник не може да се одлучи јер на њега у том моменту подједнаком снагом и истовремено делују позитивне и негативне вредности чланства Србије у НАТО. У том случају овај испитаник би након промишљања одговора изабрао, на пример, неутралан, „нулти“ део скале. Сада се може поставити питање да ли сви који бирају неодређени

„нулти“ део скале ставова имају исти степен те неодређености, нејасноће у односу на добробит чланства Србије у НАТО. Стандардне скале ставова не пружају могућност одговора на ово питање. Постоји, наравно, могућност да се у упитник уведе низ различитих питања на исту тему, чланство Србије у НАТО, и да се на основу низа питања о чланству Србије у НАТО ближе дефинише почетна неутрална позиција испитаника у односу на НАТО.

Могућност коришћења две униполарне скале ставова према чланству Србије у НАТО даје прилику испитаницима да независно вреднују позитивне и негативне стране чланства Србије у НАТО. У таквој ситуацији, мислећи на добре стране које пружа чланство у НАТО (сигурност, повећање вероватноће уласка у ЕУ, на пример) испитаник бира да је чланство у НАТО за Србију „веома добро“. Мислећи истовремено, и то сличном снагом на негативне стране чланства Србије у НАТО, испитаник може да каже да је чланство у НАТО „веома лоше“ (због тога што то да Србија мора слати своје војнике у ратове у Авганистан, због повећаних трошкова и сл.). Из ова два одговора следи закључак да је испитаник амбивалентан у односу на чланство Србије у НАТО. Постоји могућност да испитаник изабере слабије степен слагања односно неслагања са предностима и слабостима чланства Србије у НАТО и бира степене „умерено лоше“ – „умерено добро“, или „у благој мери добро“ - „у благој мери лоше“. И у овим примерима ради се о амбивалентним испитаницима у односу на процену добробити чланства Србије у НАТО, али ова метода омогућава да се њихови амбивалентни ставови према НАТО међусобно упоређује по снази амбиваленције.

Применом Капланове формуле добијамо вредности амбиваленције испитаника према чланству Србије у НАТО. Тако добијене вредности су у складу са очекивању да субјекти који истовремено бирају екстремније супротстављене позитивне и негативне вредности ставова према чланству Србије у НАТО (нпр. $+3;-3 = 6 > +2$; $-2 = 4 > +1$; $-1 = 1$) имају израженију амбиваленцију према НАТО у односу на испитанике који бирају мање снажне вредности на поменутиим униполарним скалама. То се види из табеле (1) у

којој су приказани само резултати јачине амбиваленције за позитивне и негативне вредности ставова исте снаге.

Табела 1: Каплан – јачина амбиваленције према чланству Србије у НАТО у зависности од јачине позитивног-негативног вредновања чланства Србије у НАТО

	Степен позитивног вредновања чланства Србије у НАТО			
Степен негативног вредновања чланства Србије у НАТО		у благој мери добро (1)	углавном добро (2)	веома добро (3)
	у благој мери лоше (1)	1		
	углавном лоше (2)		4	
	веома лоше (3)			6

(прилагођено према: Thompson & all, 1995)

Приказани модел израчунавања амбиваленције односи се на тзв. објективну меру амбиваленције (Fazio and Olson 2003), или како је Крејг и Мартинез називају: потенцијална амбиваленција (Craig and Martinez, 2005). Други аутори (Holbrook and Krosnick, 2005) ову меру амбиваленције именују као ОП (оперативна) мера амбиваленције, за разлику од МП (метапсихолошка) амбиваленције. У суштини овде се ради о мери објективно утврђених разлика између позитивних и негативних реакција појединца према ставском објекту, за разлику од субјективног доживљаја амбиваленције. Њуби-Кларк и др. (Newby-Clark, and all 2005) наглашавају потенцијални карактер објективне амбиваленције и констатују да нема поклапања објективне са субјективном амбиваленцијом. То илуструју корелацијом између потенцијалне и осећајне амбиваленције од $r = .73$ за симултано веома доступне ставове и $r = .32$ за симултано слабо доступне ставове. Рикета у својој анализи утврђује да корелација између субјективне и објективне амбиваленције не прелази вредност већу од 0.40 (Riketta, 2000).

ИСТРАЖИВАЊА ОДНОСА АМБИВАЛЕНЦИЈЕ И КОЛЕБЉИВОГ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА

У наредном делу навешћемо неке од резултата истраживања понашања колебљивих бирача спроведених на основу претпоставке о повезаности сукоба вредности, ставова или уверења бирача са њиховом изборном одлуком. Имајући у виду проблем нестабилности резултата који добијају истраживачи јавног мњења и проблеме које је покренуо Конверс, као и резултате новијих истраживања о односу између конфликта вредности, уверења и ставова бирача и њиховог изборног понашања (Fournier, 2004; Lavine, 2004, Holbrook and Krosnick, 2005; Pinard, 2005), могло би се рећи да конфликт, односно неконзистентност / амбиваленција уверења, ставова и вредности бирача може допринети нестабилности изборне одлуке бирача.

Према истраживањима избора у САД 2000, Канади 2000, и В. Британији 2001, Фурније (Fournier, 2005) оцењује да је амбиваленција ставова бирача чврсто повезана са изборним понашањем колебљивих гласача. Он је утврдио да је промена гласа бирача чвршће повезана са амбиваленцијом ставова бирача, него са јачином става, пропорцијом неутралних консидација испитаника, интересом за изборе, политичком информисаношћу. Конкретно, у студији која се односила на промене изборних преференција на изборима у САД, Канади и В. Британији, Фурније закључује да је амбиваленција најснажнији чинилац подложности на персуазију на свим посматраним изборима. Ниска политичка информисаност је била релевантан чинилац на једним изборима, а висока информисаност на два избора. Индиферентност и спорна политичка питања уопште нису били повезани са стабилношћу политичких уверења и преференција. Ипак, закључује Фурније (Fournier, 2005), чини се да доживљај амбиваленције, иако нужан није и довољан услов за промену изборног опредељења бирача под утицајем персуазије. Међутим, закључује Фурније, још увек није јасно зашто неки амбивалентни грађани промене своје мишљење, а неки не.

Холбрукова и Крошник (Holbrook and Krosnick, 2005) оцењују да су бирачи који имају високу МП (метапсихолошку – субјективну) амбиваленцију склонији коришћењу спорних политичких питања за процену кандидата. Код учесника са високим ОП (оперативна – објективна амбиваленција) не постоји таква веза између проблемских политичких питања и преференције кандидата.

Лејвин (Lavine, 2004) у свом прегледу истраживања о односу амбиваленције према политичким кандидатима и групама наводи да је амбиваленција бирача према изборним кандидатима повезана са пратећим појавама као као што су: нестабилност ставова, битно одлагање формирања намере у вези са гласањем, смањење предиктивне вредности кључних ставова који претходе укупној процени кандидата (процена личности кандидата и блискост спорних политичких питања), и на крају, слабљење предвиђања изборне одлуке бирача. Ови ефекти амбиваленције, додаје Лејвин, специфични су за сваког кандидата и нису резултат високе или ниске амбиваленције појединца према политичким кандидатима уопште. Лејвин оцењује да су ефекти амбиваленције на изборну одлуку већи од ефеката политичке софистицираности бирача, њиховог образовања, политичких интереса, јачине партијске наклоности, или других индикатора јачине става (екстремност или сигурност става).

Пинар (Pinard, 2005) је проучавао изборно понашање неопредељених бирача у Квебеку. Он је уочио важност амбиваленције у објашњењу изборног понашања неопредељених бирача који, иначе, као најпривлачнију партију на изборима преферирају Партију Квебека. Међутим, за разлику од осталих партија на изборима у канадској провинцији Квебеку, Партија Квебека (the Party Quebecois)⁶ је партија чији изборни резултати значајно одступају од намере бирача да гласају за њу, намере коју бирачи показују током предизборних истраживања. Код осталих партија изборни резултати се

⁶ Партија Квебека (the Party Quebecois) је канадска регионална партија која заступа социјал-демократске идеје и одвајање Квебека од Канаде. Партија је основана 1968. године и за њу највише гласају бирачи лоцирани око центра политичког спектра.

мање-више поклапају са предизборним истраживањима јавног мњења и намере гласања. За разлику од других партија, Партија Квебека је само на једним од девет избора успела да добије гласове оних који су у предизборним истраживањима исказивали намеру да за њу и гласају.

Пинар тумачи да је главни разлог овог постојања јаке амбиваленције неопредељених бирача према Партији Квебека. Она се огледа у снажној привлачности ове партије код бирача, на једној страни и озбиљне уздржаности, конфликта истих бирача у односу на екстремне сепаратистичке циљеве ове партије, на другој страни. У складу с тим, гласање неопредељених бирача који се у предизборним истраживањима изјашњавају као симпатизери Партије Квебека боље се може предвидети њиховим ставом у односу на питање сепаратизма Квебека, него њиховим општим позитивним ставом према партији коју иначе преферирају, закључује Пинар.

Утисак о значају амбиваленције / неконзистентности, односно уделу истовремено супростављених ставова, вредности и уверења у колебљивости гласача може се делом разумети ако наведемо и дилеме у односу на присутност, односно бројност конфликтних, амбивалентних ставова, уверења и вредности у јавном мњењу уопште. Мишљења истраживача у односу на овај проблем су веома супротстављена. Амбиваленција, односно конфликт вредности и уверења је за неке истраживаче веома изражена појава која се дотиче великог броја људи и важи за велики број друштвених проблема (Zaller, 1990, 2005). На другој страни су налази да је амбиваленција у јавном мњењу према опште друштвеним темама и проблемима пре изузетак него правило (Steenbergen and Brewer, 2004).

Један од проблема у одређивању учесталости амбиваленције односно неконзистентности ставова и уверења према појединим друштвеним питањима увелико зависи од тога како се амбиваленција, односно конфликт ставова и вредности дефинише. Други момент у вези с проблемом учесталости амбиваленције, односно конфликта вредности, ставова и

уверења износе Сарис и Снаједерман (Sarıs and Sniderman, 2004). Они наводе да је у истраживањима које се баве општим друштвеним темама и проблемима јачина амбиваленције, тј. конфликта ставова и уверења међу припадницима неке заједнице релативно низак. Када се, међутим, ради о предизборним истраживањима у односу на партије и њихове лидере, наводе они, амбиваленција бирача је приметна. Тако је нпр. готово 30-40 % бирача у предизборним председничким истраживањима у САД навело да има супротстављене, амбивалентне реакције у односу на председничке кандидате (Meffert and all, 2004). Једно од могућих објашњења овако различитих показатеља раширености амбиваленције, односно снажних супротстављених ставова и уверења је тумачење које дају Сарис и Снаједерман (Sarıs and Sniderman, 2004). Они оцењују да партије и политички лидери на изборима заокупљају пажњу готово свих у друштву, да грађани у таквој ситуацији имају на располагању велики број информација, што може довести до стања «нереда» и истовременог поседовања контрадикторних информација, односно амбиваленције, како је види Залер (Zaller, 1990, 2005). На другој страни грађани често одоварају на питања из анкета о појединим друштвеним питањима о којима немају довољно информација, па ставови и уверења о њима немају амбивалентан карактер, или испитаници због социјалне атрактивности формирају тзв. не-ставове, како о томе говори Конверс. Међутим, за поузданије одговоре на изложене тезе и бројне друге проблеме који нису нашли места у овом приказу потребно је имати далеко више студија, односно емпиријских показатеља него што их тренутно имамо.

Претходни приказ конструкта амбиваленције највећим делом односи се на радове који су амбиваленцију разматрали као конфликт унутар афективног, односно когнитивног искуства појединца према ставском објекту. Али, прихватањем класичног тродимензионалног концепта става и усмеравањем пажње на међусобни однос ставских димензија могло би се утврдити постојање више различитих амбиваленција. Како оцењују Армитејд и Конер, највећи број истраживања амбиваленције није истовремено разматрао интер и интра димензионалну амбиваленцију.

Контролисање ових односа може унапредити разумевање одређеног несклада међу постојећим студијама амбиваленције. Поготово с тога што се чини да је интер димензионална амбиваленција испољава снажан утицај на интра димензионалну амбиваленцију (Armitage and Conner, 2004).

С друге странке, закључују Армитејд и Конер, готово је извесно да одређени ставски објекти изаивају више конфликтних мисли него осећања и обрнуто; на пример амбиваленција према смртној казни и амбиваленција према мањинским групама (Armitage and Conner, 2004).

КОЛЕБЉИВО ИЗБОРНО ПОНАШАЊЕ И ИМПЛИЦИТНА ПОЛИТИЧКА КОГНИЦИЈА

Сасвим другачији теоријски и истраживачки правац провере поузданости ставова бирача у односу на изборно понашање повезан је са покушајима да се индиректним путем утврде човекови ставови, посебно они према осетљивим питањима. Овој групи припадају поступци који примењују пројективне тестове (нпр. Proshansky 1943, уп. Wittenbrink, Schwarz, 2007), затим поступци засновани на резултатима когнитивних истраживања, као нпр. мерење брзине одговора на питања (response latency measures) и сл. У наставку рада пажњу ћемо посветити тој групи индиректних техника које чине основу тзв. имплицитне политичке когниције. Напомињемо да када у наредном делу рада говоримо о имплицитној когницији, онда првенствено имамо на уму имплицитне ставове/имплицитне мере ставова, јер они, поред стереотипа и проучавања идентитета (концепт self-a), чине доминантну истраживачку тему у овој области.

Имплицитна политичка когниција је саставни део имплицитне социјалне когниције. Својим обимом и динамиком изучавања, како наводе Пејн и Гавронски, имплицитно-когнитивне појаве припадају групи највише истраживаних у савременој социјалној психологији. Они наглашавају да је током две деценије: „--- готово свако интелектуано питање у социјалној

психологији, а многа и ван ње, било је уобличено под утицајем теорија и метода имплицитне социјалне психологије“ (Payne and Gawronski, 2010).

Оптимизам у погледу употребне вредности концепата и метода имплицитне когниције у области изборног понашања бирача може се пратити од првих истраживања те врсте коју су урадили Фацио и Вилијамс 1986. (гласање на председничким изборима у САД 1986), па све до данашњих студија изборног понашања бирача.

Упркос овако распострањеном уверењу стручне јавности о предностима и ваљаности концепта и метода имплицитне когниције, могли бисмо се запитати колико је оправдана њихова примена у истраживању изборног понашања колебљивих бирача, и то из следећих разлога. Прво, већ и површно разматрање проблема изборног понашања указује на то да политичке преференције бирача и њихово изборно опредељење у принципу не спадају у категорију тзв. осетљивих питања, тј. питања о којима бирачи нерадо говоре или о њима прикривају свој став и одлуку. Штавише, и сами истраживачи имплицитне когниције изричито наводе „--- да је у многим активностима свакодневног живота лако замислити постојање утицаја мисли и осећања које људи нису спремни да саопште, али да политика није међу њима“ (Nosek and all, 2010). Како кажу Довидио и др (e.g. Dovidio et all., 1997), то следи из природне супротстављености промишљеног и спонтаног понашања. Прво је, како и само име каже, промишљено, оно је више под утицајем разума и дешава се, у принципу, у условима без временског притиска. Друго понашање је спонтано, и обично га карактерише мањи утицај разума, а више емоција, и обично се дешава у временској оскудици. Отуда, закључују они, логично је да промишљено понашање више корелира са експлицитним мерама, а да спонтано понашање више корелира са имплицитним мерама којима се овакво понашање проучава.

Осим овог разлога, још неки аргументни упућују на то да у овом раду можемо изоставити проучавање имплицитних ставова колебљивих бирача. Како је речено у уводу рада, примена уобичајених метода проучавања

изборног понашања бирача базирана на испитивању њихових експлицитних ставова даје задовољавајуће резултате. Закључак о малој употребној вредности проучавања имплицитних ставова колебљивих гласача може се извести и из резултата 150 корелативних студија имплицитних и експлицитних мера социјалних ставова које су анализирали Носек и др. (Nosek and all, 2010). Према овим налазима корелација експлицитних и имплицитних мера политичких ставова значајено је већа него корелација експлицитних и имплицитних мера између других социјалних ставова. Нпр. корелација експлицитно/имплицитних мера ставова бирача према демократама односно републиканцима у САД ($r = .70$); према феминизму односно традиционалним вредностима ($r = .66$); према Џ. Керију односно Џ. Бушу ($r = .63$). У поређењу с поменутим политичким ставовима, просечна корелација експлицитно /имплицитних мера свих ставова знатно је нижа, $r = .38$. У другој анализи корелација експлицитно/имплицитних мера свих ставова урађеној на основу 81 студије (Hofmann and all, 2005) добијена је просечна корелација од само $r = .24$, што још снажније потврђује став о малој употребној вредности имплицитних мера ставова за анализу ставова колебљивих гласача. Укратко, одговор на питање користи од примене метода имплицитне когниције у овом раду био би негативан.

Међутим, након 2000. године ситуација се полако мења. Временом су имплицитно-когнитивне методе и поступци усавршени и умножени, а након 2000. године порастао је и број истраживања у области изборног понашања. Тако, Аркури и др. наводе да су преференције бирача добијене на основу имплицитних мера уочи италијанских општинских избора 2001. били добар предиктор изборног понашања бирача (Arcuri and all, 2008). Фризе и др. наводе да су на немачким савезним изборима 2002. имплицитни ставови према 5 главних партија предвидели изборно понашање боље од експлицитних партијских преференција (уп. Nosek and all, 2010). У истраживању понашања гласача поводом проширења америчке базе у северној Италији, Галди, Аркури и Гавронски налазе да су имплицитни ставови бољи предиктори неодређених гласача, а експлицитни ставови

опредељених (Galdi, Arcuri, and Gawronski, 2008). У истраживањима која су обављена током председничких избора у САД, 2008, Гринвалд и др. констатују да су имплицитне мере ставова, тест имплицитних асоцијација (Implicit Association Test) и процедура погрешног приписивања афекта (Affect Misattribution Procedure) предвидели гласање бирача (Greenwald, and all, 2009).

Ипак, сви резултати нису једнозначни. О томе говоре налази Карпинског и др. из 2005. године, по којима није било могуће предвидети гласање бирача на основу имплицитних мера њихових ставова (уп. Nosek and all, 2010).

ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Основни постулати, теорије и модели који се баве изборним понашањем бирача у целини не представљају довољно поуздан оквир за решавање проблема изборног понашања колебљивих бирача. Када то кажемо, у првом реду мислимо на ограниченост сазнања заснованог на употреби стандардних анкета, односно питања заснованих на биполарним скалама ставова. У случају Србије, међутим, проблем изборног понашања колебљивих бирача још је сложенији у односу на демократске средине у којима су раније помињане теорије и модели развијени.

Када разматрамо проблеме изборног понашања бирача у Србији, прво што можемо приметити јесу разлике које постоје између развијености друштвено-политичких система западних демократија и друштвено-политичког система у Србији, као и разлике у степену развијености демократских односа у друштву у целини. Те разлике можемо назвати «разлике у демократској традицији» и резултат су различитих услова развоја друштва у државама Запада и Србији. Оне се, између осталог, огледају у динамици укрупњавања и уситњавања, настанка и нестанка политичких партија и савеза, честој промени изборних услова у Србији и сл. Осим тога, прокламована правила понашања у изборном процесу (улога медија, финансирање кампања и сл) у српском друштву немају исти степен поштовања као што је то у развијеним демократским друштвима. С друге стране, када говоримо о бирачима у Србији, за њих већу тешкоћу представља одређивање идеолошке позиције политичких субјеката који учествују на изборима, одсуство стабилног система вредности, проблем у вези са одређивањем линија социјалне стратификације итд.

Укратко, околности које карактеришу Србију као земљу у транзицији, скромна искуства бирача и партија у односу на усвајање демократских

вредности и њихову примену, као и недовољна знања о карактеристикама изборног понашања колебљивих бирача у Србији условили су да се одлучимо за истраживање којим би разјаснили нека од бројних отворених питања у вези са њиховим изборним понашањем. У том контексту наше истраживање је експлоративно, али има и експлоративну димензију јер објашњава део колебљивог изборног понашања бирача.

Због сложене природе колебљивог изборног понашања бирача у Србији, у истраживање овог проблема морамо уврстити већи број теоријских модела и концепата о којима смо говорили у претходном делу рада, а чија заједничка карактеристика је да припадају гурпи афективно-когнитивно-мотивационим моделима.

У складу с поменутим, предмет нашег истраживања биће утврђивање карактеристика колебљивих бирача и њиховог изборног понашања, утврђивање чинилаца који одређују изборно понашање колебљивих бирача, и утврђивање могућности, односно домета примене савремених теоријских концепата у проучавању изборног понашања колебљивих бирача.

У центру истраживања су чиниоци који доводе до разлика у изборним намерама колебљивих и опредељених учесника у три изборне ситуације:

- ретроспекцији претходног изборног искуства учесника који имају претходно искуство са изборима,
- намери изласка на изборе,
- намери гласања за конкретну странку.

Осим анализе и објашњења колебљивих бирача, односно њиховог изборног понашања у појединачно наведеним изборним ситуацијама, у истраживању ћемо покушати да издвојимо учеснике који доследно испољавају колебљивост у свим поменутим ситуацијама како бисмо утврдили карактеристике ове групе колебљивих бирача.

Када говоримо о конкретним циљевима истраживања, а следећи постулате водећих теоријских модела изборног понашања бирача, одлучили

смо да испитамо карактеристике мотивације и вредности, односно друштвених и политичких циљева бирача и његову повезаност с колебљивим изборним понашањем. Да бисмо то постигли потребно да утврдимо јачину афективно-емотивног склопа колебљивих бирача, јачину њихових ставова према преферираним политичким странкама и лидерима, одредимо снагу вредносних циљева које колебљиви испитаници постављају у односу на одабране друштвене проблеме, и узмемо у обзир елементарне социо-демографске податке о колебљивим испитаницима.

Опште студије изборног понашања бирача, па и студије колебљивих бирача организују се и спроводе у првом реду због жеље истраживача и наручилаца да предвиде резултате избора, који су, с друге стране, основ поделе власти у демократским друштвима. У том контексту неопходно је да у нашем истраживању прво утврдимо карактеристике колебљивих учесника и њихове разлике у односу на опредељене учеснике, а затим проверимо домете изборних модела намењених предвиђању намере изборног опредељења колебљивих учесника.

С обзиром да се опште-теоријски истраживачки модели нису показали довољно добри, односно поуздани у предвиђању понашања колебљивих бирача, те моделе ћемо проширити концептима и методама на које упућују новија истраживања колебљивог изборног понашања бирача, као што су афективна амбиваленција или амбиваленција ставова. Специфичност друштвено-политичке ситуације у Србији, као и чињеница да у нашој средини нема истраживања тог типа, суочили су нас са питањем: да ли ће те нове методе и концепти функционисати у нашој средини и у којој мери ће моћи да се примене нас. То се у првом реду односи на домете примене концепта амбиваленције бирача у предвиђању намере њиховог изборног понашања, али и на могуће разлике у предиктивној снази модела заснованих на афективним, односно когнитивно-рационалним постулатима понашања колебљивих бирача.

ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КОЛЕБЉИВОГ ИЗБОРНОГ ПОНАШАЊА

Иако је у претходном делу рада често било речи о теоријским и практичним проблемима у вези са проучавањем нестабилног, колебљивог изборног понашања бирача, до сада на једном месту нисмо детаљније размотрили како у нашем истраживању дефинишемо појам колебљивог изборног понашања бирача.

Чињеница је да истраживања изборног понашања бирача немају уједначену методологију, нити користе идентичне моделе у својим анализама. У уводу рада (стр. 8-9) навели смо три крупније групе истраживачких налаза који се односе на нестабилно, односно колебљиво изборно понашање. Укратко да подсетимо:

Прву групу налаза чине подаци о бирачима који се у предизборним истраживањима изјашњавају као неопредељени, неодлучни бирачи. Споменули смо да је број таквих бирача у 20-годишњим истраживањима избора у Холандији у просеку 25% укупних бирача.

У другу групу истраживачких налаза сврстали смо податке о тзв. „плутајућим“ («floating») бирачима. То су колебљиви бирачи који имају дефинисано опредељење за кога би гласали, али то опредељење „често“ мењају између два изборна циклуса, или током изборне кампање. У Израелу је, на пример, у периоду од 10-година готово 60% бирача променило странку за коју гласају. У Холандији је у 20-годишњим истраживањима утврђено да 15% бирача промени своју изборну преференцију током изборне кампање.

Трећа група истраживачких налаза које смо навели односи се на колебљиве бираче који се у предизборним истраживањима изјашњавају као апстиненти, или сигурни бирачи, а који упркос томе промене своје понашање: апстиненти се појаве на изборима и гласају, а „сигурни“ бирачи изостану са биралишта. Када смо у уводу рада говорили о овим бирачима, навели смо податак да се 10% укупног броја бирача у СРН сматра

„коњунктурним апстинентима“, одн. апситентима који се повремено, од избора до избора, појављују на биралишту. Супротност овом податку је налаз о 20% „сигурних“ бирача у САД, који упркос најави да ће „сигурно“ гласати изостану са биралишта.

Анализом доступних истраживања могло би се закључити да се истраживачке категорије колебљивог изборног понашања могу условно поделити по барем три критеријума. Прво, истраживачке категорије колебљивог, нестабилног изборног понашања које су засноване на подели по временској димензији: проучавање краткорочних и дурогорочних промена понашања колебљивих бирача. Истраживања краткорочних промена усмерена су на промене настале током изборне кампање, а дурогорочна истраживања прате колебљивост изборног понашања између два или више изборних циклуса. Друго, истраживања усмерена на разјашњење промене категорије изборног понашања бирача (прелазак изборног апстинента у бирача, неодређеног бирача у апстинента, одређеног бирача у неодређеног и сл.). На крају, трећа истраживачка категорија колебљивог изборног понашања могла би бити усмерена само на једну категорију бирача. То могу бити истраживања понашања колебљивих бирача у ужем смислу речи, тј. оних који се изјашњавају као неодређени, неодлучни бирачи. У овим истраживањима настоје се разјаснити ближе околности у којима се јавља неодлучност бирача, као и размере ове појаве. У ширем смислу, под колебљивим изборним понашањем можемо схватити и проучавање понашања одређених бирача, оних који излазе на биралиште и гласају, али који током времена и под одређеним околностима промене своје изборно одређење, преференцију.

Ми смо у првом реду заинтересовани за истраживање колебљивости бирача у ужем смислу речи, односно бирача који се у актуелним предизборним истраживањима изјашњавају као неодређени, несигурни бирачи. У анализи ове појаве, међутим, не можемо искључити њену повезаност са колебљивошћу бирача у претходној изборној ситуацији, или колебљивошћу између два изборна циклуса. Због тога ћемо део нашег

истраживања посветити колебљивошћу изборног понашања у ширем, смислу.

Горе наведене околности и опредељење за једнократну примену упитника као методе истраживања колебљивог изборног понашања условили су да колебљиве бираче операционално дефинишемо као бираче који у моменту истраживања имају неку од следећих карактеристика понашања:

а) покажу недоследност - променљивост изборног опредељења у односу на раније изборе (одговори „да“ и „не знам“ на питање: *„Да можете да се вратите у прошлост, да ли бисте на прошлим изборима за републички парламент поступили другачије него што јесте? Да ли бисте гласали за неку другу партију или променили саму одлуку о изласку на изборе?“*).

Ове две категорије одговора колебљивих бирача у односу на претходне изборе дају прилику за ближе одређење обима дугорочних промена изборног понашања и анализу могућих сличности ових бирача са колебљивошћу изборне намере бирача на наредним изборима.

Друге две категорије колебљивог изборног понашања дефинисали смо раздвајањем актуелне изборне одлуке бирача на намеру изласка на изборе и намеру гласања за конкретну странку. У том контексту, колебљиви бирачи су они који:

б) немају чврсто дефинисану намеру о изласку на изборе (одговоре са „не знам“ на питање: *„Уколико би се наредне недеље одржали избори, да ли бисте изашли на изборе?“*).

в) - немају дефинисану намеру за коју странку - партију ће гласати (одговор „не могу да се одлучим“ на питање: *„Уколико би се стекле повољне околности, да ли бисте гласали и ко би имао највеће шансе да добије Ваш глас на изборима?“*).

Основна идеја овако дефинисаних категорија колебљивог изборног понашања је покушај груписања разноликих облика колебљивости, несталности у изборном опредељењу бирача, како бисмо упркос тој појавној разноликости међу њима потражили елементе који их повезују.

ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ И ХИПОТЕЗЕ

Као што смо већ помињали, у истраживањима изборног понашања бирача углавном постоје три категорије бирача-гласача: апстиненти, бирачи и колебљиви бирачи, односно они који нису сигурни, не знају да ли ће и за кога гласати. Методолошки гледано постоји неколико начина да се утврди и истражи специфичност колебљивих бирача и њиховог изборног понашања: једнократно и поновљено анкетно истраживање у временским интервалима пре и након одржавања избора, организовање продубљених интервјуа бирача у тзв. фокус групама, истраживања имплицитних реакција бирача, експериментално истраживање и др. Ми смо се определили да спроведемо једно систематско неекспериментално анкетно истраживање о изборној намери колебљивих учесника. Одлучили смо да изборну намеру колебљивих учесника размотримо у односу на три изборне ситуације: намера промене сопствене одлуке на претходним изборима (уколико учесник има изборно искуство), намера изласка на будуће изборе и намера избора конкретне политичке странке на будућим изборима. У наредном делу навешћемо задатке истраживања и хипотезе које проверавамо у истраживању.

Напомињемо да ћемо због великог броја анализираних варијабли и хипотеза навести само основне хипотезе груписане у складу са природом варијабли на које се односе. Тако, на пример, када говоримо о хипотезама које се односе на разлике у афектима између колебљивих и одређених испитаника, навешћемо само хипотезе о разликама у снази појединачних афеката, иако ћемо у анализи резултата проверавати и додатне хипотезе које се односе на: разлике између укупних позитивних и негативних афеката

колебљивих и опредељених испитаника, разлике између укупних афеката које се односе на прошлост и будућност колебљивих и опредељених испитаника и сл.

X₁: Полазна претпоставка овог истраживања је да се колебљиви од опредељених испитаника разликују по истраживаним карактеристикама.

Раније смо напоменули да нас у првом реду интересују могуће разлике између колебљивих и опредељених бирача, односно оних бирача који хоће да изађу на изборе и знају за кога ће гласати. Могуће разлике између колебљивих бирача и апстинената (који се у ширем смислу могу сматрати опредељеним бирачима), као и разлике између апстинената и опредељених бирача остају као проблем за проучавање у неком другом истраживању.

Стандардни проблем који се јавља у вези са изборним истраживањима је проблем одређивања броја и врсте варијабли које се користе за анализу изборног понашања бирача. У складу са важећим принципима демократске организације друштва, политичке странке су један од главних носилаца политичког живота у једној држави. У изборним истраживањима у свету и код нас то се огледа у чињеници да се у предизборним истраживањима највећи број варијабли повезује са анализом изборног понашања бирача који имају преферирану странку, ако већ не и странку са којом се бирачи идентификују. Међутим, и бирачи који немају преферирану странку често гласају, па се део питања и варијабли у упитнику мора бити формулисали тако да ови учесници искажу своје карактеристике које користимо за анализу њихових изборних намера. С тим у вези, претпоставка је:

X₂: Колебљиви испитаници са преферираном странком се разликују од колебљивих испитаника без префериране странке у резултатима које постижу на заједничким варијаблама које испитујемо.

У истраживању ћемо колебљиве учеснике са преферираном странком анализовати као јединствену групу независно од тога која је странка у питању. Истовремено, анализоваћемо однос колебљивих испитаника и

њихових конкретних страначких преференција (преференција према једној од седам највећих странака.

У истраживању ћемо поред броја колебљивих испитаника у три наведене ситуације анализирати њихове карактеристике. Међу карактеристике колебљивих испитаника које ћемо испитивати уврстили смо: ставове, афекте и процене о политичким странкама, друштвено-политичким темама и проблемима, постојање страначке преференције и страначке идентификације, као и социо-демографске карактеристике испитаника. У складу с тим претпостављамо да :

Х₃ Постоје разлике у афектима колебљивих и опредељених испитаника према преферираној странци и лидерима странака. Ове разлике огледају се у већој снази позитивних афеката опредељених него колебљивих испитаника и већој снази негативних афеката колебљивих него опредељених испитаника.

Х₄ Постоје разлике у ставовима колебљивих и опредељених испитаника према преферираној политичкој странци и лидерима странака. Ове разлике огледају се у негативнијем вредновању негативних карактеристика префериране политичке странке и њених лидера од стране колебљивих него опредељених испитаника, и позитивнијем вредновању позитивних карактеристика префериране политичке странке и њених лидера од стране опредељених него колебљивих испитаника.

Х₅ Постоје разлике у ставовима колебљивих и опредељених испитаника према према независности КиМ, чланству Србије у ЕУ и НАТО и војној неутралности.

Х₆ Постоје разлике између процена колебљивих и опредељених испитаника о ставу префериране странке према појединим политичким циљевима, односно проблемима. Ове разлике су такве природе да је процена става префериране странке према независности КиМ, чланству Србије у ЕУ и НАТО и војној неутралности колебљивих испитаника ближа неутралној тачки скале него процена опредељених испитаника.

Х₇ Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у ставу према ефектима транзиције, променама након 2000. године у Србији и демократској организацији друштва. Општа претпоставка је да су испитаници који имају негативне ставове према наведеним ставским објектима склонији колебљивом изборном понашању.

Х₈ Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у задовољству својим стандардом и могућностима запошљавања. Одговарајуће разлике постоје и између процена доприноса префериране странке

побољшању животног стандарда и могућности запошљавања. У том контексту колебљиви испитаници су незадовољнији својим стандардом и могућностима запошљавања. Они, такође, процењују да је допринос префериране странке побољшању животног стандарда мањи него што је процена опредељених испитаника. Слично томе, колебљиви испитаници процењују да је допринос префериране странке побољшању могућности запошљавања мањи него што је допринос који процењују опредељени испитаници.

X₉ Постоје повезаност страначке преференције, односно страначке идентификације испитаника и његове изборне намере. Страначка идентификација је јаче повезана са изборним намерама испитаника него страначка преференција.

X₁₀ Постоје разлике у изборној намера колебљивих и опредељених испитаника у зависности од њиховог социјалног порекла и пола.

Осим поменутих претпоставки, у циљу бољег разумевања колебљивог изборног понашања учесника анализираћемо претпоставке које се односе на амбиваленцију њихових афеката и ставова према странкама и лидерима странака, као и важним друштвено-политичким циљевима.

X₁₁ Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у погледу степена њихове афективне амбиваленције и амбиваленције у ставовима према странкама, друштвеним и политичким проблемима. Општа претпоставка је да су колебљиви испитаници амбивалентији од опредељених испитаника.

Будући да само постојање појединих разлика између колебљивих и опредељених бирача није довољно за објашњење, а поготово предвиђање будућег понашања колебљивих бирача, у истраживању ћемо ове разлике искористити за дефинисање статистичких модела препознавања колебљивог изборног понашања испитаника.

Поред посматрања и анализирања колебљивости изборне намере у три појединачне изборне ситуације, постоји још једна могућност анализе чије домете намеравамо да проверимо. Ради се о анализи карактеристика доследно колебљивих и доследно опредељених учесника истраживања. Претпостављмо да би ова анализа помогла прецизнијем одређењу карактеристика колебљивог изборног понашања. **Доследно колебљиви** учесници истраживања су они који се колебају у односу на своју претходну

изборну одлуку, али и у односу на намеру изласка на наредне изборе и избор конкретне странке на тим изборима. **Доследно опредељени** учесници истраживања су они који су изричито у томе да не би променили своју претходну изборну одлуку, намеравају да изађу на изборе и намеравају да гласају за конкретну странку. Иначе, говорећи о целини изборног понашања бирача овим испитаницима бисмо могли додати и трећу групу доследних учесника у истраживању, а то су доследни апстиненти. Ово су испитаници који нису учествовали на претходним изборима (а могли су), немају намеру да изађу на изборе, нити намеравају да гласају за конкретну странку. Како је речено, разлике између колебљивих учесника и апстинената нису у фокусу пажње овог истраживања, али би за комплетнију слику колебљивог изборног понашања биле занимљиве и разлике између доследно колебљивих учесника и доследних апстинената. У контексту изнетих, општа хипотеза би била:

X_{12} Постоје разлике у карактеристикама између доследно колебљивих и доследно опредељених испитаника. Број ових разлика је мањи од укупног броја разлика које постоје између опредељених и колебљивих намера испитаника да изађу на изборе и гласају за конкретну странку.

Поред горе наведених основних анализа и закључака у вези са колебљивим изборним понашањем испитаника, у истраживању ћемо проверити идеје који се односе на шире теоријске и практичне проблеме истраживања бирача у целини, како опредељених, тако и колебљивих бирача. Ту у првом реду мислимо на питање удела афеката и рационалних чинилаца у формирању изборне одлуке бирача. Осим проблема у вези са улогом афекта и разума у формирању изборне одлуке, у теоријском прегледу идеја и истраживања изборног понашања истакли смо значај конструкта амбиваленције емоција и амбиваленције ставова бирача у објашњењу проблема колебљивог изборног понашања. Зато ћемо у истраживању проверити домете примене овог конструкта.

Неколико речи о ова два шира теоријска модела који карактеришу планирано истраживање:

Општи теоријски модели и налази о којима смо говорили фаворизују или рационални или афективни аспект изборне одлуке бирача, при чему ови

моделу углавном имају на уму изборну одлуку опредељених бирача. У нашем истраживању ћемо на специфичном проблему колебљивих учесника поредити изборну намеру колебљивих и опредељених учесника имајући у виду њихов афективни и рационални однос према преферираним странкама, кандидатима односно друштвеним и политичким проблемима. Тако ћемо у у домену колебљивог изборног понашања проверити налазе, који су проистекли из анализе изборног понашања опредељених бирача, да су афекти важнији од рационалних чинилаца формирања изборних намера, односно одлучивања (Burden, and Klofstad, 2004, Rosema, 2005). У складу с реченим претпостављамо да:

H_{13} Колебљиво изборно понашање испитаника је јаче повезано са афективним него са рационалним карактеристикама испитаника.

Процену афективног аспекта изборне намере учесника истраживања добићемо проценом јачине афеката према преферираним странкама и јачине афективне димензије става према друштвено-политичким темама и проблемима. Процену рационалног аспекта изборне намере учесника добићемо на основу дирекционе мере идеолошке удаљености учесника у истраживању од њихове префериране странке. Ова мера представља део просторног модела блискости (Evans, 2004, Sturgis, and James, 2005) по коме се бирач одлучује за оне изборне кандидате или партије који имају изборне платформе најближе његовим идеалним тачкама избора у политичком простору. Осим идеолошке подударности учесника у истраживању са преферираном странком, рационалност намере колебљивих и опредељених учесника да изађу на изборе, односно гласају за конкретну странку утврдићемо и преко јачине когнитивне димензије ставова према преферираним партијама, лидерима и политичким темама, као и преко задовољства учесника животним стандардом и доприносом префериране странке побољшању стандарда. Добијене мере рационалности, односно афективности изборних намера колебљивих и опредељених учесника међусобно ћемо упоредити како бисмо видели у којој мери и под којим условима афективни и рационални аспекти учествују у објашњењу изборне намере учесника истраживања.

Када говоримо о могућности примене конструкта амбиваленције у истраживању колебљивог изборног понашања мислимо на две ствари: примену модела неконзистентних, амбивалентних ставова, уверења и вредности у проучавању колебљивих учесника, односно проверу постулата који су коришћени у неким већ поменутих истраживањима, а тичу се разлика између мера објективне и субјективне амбиваленција, односно различитих формула за њено израчунавање (Thompson & all, 1995, Fazio and Olson, 2003, Holbrook and Kosnick, 2005). Истовремено мислимо и на примену модела афективне амбиваленције у проучавању колебљивих учесника користећи мере са позитивне и негативне скале сентимената према преферираним странкама. Напомињемо да се у доступној литератури спомињу истраживања амбиваленције краткорочних основних емоција, али не и амбиваленција дугорочних расположења, односно сентимената. Без обзира на то, верујемо да не постоје ни теоријске ни практичне препреке за примену концепта амбиваленције сентимената у нашем истраживању.

ИСТРАЖИВАЧКЕ ПРОМЕНЉИВЕ

ЗАВИСНЕ ПРОМЕНЉИВЕ

Намеравајући да ближе одредимо карактеристике изборног понашања колебљивих бирача, анализираћемо однос одабраних зависних (ЗВ) и независних варијабли (НВ) код опредељних и колебљивих учесника у истраживању. У наредном делу рада детаљније ћемо објаснити које су то променљиве, разлоге због којих су оне уврштене у наше истраживање и начин на који су испитиване.

Како је већ напоменуто, основне анализе колебљивог изборног понашања односе се на три изборне ситуације, односно три главне зависне променљиве. Прва главна зависна променљива односи се на поновно, ретроспективно вредновање изборне одлуке учесника у претходном изборима (уколико имају претходно изборно искуство).

Друге две главне променљиве представљају намеру учесника у истраживању да изађу на наредне изборе и да гласају за конкретну политичку странку. Поред намере учесника да изађе на изборе (самопроцена), испитаћемо и додатне променљиве које ближе одређују њихову сигурност у намеру изласка (самопроцена), као и разлоге евентуалне несигурности изласка (отворени одговори). Код намере избора конкретне странке, која се огледа у избору једне од понуђених политичких странака, учесници истраживања истовремено ће проценити сопствену сигурност у избор конкретне странке, субјективни доживљај амбивалентних мисли и осећања у вези са тим избором, као о процену могућности избора неке друге странке у условима промене политичког контекста у коме би се избори дешавали (умањене шансе за успех прво изабране политичке странке).

Реакције на три главне зависне променљиве дају могућност издвајања одговора на питања из упитника оних учесника у истраживању који испољавају несигурност, колебљивост у понашању, што пружа основ за

накладне анализе повезаности резултата колебљивих учесника са независним варјаблама.

НЕЗАВИСНЕ ПРОМЕНЉИВЕ

Сложена природа изборног понашања колебљивих бирача и начин на који смо ми дефинисали истраживачки проблем подразумевају да у истраживање укључимо релативно велики број независно променљивих које покривају широк спектар могућих чинилаца овог облика политичког понашања. Све независне променљиве можемо поделити у неколико група:

- преферирана политичка странка и страначка – партијска идентификација;
- ставови учесника у истраживању према преферираним странкама и њиховим лидерима, укључујући амбиваленцију ставова учесника према преферираним политичким странкама и лидерима;
- идеолошка блискост учесника у истраживању са њиховом преферираном странком;
- самопроцена афеката и емоција учесника према преферираним политичким странкама и њиховим лидерима: сентименти (одушевљење, гађење); емотивне епизоде (понос, нада, страх, љутња). Ова група независно променљивих обухвата и афективну амбиваленцију учесника у истраживању према преферираним странкама и лидерима;
- процена учесника у истраживању одабраних политичких проблема, односно вредносних циљева: независност КиМ, чланство Србије у ЕУ и НАТО, војна неутралност Србије, задовољство животним стандардом учесника у истраживању, вредновање транзиционих промена у Србији након 2000. године и пожељног облика владавине;
- социјално - демографске карактеристике учесника у истраживању;

- претходно изборно искуство учесника у истраживању.

Следи шире објашњење наведених променљивих.

Преференција политичких странака

Истраживања изборног понашања указују на то да не мали број бирача излази на изборе и гласа за конкретну странку иако се пре тога изјашњавају да немају партијске преференције. Истраживања исто тако указују да још већи број бирача спремно изражава своје страначке преференције и да су те преференције значајно повезане са њиховим изборним понашањем. При томе треба правити разлику између партијске преференције и партијске идентификације, мада се у неким истраживањима та разлика не види јасно. У овом моменту битно је рећи да партијска преференција бирача претпоставља рангирање постојећих странака – партија по неким критеријумима: симпатије, демократичност, доследност, или по антиподама ових атрибута: несимпатије, недоследност и тсл.

У овом истраживању анализираћемо повезаност две најизразитије партијске – страначке преференције учесника у истраживању са намером изласка на изборе учесника и намером гласања за конкретну странку. Учесницима ће бити понуђена листа политичких странака на којој учесници означавају своју прву, а касније у упитнику и другу преференцију.

Разлог због кога испитујемо две позитивне страначке преференције учесника је намера да у разматрање одлуке о гласању за конкретну странку укључимо и калкулацију учесника у вези са могућим изборним успехом префериране странке. Изборну калкулацију укључујемо питањима: „Уколико временом процените да странка-партија за коју бисте гласали нема шансе на успех, да ли бисте упркос томе гласали за њу“? Уколико учесник одговори да би у том случају гласао за другу странку, питамо га: „За кога бисте онда гласали“ ?

Поред позитивних партијских преференција анализираћемо повезаност негативне страначке преференције (странке која је најгори израз политичких жеља и очекивања) са намером изласка на изборе и гласања за конкретну странку. У принципу, циљ укључивања две позитивне и једне негативне страначке преференције је да се истраживање изборног понашања што више приближи реалној живој ситуацији. Истраживачи указују на чињеницу да у реалном гласању на изборима постоје ситуације када се бирачи не руководе жељом да преферираној странци дају подршку по сваку цену, јер њихово гласање може бити усмерено на „кажњавање“ префериране странке, односно може бити израз протестног гласања, или тактичког гласања „за победника“ и слично (уп. Сајс - Антонић, 2007).

Партијска идентификација

Иако је концепт партијске идентификације у теорији веома шаролико дефинисан и критикован, он је и даље присутан у проучавању изборног опредељења бирача (Kinder, 1985, Oskamp and Schultz, 2004). Те критике делом смо споменули у прегледу теорија изборног понашања. С обзиром на примедбе које у односу на концепт партијске идентификације постоје у западноевропским демократијама, као и на опрез који у вези с тим изазивају супротстављени резултати истраживања у нашим условима (уп. Антонић, 2005), у овом раду партијску идентификацију разматрамо релативно ограниченим средствима, тј. једним питањем.

Када говоримо о начину испитивања партијске идентификације, определили смо се само за самопроцену афективног односа бирача као индикатора партијске идентификације. Разлози који су нас руководили су следећи: прво, велика бројност евалуационих тврдњи које бисмо морали узети у обзир уколико партијску идентификацију меримо као сумарну евалуацију политичког учинка партије како то наводи Славујевић, нпр.⁷ То би

⁷ Партијска идентификација схваћена као: «чланство у политичким организацијама и испуњавање чланских обавеза или одређеног активитета, симпатисање одређене партије и гласање за кандидата

било веома захтевно за учеснике нашег истраживања у коме је партијска идентификација једна од независних варијабли. Друго, истраживања у земљама транзиције, па и код нас, указују на релативно слабу партијску идентификацију бирача, те се адекватно томе може очекивати релативно мали удео ове променљиве у анализи варијансе понашања колебљивих бирача.⁸ Треће, анализа метода коришћених у испитивању партијске идентификације указује да се у истраживањима бележи већи степен партијске идентификације када се она испитује преко афективног односа учесника према партији, него преко когнитивног вредновања партије (Burden and Klofstad, 2004). Истраживања указују да су временом и највећи заговорници Мичиген модела напустили оригинални, афективни концепт партијске идентификације и почели да је процењују на основу «афинитета», «преференција» или «sense of being», што су термини који немају превелики призвук емоционалности.

На крају, како напомињу неки истраживачи, ни овде као ни код других теоријских концепата нема најисправнијег начина операционализације партијске идентификације, јер све зависи од дефиниције коју усвојимо (Miller i. Niemi, у: Atlagic, 2007).

Ставови и амбиваленција ставова учесника

У теоријском делу рада детаљније смо говорили о проблемима који постоје у тумачењу „нултог“ одговора на скали ставова и увођењу конструкта амбиваленције којим се проблем „нултог“ одговора покушава разрешити. Када говоримо о ставовима, амбиваленцији и начину њиховог испитивања у овом истраживању, размотрићемо укратко проблем утврђивања амбиваленције коју аутори различито именују: објективна

одређене странке, принудни избор одн. избор са листе најважнијих партија, «најближа партија», могућност да се икада гласа за неку од партија» (Slavcjević, 2005)

⁸ Ниво потенцијално партијски идентификованих варирао је током 90-тих између 7% и 24%. Почетком 2001. године број потенцијалних присталица партија пао је на 5% да би уследио лагани раст так да је њихов број крајем 2004. године износио око 10% бирача (Atlagic, 2007).

(Fazio and Olson 2003), оперативна (Holbrook and Krosnick, 2005), односно потенцијална амбиваленција (Craig and Martinez, 2005). За ову амбиваленцију у даљем тексту користићемо израз објективна амбиваленција.

Објективна амбиваленција је психолошки конструкт који се утврђује на основу мера јачине ставова добијених на две једнополарне скале. Применом неке од формула (табела 2) за израчунавање амбиваленције из мера јачине ставова, добија се јачина објективне амбиваленције испитаника према ставском објекту.

Табела 2: Формуле за израчунавање јачине амбиваленције

Име формуле	Амбиваленција као функција јаче и слабије реакције (J и C)	Аутори формуле
GTM (степенasti модел)	$5C^{0.4} - J^{1/J}$	Priester & Petty (1996)
Griffin	$3C - J$	Thompson et al. (1995)
Katz	J/C	Katz et al. (1986)
Kaplan	$2C$	Kaplan (1972)
Scott a	C^2/J	Brown & Farber (1951), Scott (1966)
Scott b	$(2C + 1)/(J + C + 1)$	Scott (1966)

(Преузето из: M. Riketta, 2000)

У формулама за прорачун јачине амбиваленције користе се ознаке „C“ за слабији став на једнополарној скали, и ознака „J“ за јачи став на другој једнополарној скали, без обзира да ли су у питању позитивне или негативне скале.

Показало се да Капланова формула о којој смо раније говорили није најбољи показатељ јачине амбиваленције, јер се у случајевима код којих постоји једнак слабији степен неприхватања објекта става добија исти степен амбиваленције без обзира на степен екстремности прихватања

објекта става, што је супротно теоријским очекивањима. Због тога су разрађене нове формуле које смо навели.

Студије ваљаности амбиваленције добијене применом различитих формула указују на то да су њихове међусобне разлике релативно мале, што се види из наредне табеле (3) (Thompson, Zanna, & Griffin, 1995; Priester and Petty 1996; Riketta, 2000).

Табела 3: Корелације између мера амбиваленције

Индијектне мере	1.	2.	3.	4.	5.	6.	Директне мере	М	SD
1. Griffin	-						.62	2.58	3.83
2. GTM	.92	-					.54	4.56	2.79
3. Kaplan	.96	.88	-				.57	2.58	1.22
4. Katz	.82	.77	.92	-			.45	13.34	6.90
5. Scott a	.97	.81	.83	.96	-		.61	1.63	1.38
6. Scott b	.95	.91	.63	.85	.89	-	.60	0.69	0.20

(Преузето из: М. Riketta, 2000)

Из табеле (3) види се и то да амбиваленција израчуната Грифиновом формулом има највећу корелацију са амбиваленцијом израчунатом другим формулама. Истовремено, Грифинова формула достиже највећи степен емпиријске ваљаности по критеријуму сагласности са директном процењеном мером амбиваленције. Због свега овог формула Грифинове је најшире прихваћена (Riketta, 2000) и ми ћемо је користити у нашем истраживању.

Применом Грифинове формуле утврдићемо јачину амбиваленције ставова, уверења и вредносних циљева колебљивих бирача и поредити их са амбиваленцијом опредељених бираче у односу на исте ставске објекте и вредносне циљеве. У питању је амбиваленција учесника према преферираној странци, лидерима странке, независности КиМ, чланству Србије у ЕУ, чланству Србије у НАТО, војној неутралности Србије.

Једино питање у коме ћемо од учесника тражити самопроцену степена амбиваленције (конфликтних осећања или мисли) везан је за намеру избора конкретне странке. У свим другим ситуацијама провераваћемо само степен објективне амбиваленције учесника тј. однос позитивних и негативних евалуација ставског објекта (партије, лидера, политичких проблема).

У испитивању односа између ставова и вредносних циљева које доводимо у везу са изборним понашањем (колебљивих) бирача полазимо од класичног тродимензионалног концепта става и анализе међусобне повезаности ставовских димензија према изборном понашању. Примена методе семантичког диференцијала за мерење ставова у неким другим истраживањима урађена је у складу са сугестијама Томпсон и др. (Thompson and all, 1995). У нашем истраживању то подразумева примену две одвојене скале и три мере амбиваленције на основу атрибута као што су: позитивно-негативно / добро-лоше употребљених за процену опште амбиваленције; атрибута пријатност-непријатност / задовољство-незадовољство за процену афективне амбиваленције; и атрибута корист-штета за процену когнитивне амбиваленције. Укупно гледано ставови, односно вредносни циљеви су мерени на три ставовске димензије (општа евалуација, афективна и когнитивна димензија) са по две униполарне четворостепенске скале за процену позитивног односно негативног односа према ставском објекту, односно вредносном циљу. На тај начин мерења добили смо шест једнодимензионалних мера ставова учесника из којих се израчунавају три мере амбиваленције учесника према истом ставском објекту: мера опште амбиваленције, мера афективне амбиваленције и мера когнитивне амбиваленције.

Коришћење различитих димензија става (евалуативна – когнитивна - афективна) у циљу утврђивања повезаности става и изборног понашања колебљивих бирача почива на налазима и хипотезама које указују на могућност постојања неуједначене повезаности афективне или когнитивне димензије става учесника према различитим ставовским објектима.

То је видљиво, на пример, у студији о афективно-когнитивној структури ставова и њиховог односа према америчким председничким кандидатима коју су 1982. урадили Ејбелсон и др. (уп. Haddock and Huskinson, 2004). Слично томе, Чајкинова и др. су контролисањем интра-ставовске конзистентности проверавали тврдњу да ли су ставови са ниском евалуативно-когнитивном конзистентношћу, тзв. празни ставови (vacuous). Они констатују да ниска евалуативно-когнитивна конзистентност не мора значити «празан став», јер став може бити базиран на афективним информацијама. (Chaiken, and all, 1995).

У складу с таквим налазима истраживачи проучавају различите форме структуралне (не)конзистентности, као нпр. евалуативно-афективну (не)конзистентност (конзист. између става и евалуативне импликације афективног одговора), или афективно-когнитивну (не)конзистентност (односно између евалуативне импликације осећања и уверења. Такав приступ преузимамо и за ово истраживање амбиваленције учесника према:

- две префериране политичке странке и њиховим лидерима
- вредносним циљевима учесника према главним друштвено-политичким проблемима Избор проблема је учињен на основу истраживања (Kuzmanović i Petrović 2007, Mihailović i dr. 2007) и обухвата: независност КИМ, чланство Србије у ЕУ, чланство Србије у НАТО, војна неутралност Србије (овај друштвени циљ није испитиван у поменутих истраживањима).

Осим амбиваленције ставова, у истраживању ћемо стандардним једнодимензионалним биполарним скалама испитати ставове учесника према једном броју проблема које смо одабрали као важне, али их због обима упитника нисмо испитали дводимензионалним скалама. У питању су шире друштвене теме и проблеми везани за успешност транзиције у Србији након 2000. године или пожељеном облику владавине (Mihailović i dr. 2005, 2007). Тој групи ставова испитаних једнодимензионалним биполарним скалама припада и самопроцена учесника испитивања о животном стандарду која по

својој природи није погодна за процену амбиваленције (о задовољству животним стандардом нешто детаљније у наставку рада).

У истраживачки нацрт укључене су променљиве која се односе на процене учесника о односу главних политичких странака према истим друштвено-политичком пробелемима о којима су сами испитаници исказали своје ставове (независност КиМ, чланство Србије у ЕУ и НАТО, војна неутралност Србије). Процене учесника о односу преферираних странака према наведеним проблемима добићемо преко 7-степенних биполарних скала процене.

Идеолошка блискост учесника са преферираном странком

Поред процене ставова учесника у истраживању према појединачним друштвено-политичким темама, односно вредносним циљевима, што је предмет стандардних истраживања јавног мњења, у истраживање ћемо уврстити својеврсну сумарну процену идеолошке удаљености учесника од њихових преферираних странака.

О идеји да идеолошка удаљеност учесника од префериране странке представља опредељујући чинилац изборног понашања бирача говорили смо у теоријском делу рада. Тада смо напоменули да групи рационалних теорија изборног понашања припада и просторна теорија гласања. Политички простор одређују доминантне теме и проблеми у датом друштву, а блискост, односно удаљеност бирача од политичких странака у том простору добија се на основу анализе јавног мњења .

У нашем истраживању политички простор је одређен уз помоћ четири политичке теме које су доминирале у јавном мњењу у време конципирања и спровођења истраживања. То су теме, односно проблеми: независност КиМ, чланство Србије у ЕУ и НАТО, и војна неутралност Србије. Међу различитим варијантама просторне теорије гласања у овом истраживању користили смо ону коју предлажу Старџис и Џејмс (Sturgis, and James, 2005). Старџис и Џејмс кажу да дирекциону меру идеолошке удаљености бирача од његове

префиране партије представља просек скалног производа блискости између самопроцене сваког учесника и просека процене партије у односу на политичке теме и проблеме. Дирекциони скор просека позиционирања партије рачуна се по формули:

$$D_{ij} = \sum_{k=1..n} (x_{ik} * y_{ijk}) / n_{ki}$$

Где је D_{ij} производ скалне вредности раздаљине између учесника i , и партије j ; x_{ik} је позиција учесника i на проблему k ; y_{ijk} је укупни просек позиционирања партије j на проблему k ; n_{ki} је број тема по којима се партија вреднује.

То значи да два бирача који имају исте ставове о одабраним друштвеним проблемима, а преферирају различите странке, могу бити у различитој мери удаљени од своје префериране странке. Према наведеном моделу, ставови ова два бирача коригују се (мултипликују) просеком процена бирача о позицији коју њихове префериране странке заузимају према одабраним проблемима.

Тако, на пример, дирекциони скор бирача „А“ који на 7-скали ставова каже да се углавном не слаже (-2) с независношћу КиМ, чланством Србије у ЕУ и НАТО и војном неутралношћу Србије, коригује се (мултипликује) просеком процена осталих бирача који преферирају странку „Х“ о њеном ставу према одабраним проблемима (нпр. 2,4; 1.8, 2,2; 2,3). Применом наведене формуле, дирекциони скор, односно укупна удаљеност овог бирача од префериране странке био би $D = 4.35$.

Насупрот томе, дирекциони скор бирача „Б“, који има исте ставове као и бирач „А“, имао би другачији дирекциони скор у односу на своју странку „У“, јер се његови ставови коригују просечним вредностима укупних процена сипматизера странке „У“ о ставовима ове странке према одабраним проблемима (нпр. 1.7; 2.6, 2.1, 2.7). Применом наведене формуле добијени дирекциони скор овог бирача је $D = 4.55$ и разликује се од скор бирача „А“.

У нашем истраживању користимо две монополарне скале за мерење ставова учесника према политичким проблемима и циљевима. Уз то учесници на биполарној скали процењују став префериране странке о истим политичким проблемима и циљевима. Ова ситуација донекле компликује примену оригиналне формуле Старџиса и Џејмса, јер ми ставове бирача о политичким проблемима рачунамо на основу две монополарне скале.

Да бисмо разрешили учени проблем, не напуштајући идеју о мерењу идеолошке удаљености учесника у политичком простору, ми у примени формуле уместо производа јачине става учесника о КиМ и просека процене става префериране странке о КиМ одвојено рачунамо производ јачине позитивног и негативног става учесника о КиМ са просеком процене става префериране странке о КиМ. С обзиром да смо идеолошки простор одредили на основу ставова о четири политичка проблема (КиМ, ЕУ, НАТО, војна неутралност), ми практично добијамо два пута по четири скална производа са монополарних скала за све одабране политичке проблеме. Збир ових скалних производа делимо са четири (број проблема) и тако добијамо нову независну карактеристику испитаника, односно степен његове удаљености од префериране странке.

Афекти, емоције и њихова амбиваленција

У теоријском делу рада детаљније смо говорили о комплексном проблему дефинисања, класификације и мерења афеката, односно емоција. Сажимајући та сазнања, као и резултате одговарајућих истраживања у области изборног понашања, одлучили смо да у нашем истраживању испитамо однос двеју емоција са позитивном валенцом (нада, понос) и двеју емоција са негативном валенцом (страх, љутња) бирача према преферисаној странци. За процену јачине одабраних емоција према преферисаној странци изабрали смо самопроцену учесника на 5-степенној ординалној скали.

У категорији емоција схваћених као емотивне црте-сентименте према преферираним странкама, преко самопроцене ћемо испитати два

сентимента (enthusiasme - усхићеност, одушевљење и anxious - забринутост, гађење) учесника мерених на скали од 0-100 („термометар скала“). У овом делу анализе односа сентимената и изборног понашања размотрићемо и однос амбиваленције сентимената колебљивих бирача према њиховим изборним намерама. При томе процену амбиваленције сентимената рачунаћемо према Грифиновој формули, као што је то случај и код амбиваленције ставова.

Задовољство животним стандардом

Задовољство животним стандардом је незаобилазни чинилац у анализама изборног понашања бирача. Објективни подаци и субјективни доживљај бирача у односу на живони стандард чине окосницу студија о рационалном, односно економском моделу гласања бирача. О томе смо детаљније говорили у теоријском делу рада.

С обзиром на резултате истраживања важности проблема животног стандарда за грађане Србије (Mihajlović i sar. 2007, нпр), према коме је животно стандард убедљиво највећи проблем који оптерећује највећи број грађана Србије (41%), могло би се очекивати да је то један од опредељујућих чинилаца за формирање страначких преференција и гласања бирача, посебно колебљивих бирача. У истом истраживању, међутим, показује се да стандард није високо рангиран чинилац страначких преференција учесника. Тачније животно стандард је у просеку само код 8% грађана Србије присутан као чинилац страначке преференције. Више рангирани су однос према лидеру и вођству странке (24%), демократији (13%), националном питању (12%), Европској унији (10%), нпр. Упркос томе, чињеница да је животно стандард битна одредница страначког опредељења присталица једне групације бирача (29 %, Г17), као и аргументација о важности ове променљиве за присталице теорије о рационалном одлучивању бирача упућују да у истраживање укључимо ову варијаблу. Учесници у нашем истраживању ће на седмостепеним једнодимензионалним биполарним скалама исказати

задовољство својим животном стандардом, односно стандардом своје породице.

Социјално-демографске карактеристике испитаника

Имајући у виду да ћемо истраживање спровести међу студентском популацијом, социјално-демографске податке које укључујемо у нашу анализу ограничавамо на податке о полу и социјалном пореклу (град/село) учесника у истраживању.

Претходно изборно искуство

Један од битних чинилаца изборног понашања бирача је његово (не)задовољство одлуком коју је донео на претходним изборима. Без обзира на то да ли је у питању глас коју је бирач дао странци која је добила или изгубила изборе, може се претпоставити да искуство у односу на претходне изборе утиче на бираче у новим изборним ситуацијама. Претпоставка је да претходно искуство важно чак и за бираче који су били апстиненти у односу на раније одржане изборе.

У нашем истраживању учесници су младе особе које немају ни велико животно искуство, нити изражена специфична знања и искуства у односу на политичке институције и актере у политици. Ипак, због важности претходног изборног искуства за касније изборно понашање у наше истраживање укључили смо и два питања која се односе на та могућа претходна изборна искуства учесника у истраживању. Прво се односи на то да ли учесник у истраживању уопште има изборно искуство. Друго питање је специфично и односи се на учеснике у истраживању који су већ гласали. Конкретно, у контексту претходног искуства интересује нас да ли учесници у истраживању накнадно, након обављеног гласања на претходним изборима, процењују да су погрешили, односно, интересује нас да ли би се у некадашњој изборној ситуацији другачије понашали него што јесу . Одговор

на ово питање омогућава нам да међу учесницима издвојимо оне који показују знаке колебљивости, нестабилности, што је могуће важна варијабла за анализу будућег изборног понашања бирача.

ПОСТУПАК И МЕТОДЕ ИСПИТИВАЊА

Карактеристика нашег истраживања је да се у две трећине испитиваних независних променљивих употребљавају једнополарне скале јачине ставова и афеката према одабраним политичким објектима, уместо уобичајених једнодимензионалних биполарних скала Ликертовог типа. Циљ укључивања дводимензионалних скала је утврђивање јачине амбиваленције учесника у истраживању према одабраним политичким објектима, што није могуће остварити применом једнодимензионалних скала. На тај начин добијамо могућност провере једне од полазних теза ове студије да се део „нултих“ одговора колебљивих учесника у предизборним истраживањима може објаснити постојањем амбиваленције колебљивих бирача према политичким објектима.

Друга методска карактеристика истраживања је да се у њему доследно примењује концепт тродимензионалне структуре става. У складу с тим концептом став има три димензије: евалуативну димензију (добро-лоше); афективну димензију (пријатно-непријатно); и когнитивну димензију (корисно-штетно) у односу на политички објекат. Негативна страна оваквог испитивања ставова је што увођење у истраживачки нацрт три уместо уобичајене једне ставске димензије значајно повећава број питања у упитнику. У циљу смањивања броја питања у упитнику, уз очување плана истраживања варијабли које покривају ставове и вредности учесника према политичким партијама, лидерима, друштвеним проблемима и политичким циљевима учесника, уз истовремену анализу амбиваленције учесника и јачине њихових дводимензионалних ставова према различитим објектима става, цео упитник поделили смо у два дела, две форме упитника. Те две форме упитника разликују се у начину на који су формулисана питања од кључне важности за дефинисање односа учесника у истраживању према

партијама и њиховим лидерима, односно политичким циљевима и проблемима. Разлика између две форме упитника односи се на то да се у А – „афективној“ форми испитују општа евалуација и афективна димензија објекта става учесника у истраживању, а у Б – „когнитивној“ форми испитује се општа евалуација и когнитивна димензија њихових ставова. Кратки преглед садржине „А“ и „Б“ форме упитника налази се у прилогу I.

Што се тиме примене „А“ и „Б“ форме упитника, пре поделе обе групе упитника су измешане, а примерци случајним редоследом дељени учесницима анкете.

УПИТНИК - ИНСТРУМЕНТИ

Како је речено, анкетно истраживање обављено је применом две форме упитника са питањима којима се испитују ставови, вредносни циљеви и процене учесника у односу на политичке странке, лидере странака и друштвено политичке теме. Обе форме упитника, «А» и «Б» форма, имају по 59 питања. Груписана по сродности, упитник садржи следећа питања:

преференција политичких странака
партијска идентификација
претходно изборно искуство

Једнодимензионални ставови према:

преферираним политичким странкама
лидерима преферираних политичких странака
очувању Косова и Метохије у Србији
чланству Србије у НАТО
чланству Србије у Европској унији
војној неутралности Србије

Дводимензионални ставови:

партијска идентификација
задовољство животним стандардом
задовољство могућностима запошљавања
пожељни облик владавине
вредновање транзиције од 2000. год.
учинак транзиције на учесника

Процена учесника о односу странака према:
очувању Косова и Метохије у Србији
чланству Србије у ЕУ
чланству Србије у НАТО
војној неутралности Србије
допринос преф. странке побољшању стандарда
допринос преф. странке повећању запошљавања
Емоције учесника према пол. Странкама:
дискретне
сентимент

Социјално-демографске карактеристике учесника:
пол / порекло (град-село)

Изборна намера учесника:
намера изласка на изборе
сигурност у намеру изласка
разлози несигурности изласка / отворено
намера избора конкретне странке
разлози несигурности гласања / отворено
јачина амбиваленције - самопроцена
условна промена изборне намере (изборна калкулациј)

Преференција странака

Преференција учесника према политичким странкама испољена је преко три питања која се односе како на позитивне, тако и на негативне страначке преференције. Учесници су одабрали две странке које најбоље изражавају њихова политичка очекивања и жеље, и једну странку која је најгори израз њихових политичких жеља и потреба. Циљ избора најмање префериране странке је комплетнија анализе изборног понашања учесника, у смислу анализе протестног гласања незадовољних и разочараних учесника. У наставку наводимо пример за питање првог избора, прве страначе преференције. Комплетни упитници налазе се у прилогу бр. II.

Молимо Вас да између наведених политичких странака изаберете ону која НАЈБОЉЕ изражава Ваша политичка очекивања и жеље?

- о СНС – Српска напредна странка
- о ДС – Демократска странка
- о Г17 – Странка Г17 плус

- o ДСС – Демократска странка Србије
- o ЛДП – Либерално демократска партија
- o СПС – Социјалистичка партија Србије
- o СРС – Српска радикална странка
- o нека друга - упишите која: _____
- o ниједна

Партијска идентификација

Партијска идентификација проверавана је само једним питањем у форми која истиче афективну везаност за партију-странку (Burden, and Klofstad, 2004):

Уопштено говорећи, осећате ли да сте посебно привржени политичкој странци/партији (изаберите једну странку/партију), или се не осећате привржени ни једној странци/партији?

- o СНС-Српској напредној странци
- o ДС-Демократској странци
- o Г17-Странци Г17 плус
- o ДСС-Демократској странци Србије
- o ЛДП-Либерално демократској партији
- o СПС-Социјалистичкој партији Србије
- o Српској радикалној странци
- o некој другој странци – упиши којој:

- _____
- o нисам посебно привржен ни једној странци

Претходно изборно искуство

Да ли сте већ имали прилику да гласате на изборима за републички парламент?

(да / не)

Да можете да се вратите у прошлост, да ли бисте на прошлим изборима за републички парламент поступили другачије него што јесте? Да ли бисте гласали за неку другу партију или променили саму одлуку о изласку на изборе?

(да / не / не знам)

Једнодимензионалне скале ставова

Од свих 59 питања, 47 је формулисано на исти начин у обе форме упитника. Различита формулација преосталих 12 питања усмерена је на проверу идеје о неједнакој когнитивној и афективној повезаности димензија ставова учесника са њиховим колебљивим изборним понашањем.⁹

У садржинском смислу ради се о четири питања која се односе на ставове учесника према првој преферираној политичкој странци и њеним лидерима, и о осам питања која се односе на одабране друштвено-политичке проблеме.

Друга карактеристика питања којим се процењују ставови односно вредносни циљеви учесника је примена две униполарне скале, скале привлачења и скале одбијања (Thompson et al, 1995, Kaplan, 1972, Priester and Petty, 1996). За мерење ставова и значаја циљева у вези са политичким странкама, лидерима и друштвено-политичким проблемима у друштву примењене су 4-степене скале.

«А» - Афективна форма упитника (евалуативно и афективно формулисана питања):

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ у односу на одабрану странку, колико се осећате пријатно?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ у односу на одабрану странку, колико се осећате непријатно?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ у односу на ЛИДЕРЕ одабране странке, колико се осећате пријатно?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ у односу на ЛИДЕРЕ одабране странке, колико се осећате непријатно?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Косову и Метохији као независној држави?

⁹ Теоријски и и емпиријски налази указују на могућност неуједначене повезаности афективне или когнитивне димензије става код различитих ставовских објеката (нпр. студија о афективно-когнитивној структури ставова према америчким председничким кандидатима коју су Ејбелсон и др. урадили 1982.. уп. Haddock and Huskinson, 2004).

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Косову и Метохији као независној држави?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Србији као чланици ЕУ?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Србији као чланици ЕУ?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Србији као чланици НАТО?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Србији као чланици НАТО?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Србији као војно неутралној држави?

Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Србији као војно неутралној држави?

«Б» - Когнитивна форма упитника (евалуативно и когнитивно формулисана питања):

Узимајући у обзир само Ваше уверење о КОРИСТИ коју за Вас и друштво остварује одабрана странка, у којој мери је ова странка корисна?

Узимајући у обзир само Ваше уверење о ШТЕТИ коју за Вас проузрокује одабрана странка, у којој мери је ова странка штетна?

Узимајући у обзир само Ваше уверење о КОРИСТИ коју за Вас и друштво остварују ЛИДЕРИ одабране странке, у којој мери су они корисни?

Узимајући у обзир само Ваше уверење о ШТЕТИ коју за Вас и друштво проузрокују ЛИДЕРИ одабране странке, у којој мери су они штетни?

Узимајући у обзир само мисли и уверења о КОРИСТИ од независности Косова и Метохије, у којој мери је то корисно?

Узимајући у обзир само мисли и уверења о ШТЕТИ од независности Косова и Метохије, у којој мери је то штетно?

Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о КОРИСТИ од чланства Србије у ЕУ, у којој мери је то корисно?

Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о ШТЕТИ од чланства Србије у ЕУ, у којој мери је то штетно?

Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о КОРИСТИ од чланства Србије у НАТО, у којој мери је то корисно?

Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о ШТЕТИ од чланства Србије у НАТО, у којој мери је то штетно?

Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о КОРИСТИ од војне неутралности Србије, у којој мери је то корисно?

Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о ШТЕТИ од војне неутралности Србије, у којој мери је то штетно?

Свако од горе наведених 12 питања усмерено је на испитивање афективне или когнитивне димензије одговарајућег става. Поред ове две димензије, сваки од ових ставова учесника има и своју општу евалуативну димензију, која је такође испитана. Практично, „А“ форма упитника садржи евалуативно плус афективно формулисано питања. „Б“ форма упитника садржи евалуативно плус когнитивно формулисана питања.

Када се за процену ставова користе опште евалуативни атрибути: **позитивно/негативно, добро/лоше**, питања су идентично формулисана и односе се на исти ставски објекат у обе упитничке форме:¹⁰

позитивно/негативно:

Узимајући у обзир само ПОЗИТИВНЕ СТРАНЕ одабране странке, колико је Ваш став о њој позитиван?

Узимајући у обзир само НЕГАТИВНЕ СТРАНЕ одабране странке, колико је ваш ста о њој негативан?

¹⁰ Истраживања евалуативне скале семантичког диференцијала ((Zanna and Rempel,1988; Batra and Ahtola, 1991; Breckler,1984; up. Tompson and alls 1995) сугеришу да се за испитивање ставова користе скале са атрибутима позитивно/негативно, добро/лоше као атрибути опште евалуације; пријатно/непријатно за меру афективне димензије става и корисно/штетно за мерење когнитивне димензије става.

Узимајући у обзир само ПОЗИТИВНЕ СТРАНЕ ЛИДЕРА одабране странке, колико је Ваш став о њима позитиван?

Узимајући у обзир само НЕГАТИВНЕ СТРАНЕ ЛИДЕРА одабране странке, колико је Ваш став о њима позитиван?

добро/лоше:

Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ независности Косова и Метохије, колико је то добро?

Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ независности Косова и Метохије, у којој мери је то лоше?

Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ чланства Србије у ЕУ, колико је то добро?

Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ чланства Србије у ЕУ, колико је то лоше?

Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ чланства Србије у НАТО, колико је то добро?

Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ чланства Србије у НАТО, колико је то лоше?

Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ војне неутралности Србије, у којој мери је то добро?

Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ војне неутралности Србије, колико је то лоше?

Дводимензионалне скале ставова и процене

Упитник садржи два питања којима се испитују ставови учесника у односу на њихов стандард и услове запошљавања:

У којој мери се осећате задовољни вашим стандардом, односно стандардом ваше породице?

У којој мери сте задовољни како одабрана странка 1 ради на побољшању животног стандарда Вас и ваше породице?

Одговори на питања засновани су на 7-степену Ликеротовој скали.

У упитник су укључена три питања која се односе на демократску оријентацију учесника и њихове ставове према процесу транзиције и њеним

ефектима преузели смо из истраживања Михаиловића и др. (мај, 2005, новембар 2005).

Одаберите исказ који најбоље одражава Ваш став о пожељном облику владавине:

- о демократија је боља од свих других облика владавине.
- о за људе као ја демократски и недемократски режими су исти
- о у неким случајевима недемократска влада може бити бољи облик владавине
- о не знам

Одаберите исказ који најбоље одражава Ваш однос према постигнутим променама у друштву и држави након 2000. године?

- о то је период пропадања друштва и државе.
- о то је почетак демократског препорода друштва и државе.
- о то је период у коме се ништа битно није променило у друштву и држави
- о не знам

Одаберите исказ који најбоље описује ефекте транзиције на Вашу породицу?

- о у периоду транзиције моја породица је углавном губила
- о у периоду транзиције моја породица је углавном добијала.
- о у периоду транзиције моја продица је подједнако губила и добијала.
- о не знам

Процена односа преферираних странака према друштвено-политичким проблемима

Упитник садржи сет питања чији циљ је добијање процена учесника о значају који њихове префериране странке придају појединим друштвено-политичким проблемима. То су исти проблеми према о којима су и сами учесници исказали своје ставове. Одабир главних друштвено-политичких проблема, односно вредносних циљева проистекао је из резултата више студија (С. Михаиловића и др. мај, 2005, новембар 2005, Кузмановић и Петровић, 2007):

По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 сматра да је независност Косова и Метохије добра или лоша за Србију?

По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 сматра да је чланство Србије у ЕУ добро или лоше за Србију?

По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 сматра да је чланство Србије у НАТО добро или лоше за Србију?

По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 сматра да је војна неутралност Србије добра или лоша за Србију?

Одговори на питања засновани су на 5-степену Ликеротовој скали

У којој мери сте задовољни како одабрана странка 1 ради на побољшању животног стандарда Вас и ваше породице?

У којој мери се осећате задовољни изгледима за запослење након студија?

Одговори на питања засновани су на 7-степену Ликеротовој скали.

Процена афеката и емоција

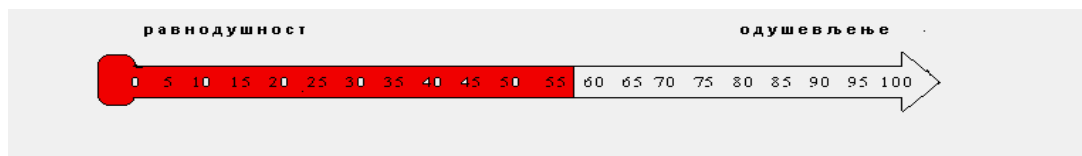
Поред ставова и процена, упитници садрже питања која се односе на процену афективно-емотивног односа учесника према политичким странкама и њеним лидерима. Обе форме упитника садрже 6 идентичних питања којима се испитује јачина и учесталост јављања појединих афеката-емоција учесника у односу на прву преферирану политичку странку и њене лидере. Испитивањем су обухваћене контрастне емоције и сентименти на следећи начин:

У категорији емоција схваћених као емотивне црте-сентименти испитане су 2 емоције: одушевљење и гађење, мерене на скали од 0-100. За мерење интензитета сентимената коришћене су две униполарне скале¹¹:

Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења,
КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ОДУШЕВЉЕЊА
ОДАБРАНОМ СТРАНКОМ ?

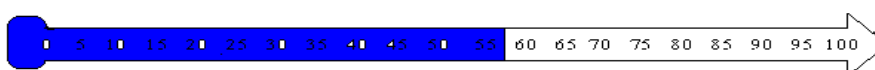
¹¹ Маркус и др. указују да је концептуализација емоционалног одговора дуж биполарне скале погрешна и да је неадекватно употребити уобичајену скалу термометра осећања (Marcus et al. 2000)

(уписати број од 1 – 100): _____

Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења, КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ГАЂЕЊА ОД ОДАБРАНЕ СТРАНКЕ ?

(уписати број од 1 – 100): _____

У категорији емоција схваћених као емотивне епизоде, испитују се 4 емоције¹². Самопроцена емоција исказана је на 5-степену униполарној скали.

Емоције са позитивном валенцом (понос, нада):

Да ли се дешавало да будете ПОНОСНИ због поступака одабране странке?

Да ли се дешавало да поступци одабране странке код Вас побуде НАДУ о бољем животу у будућности?

Емоције са негативном валенцом (страх, љутња):

Да ли се дешавало да поступци одабране странке код Вас изазову СТРАХ од будућности?

Да ли се дешавало да будете ЉУТИ због поступака одабране странке ?

Социјално-демографске карактеристике

Који је Ваш пол?

У ком типу насеља сте провели највећи део свог живота?
(мали град / велики град / село)

¹² Abelson et al. 1982 , Marcus 1988

Изборна намера

Поред питања о намери изласка на изборе и будућег гласања, упитник садржи питања усмерена на самопроцену сигурности учесника у намеру (не)изласка, али и контекст-могућу изборну ситуацију промене намераваног гласања. Уз то, једним питањем су утврђени могући разлози неизласка на изборе, као и разлози несигурности учесника у сопствено изборно опредељење. Код испитивања намере гласања од учесника је затражено да дају тзв. први и други избор, што омогућава додатну анализу јачине изборног опредељења (Славујевић, 2002). Довођење у контекст изборног гласа учесника са шансама на успех оваквог избора добили смо могућност анализе односа изборног опредељења учесника у ширем изборном контексту (Sajc - Antić 2007).

Питања о намери изласка на изборе и гласања:

Уколико би се наредне недеље одржали избори, ДА ЛИ БИСТЕ ИЗАШЛИ НА ИЗБОРЕ?

(да / не / не знам)

Уколико би се стекле повољне околности, да ли бисте гласали и ко би имао највеће шансе да добије Ваш глас на изборима?

- СНС – Одабрана странка
- ДС – Демократска странка
- Г17 – Странка Г17 плус
- ДСС – Демократска странка Србије
- ЛДП – Либерално демократска партија
- СПС – Социјалистичка партија Србије
- СРС – Српска радикална странка
- нека друга - упишите која: _____
- не могу да се одлучим
- не бих гласао

Питања о сигурности у намеру изласка на изборе и разлозима за неизлазак:

У којој мери сте сигурни у своју НАМЕРУ ДА (НЕ)ИЗАЂЕТЕ НА ИЗБОРЕ?

- делимично сам сигуран-на
- углавном сам сигуран-на

- o потпуно сам сигуран-на

Уколико нисте сигурни, односно не бисте изашли на изборе, зашто?
Изаберите неке од понуђених одговора, или сами допишите разлоге!

- o зато што ме политика не интересује
 - o зато што су ме политичари разочарали
 - o зато што је слаба изборна понуда
 - o други разлози (уписати)
-

Питања о условној промени намере гласања (изборна калкулација):

Уколико временом процените да странка-партија за коју бисте гласали нема шансе на успех, да ли бисте упркос томе гласали за њу?

- o да, ипак бих гласао-ла за исту странку
- o гласао-ла бих за другу странку
- o не бих гласао-ла

За кога бисте онда гласали?

- o СНС – Српска напредна странка
- o ДС – Демократска странка
- o Г17 – Странка Г17 плус
- o ДСС – Демократска странка Србије
- o ЛДП – Либерално демократска партија
- o СПС – Социјалистичка партија Србије
- o СРС – Српска радикална странка
- o нека друга - упишите која: _____
- o ниједна
- o не могу да се одлучим

МЕТОДЕ ОБРАДЕ И НАЧИН ПРИКАЗА РЕЗУЛТАТА

На основу статистичке анализе података из анкете желимо да добијемо одговоре на два основа питања: прво, да ли и у којој мери се колебљиви учесници истраживања разликују од опредељених учесника. Друго, да ли и у којој мери је могуће предвидети, односно препознати колебљиве испитанике на основу одговора које дају на независним варијаблама.

У том циљу за испитивање независности, односно повезаности категоријски променљивих користимо Хи-квадрат тест.

У зависности од врсте употребљених мерних скала, у анализи разлика колебљивих и опредељених учесника, односно повезаности независних варијабли са колебљивим изборним понашањем употребљавамо две статистичке технике:

- t-тест за проверу значајности разлика аритметичких средина колебљивих и опредељених учесника на независним варијаблама. У питању су разлике на скалама, односно варијабле које третирамо као континуиране, јер су у питању скале са по 100 категорија (Tabachnick and Fidell, 2007, стр.7). Конкретно, ради се о скалама за мерење сентимента гађења и одушевљења преферираном политичком странком, као и скали амбиваленције сентимената учесника.

- Ман-Витнијевим тестом значајности разлика рангова анализујемо резултате јачине базичних емоција, јачине ставова и процена, укључујући скалу амбиваленције ставова. Ове анализе радимо уз Бонферонијеву корекцију, а значајност разлика између три групе учесника (које су дефинисане одговорима: „не“, „да“, „не знам“) на зависној варијабли одређујемо на нивоу 0.017 (уп: Pallant, J., 2009, стр.208).

За одговор на питање о могућности препознавања колебљивог изборног понашања на основу независних варијабли радимо серију бинарних логистичко-регресионих анализа. Опредељење за ову технику је условљено карактеристикама скала и података из примењеног упитника: одсуство нормалне расподеле, претежна примена ординалних мерних скала, релативно мали број случајева за анализу. Стандардни начин примене логистичко-регресионих анализа спроводимо у три корака:

Први корак: користе се изворне независне варијабле (ставови и процене о странкама, лидерима и политичким проблемима, процене емоција итд) како би се издвојила група независних варијабли које формирају модел 1. Модел 1 обухвата изворне независне варијабле са најбољим вредностима (статистичка значајност независних варијабли у моделу, предиктивна вредност модела итд.).

Други корак: користе се предиктори из модела 1 који се у претходној фази показују као најбољи. У моделу 2 групи предиктора из модела 1 додају се изведене независне варијабле. У складу са нашим претпоставкама то се односи на неку од 12 мера амбиваленција учесника према политичким темама и проблемима, као и дирекцију, односно дирекциони скор који представља израз идеолошке блискости учесника са преферираном странком.

Трећи корак: подела учесника на амбивалентне и стабилне учеснике, тј. учеснике са чврстим ставом према различитим ставским објектима и провера ваљаности модела; подела учесника на оне које су више и оне који су идеолошки ближи, односно удаљенији од префериране политичке странке и одговарајућа провера регресионог модела.

УЗОРАК

Анкетно испитивање обављено је током јуна и октобра 2010. године на узорку од 503 студената универзитета у Србији. У јунској анкети прикупљени су подаци од 134 студента Универзитета у Београду (студенти из студентских домова); 32 студента Универзитета у Новом Саду и 44 студента Универзитета у Нишу. Новембарском анкетом обухваћено је додатних 293 студената у Београду. У овом другом истраживању учествовали су студенти Филозофског факултета (андрагогија и педагогија), Факултета за специјалну педагогију, Пољопривредног факултета, Високе спортске и здравствене школе. Од укупно 503 испитаника који су учествовали у истраживању, због непотпуних или контрадикторних одговора из анализе су изостављени подаци из 4 упитика. Укупно је узето 499 упитнка за даљу обраду.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

На почетку приказа добијених резултата размотрићемо разлике између одговора испитаника који су одговорили на форму А упитника (група А) и испитаника који су одговорили на форму Б упитника (група Б). Након тога приказаћемо основне статистичке податке односно фреквенције одговора на најзначајнија питања. Затим следи приказ анализе разлика колебљивих и опредељених учесника, као и анализа могућности препознавања колебљивог изборног понашања на основу независних варијабли. Напомињемо да упоредна анализа резултата добијених у јуну и новембру не показује статистички значајна одступања на независним и зависним варијаблама. У каснијим анализама подаци из оба истраживања обједињени су у један јединствени скуп података.

У складу са истраживачким нацртом, а у зависности од форме упитника на коју су испитаници одговарали, на А-форму, „афективну“ форму упитника одговорило је 260, а на Б-форму, „когнитивну“ форму одговорило је 239 испитаника. Укупно 260 испитаника је имало могућност гласања на претходним изборима, а 229 не (Табела 4).

Табела 4: Број учесника у истраживању који су одговарали на афективно / когнитивну форму упитника

Форма упитника	N	%
А - афективна форма	260	52,1
Б - когнитивна форма	239	47.9
Укупно	489	100.0

Разлике у одговорима између А и Б групе

Процена ставова на основу различитих ставских димензија (евалуативна, афективна, односно когнитивна) које су примењене у паралелним формама упитника омогућава уочавање повезаности различитих димензија става са изборним понашањем нестабилних-колебљивих бирача. Велики број променљивих с једне стране, и претпостављена различита повезаност афективне и когнитивне димензије ставова са изборним понашањем бирача (Haddock and Huskinson, 2004, Chaiken, and all, 1995) са друге стране, условили су да истраживање обавимо преко две форме упитника: А – евалуативно-афективна и Б – евалуативно-когнитивна форма. Због тога смо пре свих осталих анализа проверили хипотезу да ли су разлике између одговора учесника у А и Б групи случајне, или су оне статистички значајне. С тим у вези, анализа значајности разлика између А и Б групе урађена је одвојено за континулане и дискретне независне варијабле.

1. Анализа значајности разлика А (афективна група) и Б (когнитивна група) на 3 независно променљиве (континуалне скале): Анализа показује да нема статистичких значајних разлика између резултата А и Б групе учесника на независно променљивим које су испитиване континуалним скалама, тј. на термометар скалама за мерење сентимената и скали амбиваленције сентимента. (Табела у прилогу III1-3).

2. Анализа значајности разлика А и Б групе на 28 независно променљивих (ординалне скале): Анализа показује да не постоје статистички значајне разлике између резултата А и Б групе учесника на 28 независно променљивих испитаних дискретним скалама (емоције, општа евалуација – ставови учесника према преферираним странкама, лидерима, политичким циљевима и проблемима, процене односа префериране политичке странке према истим политичким темама и проблемима, демографске вар.). (Табеле у прилогу III1-3)

Будући да анализа резултата А и Б групе учесника показује да између ових група нема статистичких значајних разлика у односу на испитане независно променљиве, податке свих учесника анализирамо јединствено за цео узорак.

СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ КОЛЕБЉИВИХ И ОПРЕДЕЉЕНИХ УЧЕСНИКА

Од укупног броја учесника, њих 260 (52.1 %) је гласало на претходним републичким парламентарним изборима, а 239 (47,9 %) нису, што се види из наредне табеле (5).

Табела 5: Изборно искуство учесника

Да ли сте гласали на претходним изборима?	N	%
Не	239	47.9%
Да	260	52.1%
Недостајући подаци	10	2.0%
Укупно	4989	100.0%

Од учесника који су већ гласали на парламентарним изборима, у ситуацији да могу, своју тадашњу изборну одлуку не би променило 124 (49,8 %) учесника. Са друге стране, у ситуацији у којој би могли променити своју негдашњу изборну одлуку, 68 (27,3 %) учесника би то учинило; њих 57 (22,9 %) није сигурно, односно неодлучно је да ли би променили своју некадашњу изборну одлуку (Табела 6).

Табела 6: Намера промене одлуке са претходних избора

Да ли бисте променили одлуку са претходних избора?	N	%
Не	124	49.8%
Да	68	27.3%
Не знам	57	22.9%
Укупно	249	100.0%

Учесници који су одговорили са „да“ и „не знам“ на питање о могућој промени свог гласа на претходним изборима су учесници који показују нестабилност изборног опредељења, било због незадовољства накнадним резултатима одабране странке, било због ширих друштвених и политичких промена због којих они сами доводе у сумњу своје негдашње изборно опредељење.

У следећој табели (7) наводимо резултате одговора учесника који одговарају на питање: „Уколико би се наредне недеље одржали избори, да ли бисте изашли на изборе?“, 279 (56,5 %) учесника имају намеру да изађу на изборе, 119 (24,1 %) то не намерава да учини, док 96 (19,4 %) учесника не знају да ли ће изаћи на наредне изборе (Табела 7).

Табела 7: Фреквенција одговора на питање о намери изласка на изборе

Категорије одговора на зависној варијабли	Да ли бисте изашли на изборе?	
	N	%
Не бих изашао	119	24.1%
Да изашао бих	279	56.5%
Не знам	96	19.4%
Укупно	494	100.0%

У претходном питању нагласак је био на томе да ли и у којој мери испитаници имају намеру да уопште изађу на наредне изборе. У у табели (8) налазе се подаци о одговорима учесника на питање: „Уколико би се стекле повољне околности, да ли бисте гласали и ко би имао највеће шансе да добије Ваш глас на изборима“, чиме се конкретизује изборно опредељење учесника.

Укупно 350 (72,9 %) учесника би на изборима гласали за конкретну странку. У одговору на горе постављено питање 69 (14,4 %) учесника наводи да не би гласали. Преостали испитаници, њих 61 (12,7 %) изјашњавају се као неопредељени. Целокупан приказ дистрибуције одговора на ово питање дат је у табели (8).

Табела 8: Фреквенција одговора на питање о намери гласања за конкретну странку

Категорије одговора на зависној варијабли	За кога бисте гласали?	
	N	%
Не бих гласао	69	14.4%
Гласао бих за (конкретна странка)	350	72.9%
Неодлучан сам	61	12.7%
Укупно	480	100.0%

Подаци из табеле (7 и 8), између осталог, занимљиви су по томе што показују да конкретизација изборне понуде (табела 8) доводи до битног смањивања броја апстинената и колебљивих учесника истраживања него што је то случај у ситуацији провере начелне спремности учесника да изађу на изборе. Процентуално изражено број апстинената, односно оних који се у конкретној изборној ситуацији изјашњавају да неће гласати смањује се од 24.1% на 14,4%. Слично томе смањује се и проценат оних који нису опредељени од 19,4% на 12,7% (одговори „не знам“, односно „не могу да се одлучим“). Целокупан приказ дистрибуције одговора на ово питање дат је у табели (9).

**Табела 9: Гласање – конкретно изборно
опредељење**

За кога бисте гласали?	N	%
СНС	69	14.4
ДС	134	27.9
Г17 +	9	1.9
ДСС	31	6.5
ЛДП	40	8.3
СПС	10	2.1
СРС	36	7.5
Нека друга странка	21	4.4
Неодлучни	61	12.7
Неће гласати	69	14.4
Укупно	480	100.0

Као што смо у истраживачким задацима навели, поред колебљивог изборног понашања у једној од три изборне ситуације: ретроспективно вредновање претходне изборне одлуке, намера изласка на изборе и намера гласања за конкретну странку планирали смо да колебљиво понашање

посматрамо као кумулативно колебљиво изборно понашање испитаника у све три изборне ситуације. Међутим, број овако дефинисаних испитаника је недовољан за одговарајућу статистичку обраду (6 испитаника). Зато смо пажњу усмерили на учеснике који кумулативно задовољавају услов колебљивости у две изборне ситуације: намери изласка на изборе и намери избора конкретне странке.

Укрштањем категорија одговора на питање о намери изласка на изборе и намери избора конкретне странке добијамо матрицу 3 x 3 са укупно 9 могућих одговора на ова питања. Преузимањем података из табела (7 и 8) и попуњавањем само оних категорија одговора који су истозначни у оба питања добијамо податке за три категорије: категорију доследних апстинената, категорију доследно опредељених учесника и категорију доследно колебљивих учесника. Приказ резултата је у табели (10).

**Табела 10: Доследни испитаници
(апстиненти – бирачи – неодлучни)**

		За кога бисте гласали?		
		Апстинент2	Бирач2	Неодлучан2
Да ли бисте изашли на изборе?	Апстинент1	Доследни апстинент 53 (11.1%)		
	Бирач1		Доследно опредељени 218 (45.7%)	
	Неодлучан1			Доследно колебљиви 28 (5.9 %)

У анализи изборног понашања бирача нас интересују, између осталог, могуће разлике између „чистих“ категорија изборног понашања, односно разлике између учесника који су доследни у свом понашању: доследно

колебљивих и доследно опредељених учесника Детаљни подаци о броју учесника у појединим категоријама одговора на два постављена питања, питање о изласку на изборе и питање о изборном опредељењу учесника налазе се у табели (11).

Табела 11: Укрштени подаци о броју учесника и њиховим одговорима на питање намере изласка на изборе и намере конкретно гласања

Да ли бисте изашли на изборе?	За кога бисте гласали?	N	%
Апстинент1 (доследни апстинент) Апстинент2		53	10.6
Бирач1	Апстинент2	3	.6
Неодлучан1	Апстинент2	12	2.4
Апстинент 1	Бирач2	47	9.4
Бирач1 (доследно опредељен) Бирач2		218	43.7
Неодлучан1	Бирач2	83	16.6
Апстинент1	Неодлучан2	13	2.6
Бирач1	Неодлучан2	20	4.0
Неодлучан1 (доследно колебљив) Неодлучан2		28	5.6
Укупно		477	95.4

Приказ резултата истраживања настављамо описом односа између категоријских независних варијабли и две изборне намере учесника истраживања: намере изласка на изборе и намере избора конкретне странке. Прво ћемо приказати резултате анализе односа између страначке-партијске идентификације и изборног понашања учесника истраживања, затим анализу односа учесника са и без страначке преференције према њиховом изборном понашању.

Након тога следи приказ резултате анализе односа између социо-демографских карактеристика учесника и њиховог изборног понашања.

СТРАНАЧКА ИДЕНТИФИКАЦИЈА И ПРЕФЕРЕНЦИЈА СТРАНКЕ

Страначка, партијска идентификација и преференција странака су веома присутни теоријски и истраживачки конструкти у проучавању јавног мњења и разматрању проблема везаних за изборно понашање бирача. Због тога детаљнији приказ резултата нашег истраживања започињемо подацима о овим карактеристикама учесника истраживања..

Примена Мичиген модела у нашој средини, а посебно нејасноће у дефинисању кључне одреднице модела садржане у синтагми партијска идентификација, изазива недоумице у погледу могућности примене овог концепта у истраживању проблема изборног понашања колебљивих бирача. Да подсетимо да су истраживачи у Србији наводили истраживачке резултате по којима се број страначки идентификованих бирача креће између 50%, код Михаиловића, 60%-80%, код Милошевићеве, 74%, код Славујевића (све према Антонићу, 2005). Насупрот овим проценама, Антонић наводи да у нашим условима само код 25% бирачког тела постоји основ за развој страначке поистовећености (Антонић, 2005). Атлагић у својој студији оцењује да је током 90-тих број потенцијално партијски идентификованих

варирао од 7%- до 24%, док се се почетком 2000-тих тај број кретао од 5% - 10% бирача (Атлагић, 2007).

С обзиром на актуелне теоријске и методолошке примедбе у вези са концептом партијске идентификације, о којима смо говорили у претходном делу, њу смо размотрили само на основу једног питања: „Уопштено говорећи, осећате ли да сте посебно привржени некој политичкој странци / партији“¹³, при чему нисмо мерили јачину партијске идентификације учесника, него само то да ли су учесници истраживања партијски опредељени. У формулацији овог питања руководили смо се оригиналном идејом Мичиген модела која говори о афективном односу према партији, али и резултатима истраживања која бележе већи степен партијске идентификације бирача када се она испитује преко афективног односа учесника према партији него преко когнитивног односа према партији (Burden and Klofstad, 2004).

У нашем истраживању утврдили смо да се 32% учесника идентификују са неком од странака, док се 68% њих не идентификује ни са једном странком. Према овом налазу број страначких поистовећеника значајно се разликује од оног броја које наводе Михаиловић, Милошевић и Славујевић, или Атлагић (уп: Антонић, 2005, Атлагић, 2007) и ближа је Антонићевим проценама. Овако висок удео страначких поистовећеника који помињу наведени аутори, у нашем истраживању, више би одговарао уделу страначке преференције, где на питање: „Молимо Вас да између наведених политичких странака изаберете ону која најбоље изражава Ваша политичка очекивања и жеље“ 69% учесника бира неку странку као израз сопствене страначке преференције, а 31% учесника нема страначку преференцију. Невезано за питање у вези с бројем страначки идентификованих и бројем учесника са страначким преференцијама, претпоставили смо да:

Х₉ Постоје повезаност страначке преференције, односно страначке идентификације испитаника и његове изборне намере. Страначка

¹³ Учесници су одговарали заокужевањем једне од 7 понуђених странака са листе, уписивањем имена странке, или прихватањем одговора да није привржен ни једнос странци.

идентификација је јаче повезана са изборним намерама испитаника него страначка преференција.

Анализе резултата потврђују хипотезу H_0 о повезаности страначке идентификације и страначке преференције испитаника са њиховим изборним намерама. У складу с тим, на нивоу намере изласка на изборе и намере избора конкретне странке понашање партијски идентификованих испитаника и испитаника са страначком преференцијом значајно се разликује од оних који се не поистовећују са странком, односно немају страначку преференцију. О томе говоре подаци из табеле (12 и 13), односно одговарајуће анализе Хи-квадрата. Које наводимо испод табела.

Табела 12: Укрштена табела фреквенција одговора на питања о намери изласка на изборе и партијској идентификацији испитаника

		Излазак на изборе			Укупно
		Не	ДА	Не знам	
Без партијске идентификације	Опажене фреквенције	94	145	76	315
	Очекиване Фреквенције	75.8	177.7	61.5	315.0
	% унутар групе без партијске идентификације	29.8%	46.0%	24.1%	100.0%
	% од укупног броја	20.4%	31.5%	16.5%	68.3%
Са партијском идентификацијом	Опажене фреквенције	17	115	14	146
	Очекиване фреквенције	35.2	82.3	28.5	146.0
	% унутар групе са партијском идентификацијом	11.6%	78.8%	9.6%	100.0%
	% од укупног броја	3.7%	24.9%	3.0%	31.7%
Укупно	Опажене фреквенције	111	260	90	461
	Очекиване фреквенције	111.0	260.0	90.0	461.0
	% од укупног броја	24.1%	56.4%	19.5%	100.0%

Хи-квадрат тест независности је показао значајну повезаност између **страначке идентификације и намере изласка на изборе**: $\chi^2(2, n = 461) = 43.48$, $p = 0,000$, Крамеров $V = 0.307$, што указује на о средње јак утицај

партијске идентификације испитаника на њихову намеру изласка на изборе.¹⁴

Табела 13: Укрштена табела фреквенција одговора на питања о намери изласка на изборе и страначкој преференцији испитаника

		Излазак на изборе			Укупно
		Не	ДА	Не знам	
Без страначке преференције	Опажене фреквенције	67	50	46	163
	Очекиване Фреквенције	39.3	92.1	31.7	163.0
	% унутар групе без страначке преференције	41.1%	30.7%	28.2%	100.0%
	% од укупног броја	13.6%	10.1%	9.3%	33.0%
Са страначком преференцијом	Опажене фреквенције	52	229	50	331
	Очекиване фреквенције	79.7	186.9	64.3	331.0
	% унутар групе са страначком преференцијом	15.7%	69.2%	15.1%	100.0%
	% од укупног броја	10.5%	46.4%	10.1%	67.0%
Укупно	Опажене фреквенције	119	279	96	494
	Очекиване фреквенције	119.0	279.0	96.0	494.0
	% од укупног броја	24.1%	56.5%	19.4%	100.0%

Хи-квадрат тест независности је показао значајну повезаност између **страначке преференције и намере изласка на изборе**: $C^2(2, n = 484) = 67.58$, $p = 0,000$, Крамеров $V = 0.370$, што указује на велики утицај страначке преференције испитаника на њихову намеру изласка на изборе.

Сличне резултате добијамо и када разматрамо избор конкретне странке и страначке идентификације, односно страначке преференције. Укрштањем варијабли страначке идентификације одн. страначке преференције са намером гласања за конкретну странаку уочава се значајно смањење број колебљивих и апстинената који су страначки идентификовани, односно имају страначку преференцију. У складу с тим

¹⁴ Крамеров V показатељ утицаја: мали = 0,007, средњи = 0,21, велики = 0.35

расте број опредељених испитаника који имају страначку идентификацију, односно страначку преференцију (Табела 14).

Табела 14: Укрштена табела фреквенција одговора на питања о намери гласања за конкретну странку и партијској идентификацији испитаника

		Изборно опредељење			Укупно
		Не би гласао	Опредељен	Колебљив	
Без партијске идентификације	Опажене фреквенције	66	187	56	309
	Очекиване фреквенције	45.5	223.4	40.1	309.0
	% унутар групе без партијске идентифик.	21.4%	60.5%	18.1%	100.0%
	% од укупног броја	14.5%	41.1%	12.3%	67.9%
Са партијском идентификацијом	Опажене фреквенције	1	142	3	146
	Очекиване фреквенције	21.5	105.6	18.9	146.0
	% унутар групе са партијском идентифик.	.7%	97.3%	2.1%	100.0%
	% од укупног броја	.2%	31.2%	.7%	32.1%
Укупно	Опажене фреквенције	67	329	59	455
	Очекиване фреквенције	67.0	329.0	59.0	455.0
	% од укупног броја	14.7%	72.3%	13.0%	100.0%

Хи-квадрат тест независности је показао значајну повезаност између **страначке идентификације и избора конкретне странке**: $C^2(2, n = 455) = 67.03$, $p = 0,000$, Крамеров $V = 0.384$, што указује на велики утицај страначке идентификације испитаника на њихово гласање за конкретну странку.

Табела 15: Укрштена табела фреквенција одговора на питања о намери гласања за конкретну странку и страначкој преференцији испитаника

		Изборно опредељење			Укупно
		Не би гласао	Опредељен	Колебљив	
Без страначке преференције	Опажене фреквенције	53	54	48	155
	Очекиване Фреквенције	22.3	113.0	19.7	155.0
	% унутар групе без страначке префер.	34.2%	34.8%	31.0%	100.0%
	% од укупног броја	11.0%	11.3%	10.0%	32.3%
Са страначком преференцијом	Опажене фреквенције	16	296	13	325
	Очекиване фреквенције	46.7	237.0	41.3	325.0
	% унутар групе са страначком префер.	4.9%	91.1%	4.0%	100.0%
	% од укупног броја	3.3%	61.7%	2.7%	67.7%
Укупно	Опажене фреквенције	69	350	61	480
	Очекиване фреквенције	69.0	350.0	61.0	480.0
	% од укупног броја	14.4%	72.9%	12.7%	100.0%

Хи-квадрат тест независности је показао значајну повезаност између **страначке преференције и избора конкретне странке**: $C^2(2, n = 480) = 168.13$, $p = 0,000$, Крамеров $V = 0.592$, што указује на велики утицај страначке преференције испитаника на њихово гласање за конкретну странку.

Наведени подаци, међутим, не потврђују хипотезу да је страначко-партијска идентификација испитаника јаче повезана са њиховим изборним намерама од страначке преференције. О томе гоговоре Крамерови показатељи повезаности двеју варијабли по којима је страначка преференција испитаника високо повезана с намером изласка на изборе, док је страначка идентификација умерено повезана са намером изласка на изборе ($V = 0.370$ наспрам $V = 0.307$). Такође, по Крамеровом критеријуму обе варијабле су високо повезне с намером испитаника да гласају за конкретну странку, с тим што је намера гласања за конкретну странку јаче повезана са

преференцијом странке него са страначком идентификацијом ($V = 0.592$ наспрам $V = 0.384$).

Горе наведени налази су у сагласности са општом тенденцијом опадања значаја конструкта партијске идентификације коју региструју савремени истраживачи у развијеним демократијама, о чему смо говорили у теоријском делу рада. Међутим, упркос појавне подударности наших резултата са резултатима истраживања понашања бирача у развијеним демократијама, верујемо да је мањи значај партијске идентификације у нашем истраживању резултат нешто другачијих чинилаца него што је то случај у развијеним демократским друштвима. Ако можемо да спекулишемо на овом месту, опадање партијске идентификације бирача у западним демократијама могао би бити последица све веће атомизације тих друштава, опадања њихове религиозности или повећаних миграција становништва. С друге стране, повећавао би се утицај страначке преференције као истраживачког конструкта јер више одговара динамичним променама у друштву и подразумева брзу и чешћу промену приоритета бирача у складу с текућим променама у друштву.

Насупрот томе, када говоримо друштвеном и политичком животу у Србији уназад десет година, његова карактеристика није стабилност друштва, чврсто дефинисан страначки систем, нити постојање континуитета странака, што је мање-више присутно у западним демократијама, а што је нужно потребно за формирање страначке идентификације. О томе, између осталог, сведоче јако велике разлике у броју партијски идентификованих бирача у нашој средини, о којима смо већ говорили. Овим чиниоцима могли бисмо додати нестабилност саме државе, њених граница и структуре, по чему се наше друштво разликује од друштва у западним демократијама, па је отуда лакше разумети податак из нашег истраживања да је страначка преференција код студената бољи предиктор њихових изборних намера него страначка идентификација.

СТАВОВИ О ДЕМОКРАТИЈИ, ТРАНЗИЦИОНИМ ПРОМЕНАМА У СРБИЈИ И КОЛЕБЉИВО ИЗБОРНО ПОНАШАЊЕ

У објашњењу намере испитаника о изласку на изборе и избору конкретне странке пошли смо од следеће хипотезе:

X₇ Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у ставу према ефектима транзиције, променама након 2000. године у Србији и демократској организацији друштва. Општа претпоставка је да су испитаници који имају негативне ставове према наведеним ставским објектима склонији колебљивом изборном понашању.

Ставови испитаника о демократији и транзиционим променама у Србији након 2000-те године, испитани уз помоћ три питања у упитнику, показују различит степен повезаности са колебљивим изборним понашањем. Када је у питању **намера изласка на изборе** постоји једна значајна разлика између колебљивих и опредељених испитаника, а односи се на став према оствареним променама у друштву и држави након 2000. године. Опредељени испитаници су значајно спремнији од колебљивих да ове промене тумаче као почетак друштвеног препорода друштва и државе. Провера значајности разлика јачине ставова колебљивих и опредељених учесника дала је следеће резултате:¹⁵

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **општег позитивног вредновања промена у друштву након 2000. године** између колебљивих учесника (M ранга = 163.07, n = 95) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 195.82 n = 279), U = 10932.00, z = -2.759 p = 0.006, r = .14926. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Када је у питању **намера избора конкретне странке** постоји једна значајна разлика између колебљивих и опредељених испитаника, а односи се на став испитаника према демократији. Опредељени испитаници који су

¹⁵ Статистичка значајност разлика одређена је према Коеновом критеријуму: 0,1 = мали утицај, 0,3 = средњи утицај, 0,5 је велики утицај.

спремни да гласају за конкретну странку имају значајно позитивнији став према демократији од колебљивих испитаника. Провера значајности разлика јачине ставова колебљивих и опредељених учесника дала је следеће резултате:

Код **намере избора конкретне странке**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **става према демократији** између колебљивих учесника (M ранга = 174.65 n = 61) и опредељених учесника који ће гласати за конкретну странку (M ранга = 211.46 n = 350), U = 8762.5, z = -2.398 p = 0.016, r = 118. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Имајући у виду укупне резултате урађених анализа може се закључити да је почетна хипотеза H_7 делимично потврђена. Наиме, постоји значајна, али слаба повезаност става према променама у друштву и држави након 2000. између колебљивих и опредељених испитаника. То значи да је разлика у намери изласка на изборе колебљивих и опредељених испитаника значајно, али слабо повезана са њихвим ставом према променама у друштву које су се десиле након 2000- те године. Колебљиви испитаници те промене више тумаче као период пропадања, а не као период демократског препорода друштва и државе. Поред тога, у случају разлика у намери избора конкретне странке постоји значајна, али слаба повезаност колебљивих испитаника у њиховом ставу према демократији. Колебљиви су у малој мери склонији ставу да недемократска влада може бити бољи облик владавине од демократске. Насупрот томе, између колебљивих и опредељених испитаника нема разлика у изборном понашњу које би било повезано са личним, односно породичним губитком или добитком у времену транзиције.

Укратко, лични и породични доживљај губитка и добитка у транзицији не игра улогу у колебљивости испитаника да ли ће изаћи на изборе, односно гласати за конкретну странку. Колебљивост изласка на изборе и гласања више зависи од опште оцене испитаника да ли је период од 2000. године до данас период пропадања или период демократског препорода у Србији. У првом случају нешто је већа шанса да испитаник буде колебљив, а у другом случају већа је шанса да испитаник буде опредељени бирач. Што се тиче става према демократији, у случају да испитаник склонији

аутократији мало је већа шанса да он буде колебљив бирач него ако је склон демократији.

СОЦИЈАЛНО-ДЕМОГРАФСKE ВАРИЈАБЛЕ И КОЛЕБЉИВО ИЗБОРНО ПОНАШАЊЕ

У једном од првих истраживачких модела изборног понашања, у Колумбија моделу гласања, нестабилност бирача тумачи се конфликтом, односно постојањем нетипичних резултата које настају укрштањем варијабли религиозности, класне припадности и места живљења бирача (нпр. припадност радничкој класи и живот на селу и сл). У нашем друштву сва три поменута чиниоца изборног понашања су веома динамичне, променљиве или недовољно издиференциране категорије, и тешко би било очекивати да су све оне могле бити снажно повезане са нестабилношћу изборног понашања. Узимајући у обзир ове критеријуме у упитник смо укључили две врсте разликовања учесника: разликовање по социјалном пореклу, односно главном месту социјализације (мали град, село, велики град) и разликовање учесника по полу и поставили хипотезу:

X₁₀ Постоје разлике у изборној намери колебљивих и опредељених испитаника у зависности од њиховог социјалног порекла и пола.

На питање о томе где су провели највећи део свог живота, 30% учесника наводи: „у великом граду“, 49% учесника наводи: „у малом граду“, а 20% учесника „на селу“. Анализа показује да порекло, односно главно место социјализације није значајано повезано са намером изласка на изборе, нити избором конкретне странке испитаника.

РАЗЛИКЕ У АФЕКТИМА (сентиметни и емоције) ИЗМЕЂУ КОЛЕБЉИВИХ И ОПРЕДЕЉЕНИХ УЧЕСНИКА

Савремена истраживања изборног понашања заснована на постулатима проистеклим из Даунсовог рационално-нормативног модела све више се допуњавају испитивањима афективних чинилаца политичког

живота. Будући да се доступна истраживања улоге афеката у изборном понашању не односе на нестабилне, колебљиве бираче, били смо принуђени да у истраживање укључимо већи број афективних чинилаца како бисмо добили целовитију слику односа афеката и изборног понашања колебљивих бирача. Истраживањем смо обухватили две групе афеката који се користе у америчким (NES) и другим изборним студијама усмерених у првом реду на процену гласања опредељених бирача. Ради се о базичним емоцијама, односно емотивним епизодама: страх, нада, понос, љутња према преферираној странци (Abelson et al. 1982, and Marcus 1988) и општијим афектима, односно сентиментима у форми одушевљења и гађења према преферираној странци (Marcus and MacKuen 1993). У истраживању смо пошли од опште претпоставке да:

X₃ Постоје разлике у афектима колебљивих и опредељених испитаника према преферираној странци и лидерима странака. Ове разлике огледају се у већој снази позитивних афеката опредељених него колебљивих испитаника и већој снази негативних афеката колебљивих него опредељених испитаника.

X₁₁ Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у погледу степена њихове афективне амбиваленције и амбиваленције у ставовима према странкама, друштвеним и политичким проблемима. Општа претпоставка је да су колебљиви испитаници амбивалентији од опредељених испитаника.

Поред реченог, спроведено истраживање је прилика за разјашњење оправданости испитивања гађења од префериране странке, јер се на први поглед чини да је овај сентимент логички неодржив конструкт, тј. да је гадљивост према странци неспојива са статусом префериране политичке странке испитаника.

У наредном делу дајемо детаљан приказ резултата јачине афеката (сентиметни и емоције) колебљивих и опредељених учесника груписаних у три целине: а) афекти и намера изласка на изборе, б) афекти и избор

конкретне странке, в) афекати и доследно колебљиви, односно доследно опредељени испитаници. На крају приказа резултата односа афеката и колебљивог изборног понашања, уз кратки коментар, сумираћемо главне резултате.

Сентименти према преферираној странци

У нашем истраживању концепт сентимента схваћених као дуготрајне емоције испитаника које се јављају према политичкој странци применили смо у анализи односа колебљивих учесника и њихове намере изласка на изборе, као и намере гласања за конкретну странку.

а) Сентименти и намера изласка на изборе

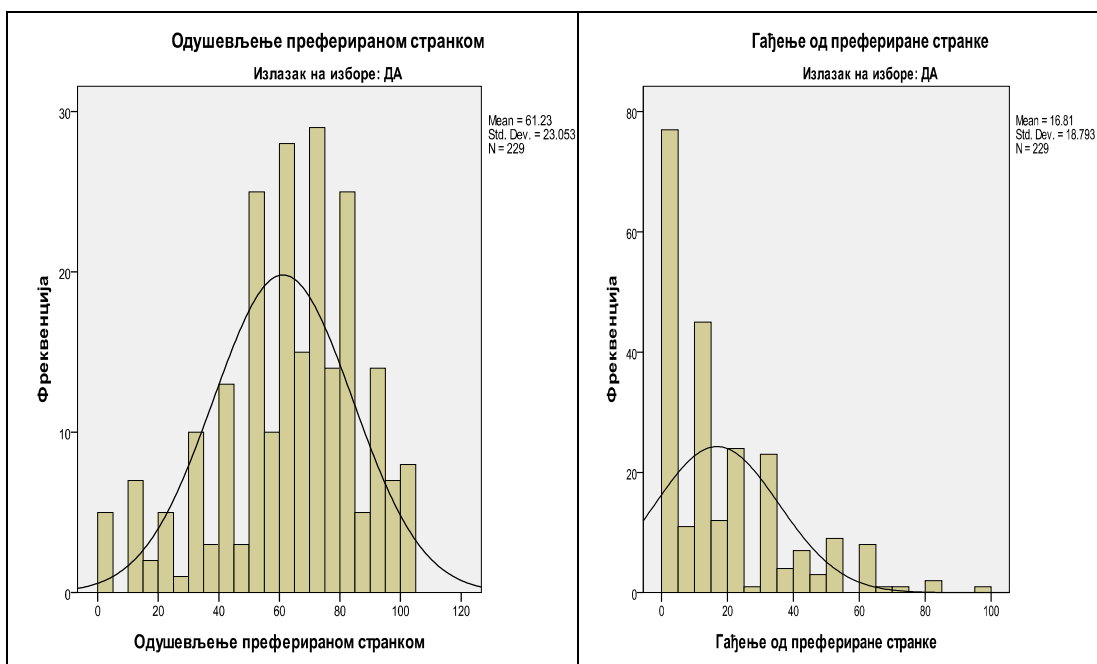
У наставку дајемо основне статистичке показатеље сентимента одушевљења и гађења преферираном странком, као и показатеље амбиваленције ова два сентимената код учесника истраживања. Табела (16) садржи статистичке податке о сентиментима и амбиваленцији сентимената учесника истраживања. Након њих је дати су графикони 1а,б и 2а,б с дијаграмом дистрибуције јачине сентимента одушевљења и гађења учесника својом преференцијалном странком. Након њих следе графикони 2а и 2б с дијаграмом амбиваленције опредељених и колебљивих учесника према сопственој преференцијалној странци.

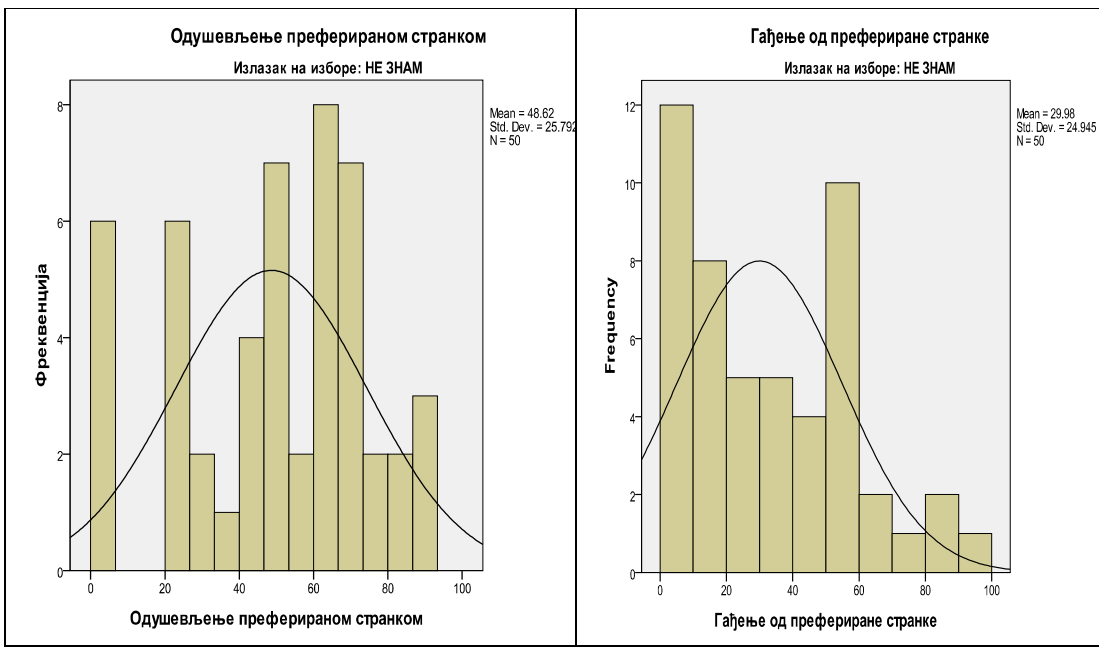
Напомена: У табели (16) и касније, у случајевима где се наводе подаци о амбиваленцији треба уочити негативне вредности АС амбиваленције сентимената код опредељених и позитивне вредности АС амбиваленције код колебљивих испитаника. То значи да код опредељених испитаника нема амбиваленције између одушевљења и гађења према преферираној странци. Ове испитанике карактерише одсуство сукоба афеката према преферираној странци.

Табела 16: Намера изласка на изборе - основни статистички показатељи јачине одушевљења и гађења преферираном страном код опредељених и колебљивих испитаника

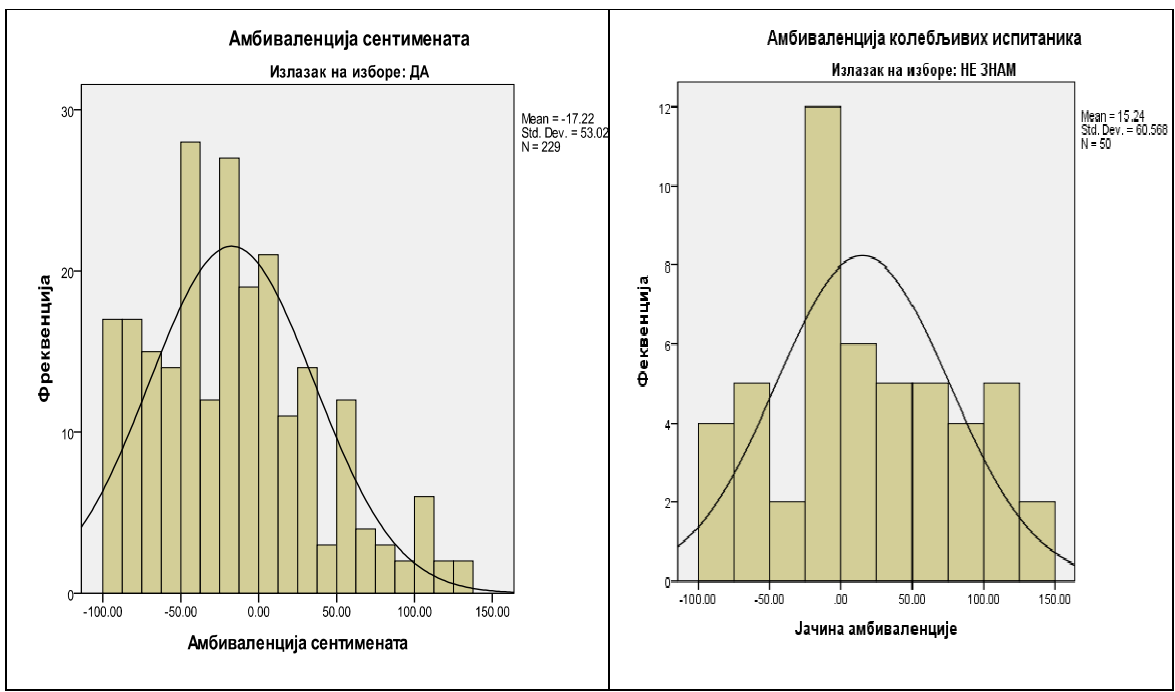
Издак на изборе	N	Мин имум	Максимум	АС	СД	
Опредељени	Одушевљене преферираном странком	229	0	100	61.23	23.053
	Гађење од префереиране странке	229	0	98	16.81	18.793
	Амбиваленција сентимената	229	-100.00	130.00	-17.22	53.02
Колебљиви	Одушевљене преферираном странком	50	1	90	48.62	25.79
	Гађење од префереиране странке	50	0	99	29.98	24.94
	Амбиваленција сентимената	50	-96.00	138.00	15.24	60.57

Графикони 1а,б и 2а,б: јачине сентимената према преферираној странци опредељених и колебљивих учесника

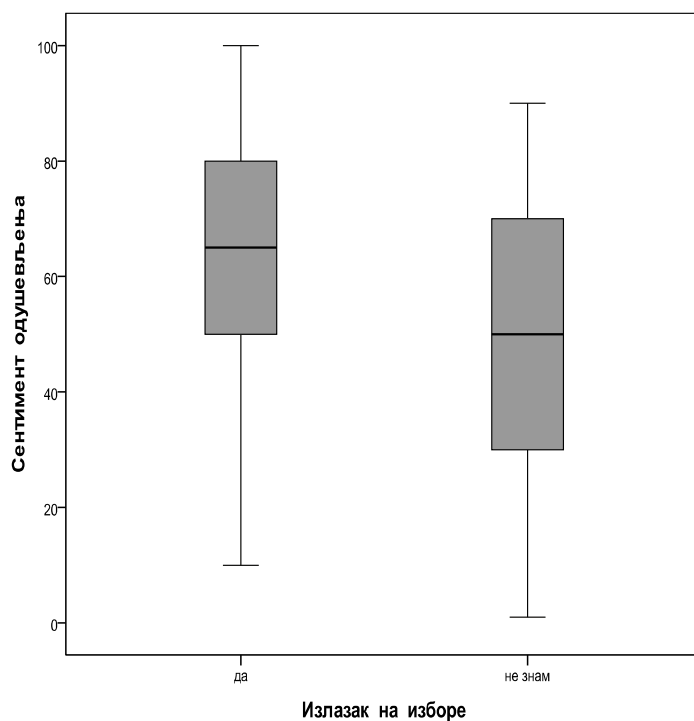
Графикони 2а и 2б: амбиваленција према преферираној странци одређених и колебљивих учесника

Горе приказани подаци потврђују хипотезу H_3 о већој снази одушевљења опредељених него колебљивих испитаника и већој снази гађења колебљивих него опредељених испитаника. .

Међутим, оно што је важније од статистичког описа јачине сентимената колебљивих и опредељених испитаника је питање утицаја, повезаности сентимената са колебљивим изборним понашањем. Због тога смо анализирали разлике у снази одушевљења и гађења колебљивих и опредељених испитаника у ситуацији намере изласка на изборе. Уз детаље статистичке анализе значајности разлике у јачини сентимената колебљивих и опредељених испитаника дата је одговарајућа графичка илустрација ових разлика у виду кутијастог дијаграма.

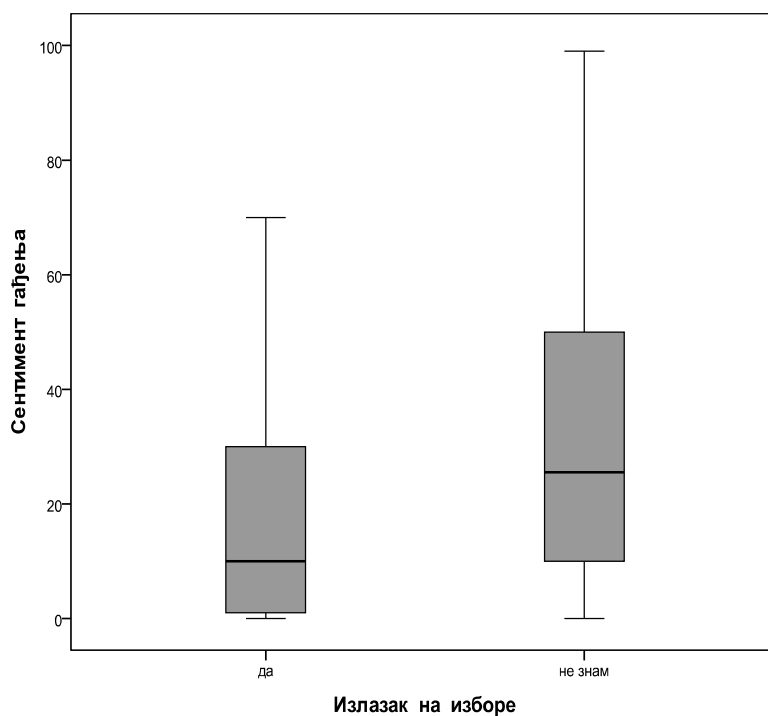
Графикон 3: Намера изласка на изборе - кутијаста дијаграма расподеле јачине сентимента одушевљења опредељених и колебљивих испитаника према преферираној странци

Провера значајности разлика јачине сентимената колебљивих и опредељених учесника дала је следеће резултате:¹⁶

Код **намере изласка на изборе**, t-тестом упоређени су резултати испитивања јачине **сентимента одушевљења** према преферираној странци код колебљивих и опредељених учесника. Установљена је значајна разлика резултата између колебљивих ($M = 48.62$, $n = 50$) и опредељених учесника ($M = 61.23$, $n = 229$); $t(277) = 3.427$, $p = 0.001$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = 12.603, CI: 5.363 до 19.844 била је средња (ета квадрат = 0.25792).

Графикон 4: Намера изласка на изборе - кутијаста дијаграм расподеле јачине сентимента гађења опредељених и колебљивих испитаника према преферираној странци

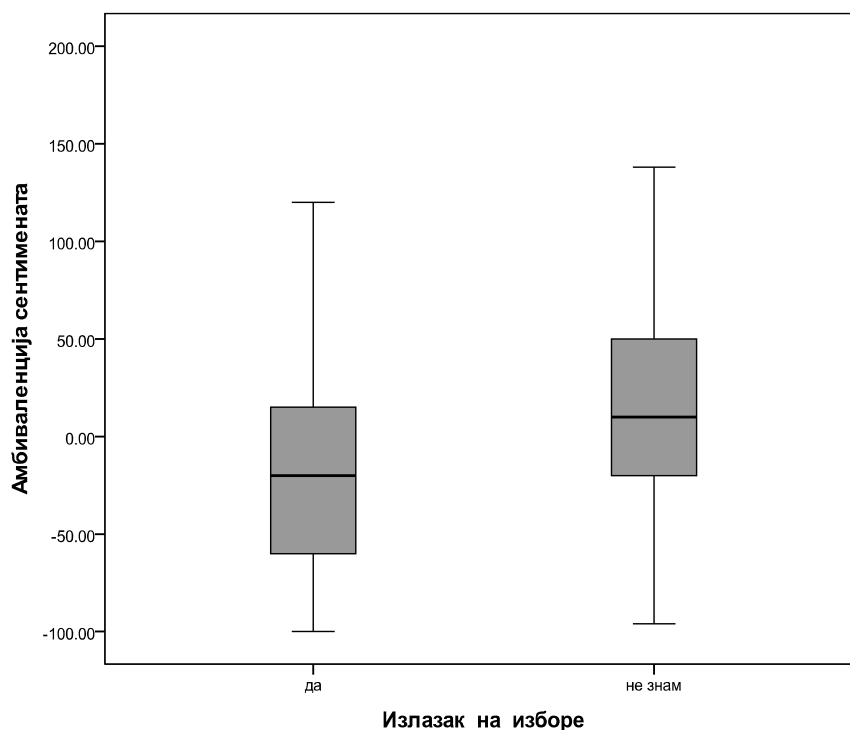

¹⁶ Статистичка значајност разлика одређена је према Коеновом критеријуму: 0,1 = мали утицај, 0,3 = средњи утицај, 0,5 је велики утицај.

Провера значајности разлика јачине сентимената колебљивих и опредељених учесника дала је следеће резултате:

Код **намере изласка на изборе**, t-тестом упоређени су резултати испитивања јачине **сентимент гађења** од префериране странке код колебљивих и опредељених учесника. Установљена је значајна разлика резултата између колебљивих ($M = 29.98$, $n = 50$) и опредељених учесника ($M = 16.91$, $n = 229$); $t(61.693) = -3.520$, $p = 0.001$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = 13.166, CI: -20.642 до -5.689. Јачина везе, утицаја између променљивих била је средња (ета квадрат = -0.2857).

Графикон 5: Намера изласка на изборе - кутијаста дијаграм расподеле јачине амбиваленције одушевљења и гађења опредељених и колебљивих испитаника према преферираној странци

Код **намере изласка на изборе** колебљивих учесника, t-тестом су упоређени резултати испитивања **јачине амбиваленције позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење)** у односу на преферирану странку. Установљено је да постоји значајна разлика у

погледу амбиваленције сентимената одлушевљења и гађења) учесника између несигурних, колебљивих (M =15.2400, n = 50) и опредељених учесника (M = -17.2221, n = 229); t (277) = -3.820, p = 0.000 (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -32.462, CI: -49.1889 до -15. 73521. Јачина везе, утицаја између променљивих била је средња (ета квадрат = - 0.27395).

Укупни резултати јачине сентимената учесника и њихове амбиваленције према преферираној странци, као и значајност разлика ових индикатора код колебљивих и опредељених учесника наведени су у табели (17).

Табела 17:Значајност разлика у јачини сентимената и њиховој амбиваленцији код учесника који намеравају или се колебају да изађу на изборе

Сентименти и амбиваленција Сентимената	Намера изласка на изборе	N	M	t-тест значајности и величина утицаја (η^2)
Сентимент одушевљења	Опредељени	229	61.23	.258**
	Колебљиви	50	48.62	
Сентимент гађења	Опредељени	229	16.81	-.286**
	Колебљиви	50	29.98	
Амбиваленција одушевљење / гађење	Опредељени	229	-17.222	-.280**
	Колебљиви	50	15.240	

* p = < .05 ; ** p = < .001

б) Сентименти и намера избора конкретне странке

У наставку наводимо статистичке показатеље јачине сентимената опредељених и колебљивих испитаника у табели (18), а у њеном наставку наводимо податке о значајности њихових разлика. Напомена: И у овој табели (18) треба уочити негативне вредности АС амбиваленције сентимената код опредељених и позитивне вредности АС амбиваленције код колебљивих испитаника. То значи да код опредељених испитаника нема амбиваленције између одушевљења и гађења према преферираној странци. Ове испитанике карактерише одсуство сукоба афеката према преферираној странци. Насупрот томе, код колебљивих испитаника постоји сукоб између одушевљења и гађења према преферираној странци и тај сукоб је означен позитивном вредношћу амбиваленције.

Табела 18: Намера избора конкретне странке - основни статистички показатељи јачине одушевљења и гађења преферираном странком код опредељених и колебљивих испитаника

Изборно опредељење	N	Минимум	Максимум	АС	СД	
Опредељени	Одушевљене преферираном странком	296	0	100	58.51	24.37
	Гађење од префериране странке	296	0	99	18.82	20.30
	Амбиваленција сентимената	296	-100.00	198.00	-10.54	55.72
Колебљиви	Одушевљене преферираном странком	13	30	80	55.38	14.36
	Гађење од префериране странке	13	20	70	40.00	14.72
	Амбиваленција сентимената	13	10.00	100.00	52.31	34.62

Код анализе **избора конкретне странке**, t-тестом упоређени су резултати испитивања **позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење)** у односу на преферирану странку код колебљивих и опредељених учесника. Установљена је значајна разлика резултата само у односу на **гађење** колебљивих ($M = 40.00$, $n = 13$) и опредељених учесника ($M = 18.82$, $n = 296$); $t(307) = -3.717$, $p = 0.001$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -21.184 , CI: -32.398 до -9.970). Јачина везе, утицаја између променљивих била је велика (ета квадрат = 0.51277).

Код анализе **избора конкретне странке**, t-тестом су упоређени резултати испитивања **јачине амбиваленције позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење)** у односу на преферирану странку. Установљено је да постоји значајна разлика у погледу амбиваленције сентимената (одушевљења и гађења) учесника између несигурних, колебљивих ($M = 52.3077$, $n = 13$) и опредељених учесника ($M = -10.5401$, $n = 296$); $t(307) = -4.029$, $p = 0.00$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -62.8477 , CI: 15.5999 до -93.543). Јачина везе, утицаја између променљивих била је велика (ета квадрат = 0.5608).

У наредној табели (19) наведени су резултати анализе значајности разлике у јачини сентимената колебљивих и опредељених испитаника који намеравају да гласају за конкретну странку.

Табела 19: Значајност разлика у јачини сентимената и амбиваленцији сентимената учесника који намеравају да гласају за конкретну странку или су неопредељени

Сентименти и амбиваленција сентимената	Намера избора конкретне странке	N	M	t-тест значајности и величина утицаја (η^2)
Сентимент одушевљења	Опредељени	296	58.51	
	Колебљиви	13	55.38	
Сентимент гађења	Опредељени	296	18.82	- .513**
	Колебљиви	13	40.00	
Амбиваленција одушевљење/ гађење	Опредељени	296	-10.54	- .561**
	Колебљиви	13	52.31	

* p = < .05 ; ** p = < .001

Позитивни сентимент, одушељење преферираном странком није основ за разликовање колебљивих учесника од опредељених, односно сигурних учесника за кога ће гласати на наредним изборима. Међутим, намера гласања за конкретну странку код колебљивих учесника значајно је повезана са негативним сентиментом, гађењем од префериране странке, као и амбиваленцијом позитивног и негативног сентимента (одушевљење и гађење) у односу на преферирану странку. Неопредељени испитаници имају значајно већи степен гађења од префериране странке него опредељени испитаници који намеравају да гласају за ту странку. Ови резултати су у основи подударни са резултатима које налазимо код присталица Демократске странке (у прилогу IV).

в) Сентименти и доследност изборног понашања

Основни подаци јачине сентимената доследних испитаника и њихове амбиваленције налазе се у табели (20).

Табела 20: Доследни испитаници - основни статистички показатељи јачине одушевљења и гађења преферираном страном код доследно и колебљивих испитаника

Доследно изборно понашање	N	Минимум	Максимум	АС	СД	
Доследно Опредељени	Одушевљене преферираном странком	197	0	100	62.71	22.59
	Гађење од префереиране странке	197	0	80	16.01	17.84
	Амбиваленција сентимената	197	-100.00	130.00	-19.27	52.80
Доследно колебљиви	Одушевљене преферираном странком	6	50	70	58.33	9.31
	Гађење од префереиране странке	6	20	50	40.00	12.65
	Амбиваленција сентимената	6	10.00	100.00	61.67	39.07

Истраживањем смо, између осталог, желели да одговоримо на питање да ли се доследно колебљиви (они који на питања о намери изласка на изборе и гласања за конкретну странку доследно бирају одговор „неопредељен“, „не знам“) разликују од доследно опредељених учесника. Желели смо да утврдимо околности које ближе објашњавају ова два облика изборног понашања.

Код анализе избора **доследно колебљивих и опредељених** учесника, t-тестом упоређени су резултати испитивања позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење) у односу на преферирану странку код колебљивих и опредељених учесника. Установљена је значајна разлика резултата само у односу на **гађење** колебљивих ($M = 40.000$, $n = 6$) и опредељених учесника ($M = 16.01$, $n = 197$); $t(201) = 3.266$, $p = 0.001$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -23.987 , CI: -38.471 до -9.504). Јачина везе, утицаја између променљивих била је велика ($\eta^2 = .61297$).

Код анализе избора **доследно колебљивих, и опредељених** учесника, t-тестом су упоређени резултати испитивања **амбиваленције** позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење) у односу на преферирану странку. Установљено је да постоји значајна разлика у јачини амбиваленције између колебљивих ($M = 61.6667$, $n = 6$) и опредељених учесника ($M = -19.2640$, $n = 201$); $t(201) = -3.720$, $p = 0.000$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -80.93 , CI: -123.83 до -38.031). Јачина везе, утицаја између променљивих била је велика ($\eta^2 = -0.6569$).

Резултати које смо добили анализом сентимената према преферираној странци показују да се доследно неопредељени и доследно опредељени међусобно разликују по томе што су код доследно колебљивих учесника гађење и амбиваленција сентимената у односу на преферирану странку значајно већи него код опредељених учесника. У табели (21) наводимо преглед ове анализе.

Табела 21: Значајност разлика у јачини сентимената и амбиваленције сентимената доследно опредељених и доследно колебљивих учесника

Сентименти и амбиваленција сентимената	Доследно колебљиви и доследно опредељени	N	M	t-тест значајности и величина утицаја (r^2)
Сентимент одушевљења	Доследно опредељени	197	62.71	
	Доследно колебљиви	6	58.33	
Сентимент гађења	Доследно опредељени	197	16.01	- .613**
	Доследно колебљиви	6	40.00	
Амбиваленција одушевљење / гађење	Доследно опредељени	197	-19.264	- .658**
	Доследно колебљиви	6	61.667	

* $p < .05$; ** $p < .001$

Резиме разлика сентимена колебљивих и опредељених учесника

Када се сумирају подаци и анализе сентимената из нашег истраживања може се рећи да се они подударају се са резултатима које у свом прегледу помиње Розема (Rosema, 2005). Све три мере сентимената према преферираној странци поуздано разликују намеру колебљивих и опредељених учеснике у погледу изласка на наредне изборе. У том смислу потврђене су полазне хипотезе. Поред тога установили смо да су све три мере сентимената јаче повезане са колебљивим понашањем учесника у односу на

намеру изласка на изборе него што су њим повезане основне емоције (Табела 22).

Табела 22: Величина утицаја (η^2) афеката на разлике између колебљивих и опредељених учесника

Неависне Варијабле \ Зависне варијабле	Намера изласка на изборе : колебљиви vs. опредељени	Намера избора конкретне странке: колебљиви vs. опредељени	Доследно колебљиви vs. доследно опредељени
Сентимент одушевљења	.259**		
Сентимент гађења	-.286**	-.513**	-.613**
Амбиваленција одушевљење / гађење	-.279**	-.561**	-.657**

* p = < .05 ; ** p = < .001

Оно што је релативно ново у односу на ранија истраживања о афектима и изборном понашању колебљивих бирача је да смо тај однос пратили паралелно у две изборне ситуације, намери изласка на изборе и намери избора конкретне странке. У нашем истраживању те разлике су јасно видљиве. Код намере изласка на изборе разлике између колебљивих и опредељених учесника могуће је утврдити на основу сва три посматрана квалитета сентимената: позитивних, и негативних сентимената, као према јачини амбиваленције сентимената. Код намере гласања за конкретну странку, као и код разликовања доследно колебљивих од доследно опредељених учесника само су негативни сентимент и амбиваленција сентимената значајно и у великој мери повезани са њиховим изборним понашањем.

Прецизније речено, у ситуацији избора конкретне странке колебљиви испитаници се разликују од опредељених по јачем сентименту гађења од

префериране странке и јачем степену амбиваленције позитивног и негативног сентимента (одушевљење и гађење) према преферираној странци. Исто важи и за могућност разликовања доследно колебаљивих од доследно опредељених учесника; они се међусобно разликују по јачини гађења и амбиваленцији у односу на преферирану странку. У овим анализама јачина везе, утицаја између колебаљивости учесника и сентимената је велика (по Коеновом критеријуму).

Укратко, степен одушевљења преферираном странком колебаљивих учесника значајно је нижи од одушевљења опредељених учесника. Такође, гађење од префериране странке колебаљивих учесника значајно је веће него код опредељених учесника. На крају, колебаљиве учеснике у односу на намеру изласка на изборе карактерише значајно веће присуство амбивалентних сентимената у односу на преферирану странку него што је то случај код опредељених, сигурних учесника у намеру изласка на изборе. Овакве резултате добијамо и када анализирамо резултате учесника који имају преференцију према ДС (видети у прилогу V).

Емоције према преферираној странци

Анализа повезаности четири испитане основне емоције према преферираној странци (страх, нада, понос, љутња) са намером изласка на изборе показала је да се само јачина једне емоције, емоције наде у бољи живот коју код учесника буди преферирана странка разликује између сигурних и колебаљивих учесника. У складу са очекивањима нада у бољи живот након избора значајно је већа код учесника који су одлучни да изађу на изборе. (Такве статистички значајне разлике добијамо и између колебаљивих и опредељених учесника који преферирају Демократску странку). У складу с тим, полазна хипотеза о постојању значајних разлика у јачини опредељених и колебаљивих испитаника је само делимично потврђена. У табели (23) наведени су емпиријски подаци јачине појединих емоција, као и значајности разлика између колебаљивих и опредељених учесника.

Табела 23: Јачина основних емоција према преферираној странци и величина утицаја (η^2) емоција на разлике између колебљивих и опредељених учесника

Емоције према преферираној странци	Намера изласка на изборе	N	M	σ	Ман-Витнијев U тест и јачина повезаности
Понос	Опредељени	229	2.03	.847	
	Колебљиви	50	1.82	1.063	
Нада	Опредељени	229	2.19	.831	- .1826*
	Колебљиви	50	1.80	.728	
Страх	Опредељени	229	1.21	.898	
	Колебљиви	50	1.52	.995	
Љутња	Опредељени	229	1.38	.858	
	Колебљиви	50	1.40	.948	

* $p < .05$; ** $p < .001$

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **емоција наде** колебљивих учесника (M ранга = 110.98, n = 50) и учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 146,34, n = 229), U = 4.274, z = -3.051, p = 0.002, r = 0.1826. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Подаци о јачини основних емоција и значајности разлика између колебљивих и опредељених учесника налазе се у табели (24). Детаљни приказ значајности ових података налази се у наставку табеле.

Табела 24: Јачина основних емоција опредељених и неодлучних учесника код намере избора конкретне странке

Емоције према преферираној странци	Намера избора конкретне странке	N	M	σ	Ман-Витнијев U тест и јачина повезаности
Понос	Опредељени	296	2.00	.924	.018 .134
	Колебљиви	13	1.46	.660	
Нада	Опредељени	296	2.11	.854	
	Колебљиви	13	1.69	.751	
Страх	Опредељени	296	1.27	.917	
	Колебљиви	13	1.62	.870	
Љутња	Опредељени	296	1.38	.867	
	Колебљиви	13	1.77	.832	

* p = < .05 ; ** p = < .001

Емоција поноса преферираном странком је важнија за разумевање изборног понашања колебљивих бирача, јер код намере избора конкретне странке она самостално достиже гранични ниво значајности, а остаје значајан чинилац разликовања колебљивих и стабилних испитаника и када се нађе у конкуренцији других чинилаца који су повезани са изборним понашањем.

Код анализе **избора конкретне странке**, Ман-Витнијев U-тест је открио гранично значајну разлику¹⁷ у јачини **емоција поноса** преферираном странком код колебљивих учесника (M ранга = 102.19, n = 13) и опредељених учесника који ће гласати за конкретну странку (M ранга = 157.32, n = 296), $U = 1.237,5$ $z = -2.361$, $p = 0.018$, $r = 0.1343$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Када је реч о базичним емоцијама (страх, нада, понос, љутња) у односу на преферирану странку, у ситуацији намере гласања за конкретну странку нема значајних разлика између доследно колебљивих и доследно опредељених учесника.

¹⁷ Применом Бонферонијеве корекције за три категорије зависне варијабле значајност је поштрена на алфа нивоу = 0.017.

Резиме разлика у афектима (емоције и сентименти) између колебљивих и опредељених учесника

Како смо истакли у приказу појединачних анализа, основни резултати нашег истраживања о улози афеката у изборном понашању колебљивих бирача у складу су са резултатима расположивих студија о изборном понашању бирача у целини које помиње Розема у свом прегледу (Rosema, 2005). Имајући у виду да је у нашем истраживању посматрана повезаност основних емоција између префериране странке и колебљивих учесника, очекивано је да су позитивне емоције (нада, понос) у односу на преферирану странку значајно јаче код опредељених, него код колебљивих учесника. Очекиван је и налаз из нашег истраживања да су сентименти (одушељење, гађење од префериране странке) бољи показатељи афективног односа колебљивих учесника него што су то епизодне емоције. Сентименти су бољи показатељи разлике између опредељених и колебљивих учесника прво због тога што су јаче од емоција повезани са колебљивим изборним понашањем. Друго, сентименти су бољи од епизодних емоција и зато што су значајни у анализи све три категорије колебљивости (код изласка на изборе, избора конкретне странке, и разликовању доследно стабилних од колебљивих учесника).

На основу ранијих налаза, међутим, нисмо могли очекивати неједнаку важност позитивних и негативних сентимената за разумевање понашања колебљивих учесника. У целини гледано позитивне емоције (нада, понос) и позитивни сентимент (одушевљење) преферираном странком значајни су за објашњење колебљивих учесника у два анализирана случаја: код намере изласка на изборе (нада и одушевљење преферираном страком), па и код избора конкретне странке (понос – гранична значајност). Међутим, негативни сентимент (гађење од префериране странке) је значајан чинилац у анализи изборног понашања колебљивих учесника у све три категорије независних варијабли. При томе је у случају намере изласка на изборе јачина повезаности негативног сентимента са колебљивошћу учесника она већа

него код позитивног сентимента. Уз овај податак треба додати да једнако велики значај за разумевање понашања колебљивих учесника уочавамо и када посматрамо амбиваленцију позитивног и негативног сентимента (одушевљење и гађење) у односу на преферирану странку код колебљивих и опредељених учесника.

На овом месту задржаћемо се кратко на још једном проблему који се среће у истраживањима изборног понашања, а то је однос између емоције страха од поступака префериране странке и изборног понашања учесника. У нашем истраживању колебљиви испитаници се у погледу страха од будћности због поступака префериране странке не разликују од опредељених, односно стабилних учесника. Овај податак је занимљив јер Маркус и Мек Кјуен, на пример, наводе да повећање страха бирача од изборних кандидата упадљиво повећава гласање застрашених бирача у складу са сопственим мишљењем о неком проблему, а не у складу са партијским опредељењем или преференцијама (Marcus and Mackuen, 2001). Одсуство разлика у јачини страха колебљивих учесника од страха опредељених бираче у нашем истраживању могло би се довести у везу са контекстом и временом у коме је истраживање обављено. У питању је, наиме, истраживање обављено у релативно мирној политичкој атмосфери (уколико се то може рећи за нашу политичку сцену уопште) у којој се изборна власт налази на половини свог мандата, а редовни избори су релативно далеко. Претпостављамо да би се приближавањем избора и појачавањем политичких страсти карактеристичних за приближавање избора или изборну кампању могао очекивати значајнији удео емоције страха у разликама између колебљивих и опредељених учесника.

Разлике у ставовима, вредносним циљевима и проценама колебљивих и опредељених учесника

У наше истраживање укључили смо релативно велики број ставова, вредносних циљева и процена учесника. Ове варијабле обухватају широки спектар ставова, од оних према преферираним политичким странкама и лидерима, до ставова и процена у односу на политичке проблеме (КИМ; ЕУ, НАТО, војна неутралност, задовољство стандардом и могућношћу запослења, став о пожељном облику владавине, променама након 2000. године у Србији и ефектима транзиције). У испитивању значаја ових варијабли за процену изборног понашања испитаника пошли смо од неколико општих претпоставки да:

Х₄ Постоје разлике у ставовима колебљивих и опредељених испитаника према преферираној политичкој странци и лидерима странака. Ове разлике огледају се у негативнијем вредновању негативних карактеристика префериране политичке странке и њених лидера од стране колебљивих него опредељених испитаника, и позитивнијем вредновању позитивних карактеристика префериране политичке странке и њених лидера од стране опредељених него колебљивих испитаника.

Х₅ Постоје разлике у ставовима колебљивих и опредељених испитаника према према независности КиМ, чланству Србије у ЕУ и НАТО и војној неутралности.

Х₆ Постоје разлике између процена колебљивих и опредељених испитаника о ставу префериране странке према појединим политичким циљевима, односно проблемима. Ове разлике су такве природе да је процена става префериране странке према независности КиМ, чланству Србије у ЕУ и НАТО и војној неутралности колебљивих испитаника ближа неутралној тачки скале него процена опредељених испитаника.

Х₇ Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у ставу према ефектима транзиције, променама након 2000. године у Србији и демократској организацији друштва. Општа претпоставка је да су испитаници који имају негативне ставове према наведеним ставским објектима склонији колебљивом изборном понашању.

Х₈ Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у задовољству својим стандардом и могућностима запошљавања. Одговарајуће разлике постоје и између процена доприноса префериране странке побољшању животног стандарда и могућности запошљавања. У том контексту колебљиви испитаници су незадовољнији својим стандардом и могућностима запошљавања. Они, такође, процењују да је допринос префериране странке побољшању животног стандарда мањи него што је

процена опредељених испитаника. Слично томе, колебљиви испитаници процењују да је допринос префериране странке побољшању могућности запошљавања мањи него што је процена доприноса опредељених испитаника.

Резултати до којих смо дошли показују да највећи број ових чинилаца није повезан са колебљивим изборном понашањем, односно да ови чиниоци не омогућавају разликовање колебљивих и опредељених учесника. Ипак, неке разлике постоје и могли бисмо их поделити у две групе: а) разлике у односу на степен вредновања странака и страначких лидера, б) разлике у односу на вредновање значаја и привлачности ЕУ, као и вредновање доприноса префериране странке побољшању животног стандарда учесника. У наставку рада детаљније о добијеним резултатима.

а) Разлике у вредновању странака и лидера

У уводу приказа резултата истраживања важности ставова и вредносних циљева за разумевање изборног понашања колебљивих учесника нагостили смо значај вредновања странака и страначких лидера као основе за разликовање колебљивих од опредељених учесника. У целини гледано, и складу с очекивањем, колебљиви испитаници лошије оцењују позитивне стране префериране странке и лидере него што то чине опредељени испитаници; колебљиви испитаници негативније вреднују негативне стране префериране странке од опредељених учесника, али само неке разлике су статистички значајне.

Прва карактеристика резултата је да постоји велики број важних разлика у ставовима колебљивих и опредељених учесника код процене намере изласка на изборе, на супрот само једне такве разлике у ставовима према странкама и лидерима код конкретног изборног опредељења учесника.

Друга карактеристика резултата је да се разлике између колебљивих и опредељених учесника уочавају само у јачини позитивног, а не и

негативног вредновања префериране странке и лидера. То не мора бити изненађење будући да је у питању преферирана странка, а не било која странка. С обзиром да смо један број ставова у истраживању мерили по ставовским димензијама (општа евалуација, афективна и когнитивна димензија става), утврдили смо да се разлике у вредновању префериране странке између колебљивих и опредељених учесника односе како на позитивну општу евалуацију, тако и на афективну евалуацију префериране странке. При томе најважнија разлика између колебљивих и опредељених учесника на афективном нивоу је у јачини осећаја пријатности према преферираној странци.

Између колебљивих и опредељених учесника нема значајних разлика у односу на процену користи и штете од префериране странке. Међутим, код намере изласка на изборе ових група присутна је значајна разлика у интра-компонентној амбиваленцији користи и штете од префериране странке и њених лидера.

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **општег позитивног вредновања префериране странке** код колебљивих учесника (M ранга = 109.88, n = 50) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 146,58, n = 229), U = 4.219, z = -3.370, p = 0.001, r = .20175. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.¹⁸

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **општег позитивног вредновања лидера** префериране странке код колебљивих учесника (M ранга = 109.03, n = 50) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 14676, n = 229), U = 4.176,5, z = -3.271, p = 0.001, r = .19583. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

¹⁸ Статистичка значајност разлика одређена је према Коеновом критеријуму: 0,1 = мали утицај, 0,3 = средњи утицај, 0,5 је велики утицај.

Табела (25) садржи основне статистичке податке о општој евалуацији префериране странке и значајности разлика између колебљивих и опредељених учесника на овој димензији.

Табела 25: Јачина позитивног вредновања префериране странке и лидера колебљивих и опредељених учесника

Преферирана странка	Намера изласка на изборе	N	M	σ	Ман-Витнијев U тест и јачина повезаности
Позитивно вредновање странке	Опредељени	229	1.87	.619	-.2018**
	Колебљиви	50	1.54	.646	
Позитивно вредновање лидера странке	Опредељени	229	1.99	.707	-.1958**
	Колебљиви	50	1.62	.829	

* $p = < .05$; ** $p = < .001$

Табела (26) садржи основне податке о афективној димензији става учесника према преферираној странци и значајности разлике између колебљивих и опредељених учесника.

Табела 26: Јачина позитивне афективне димензије става према преферираној странци колебљивих и опредељених учесника

Преферирана странка	Намера изласка на изборе	N	M	σ	Ман-Витнијев U тест и јачина повезаности
Пријатност према странци	Опредељени	120	1.75	.781	-.2597**
	Колебљиви	32	1.19	.780	
Пријатност према лидерима	Опредељени	120	1.78	.822	-.1962*
	Колебљиви	32	1.38	.864	

* $p = < .05$; ** $p = < .001$

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **пријатних осећања које изазива преферирана странка** код колебљивих учесника (M ранга = 55.88, n =32) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 82,00, n = 120), U = 4.219 z = -3.370, p = 0.001, r = .25970. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је средња.

Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у **јачини пријатних осећања које изазивају лидери префериране** странке код колебљивих учесника (M ранга = 60.75, n =32) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 80.70, n = 120), U = 1.416, z = -2.419, p = 0.016, r = .19621. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Табела (27) садржи основне податке о амбиваленцији когнитивне димензије става учесника према преферираној странци и лидерима странке. Након ње је анализа значајности разлике између колебљивих и опредељених учесника.

Табела 27: Јачина амбиваленције когнитивне димензије става према преферираној странци и лидерима странке колебљивих и опредељених учесника

Когнитивна амбиваленција према преферираној странци	Намера изласка на изборе	N	M	σ
Когнитивна амбиваленција према странци	Опредељени	109	-.3853	1.732
	Колебљиви	18	.6667	1.645
Когнитивна амбиваленција према лидерима	Опредељени	109	-.1927	1.713
	Колебљиви	18	.7778	1.629

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **амбиваленције користи и штете од префериране странке** код колебљивих учесника (M ранга = 83.72, n = 18) и опредељених

учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 60.74, n = 109), U = 6621.100, z = -2.520, p = 0.012, r = .22362. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала .

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **амбиваленције користи и штете од лидера** префериране странке код колебљивих учесника (M ранга = 84.08, n = 18) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга =60.68, n =109), U = 6614.500, z = -2.565, p = 0.010, r = .22761. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала .

Поредећи сличности и разлике учесника који преферирају Демократску странку са испитаницима у целини уочавамо да се оне не подударaju са резултатима учесника у целини. Наиме, код намере изласка на изборе присталица Демократске странке колебљиви испитаници се од опредељених разликују само по јачини става о штети од деловања Демократске странке и њених лидера (укључујући ту и амбиваленцију оцене штета-корист од деловања странке и лидера). Горе наведени резултати за учеснике у целини, осим ових разлика, укључују ту и разлике опште евалуације странака (добро, лоше) и афективног вредновања (пријатно, непријатно) у односу на преферирану странку и лидере. Овакве разлике у резултатима могли бисмо тумачити сумњом или отклоном присталица Демократске странке од резултата политике странке и њених лидера, и следствено томе колебањем у вези с изласком на изборе, али се то без додатних истраживања не може проверити (видети прилог VI).

Трећа карактеристика резултата односи се на то да је код намере избора конкретне странке амбиваленција позитивног и негативног односа учесника према лидерима странака једини чинилац по коме се колебљиви разликују од опредељених учесника. У питању је амбиваленција осећаја пријатности и непријатности у односу на лидере префериране стране. Колебљиве учеснике у тој ситуацији карактерише већи степен амбиваленције позитивног и негативног осећања према лидерима

префериране странке. Табела (28) садржи основне податке о амбиваленцији ове две групе учесника.

Табела 28: Јачина амбиваленције афективне димензије става према лидерима префериране странке колебљивих и опредељених учесника

Намера избора конкретне странке	Афективна амбиваленција према лидерима странке	N	M	σ
Опредељени	Афективна амбиваленција према лидерима странке	163	-.5031	1.948
Колебљиви	Афективна амбиваленција према лидерима странке	6	1.6667	.516

Код **намере избора конкретне странке** Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у **амбиваленцији пријатних и непријатних осећања које изазивају лидери префериране** странке код колебљивих учесника (M ранга = 136.00, n = 6) и опредељених учесника (M ранга = 83.12, n = 163), U = 183.000, z = -2.657, p = 0.08, r = -.2044. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Четврта карактеристика резултата односи се на важне разлике између екстремно супротстављених категорија учесника; између доследно колебљивих и доследно опредељених учесника (Табела 29). Ове разлике могу се препознати на основу јачине позитивног вредновања префериране странке, на основу осећаја непријатности у односу на лидере префериране странку и на основу амбиваленције позитивних и негативних осећања учесника према преферираној странци. Све три разлике колебљивих и опредељених учесника су према Коеновим критеријумима на истом нивоу повезаности променљивих, али наводимо само вредности позитивног вредновања политичких странака зато што је степен поузданости овог налаза највећи, p = 0.000.

Табела 29: Јачина позитивног вредновања префериране странке доследно опредељених и неодредених учесника

Доследно колебљиви и доследно опредељени	Преферирана странка	N	M	σ
Доследно опредељени	Позитивно вредновање	197	1.89	.601
Доследно колебљиви	Позитивно вредновање	6	1.17	.408

Код разлика између **доследно колебљивих и доследно одређених испитника** Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику између **опште позитивне евалуације префериране странке** колебљивих учесника (M ранга = 41.42, n =6) и одређених учесника (M ранга = 103.85, n = 197), U = 227.700, z = -3.484, p = 0.000, r = -.2445. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

У табели (30) наведени су сумарни резултати истраживања разлика у ставовима колебљивих и одређених учесника према преферираним странкама и лидерима:

Табела 30: Величина утицаја (η^2) ставова према странкама и лидерима на разлике у изборној намери испитаника

Изборна намера Преферирана лидери	стапка / лидери	Намера изласка на изборе: колебљиви vs. опредељени	Намера избора конкретне странке: колебљиви vs. опредељени	Доследно колебљиви vs. доследно опредељени
Странка - позитивно		-.2018**		.2445**
Лидери - позитивно		-.1958**		
Странка - пријатност		-.2597**		
Лидери - пријатност		-.1962*		
Лидери - непријатност				-.2355*
Лидери - амбиваленција Пријатно/непријатно			-.2044*	-.2426*
Странка -амбиваленција Корист/штета		-.2236*		
Лидери - амбиваленција Корист/штета		-.2276*		

* p = < .05 ; ** p = < .001

Пета карактеристика резултата истраживања односа ставова и колебљивог изборног понашања односи се на дирекциону меру идеолошке удаљености колебљивих и опредељених учесника.¹⁹ Ова мера се у нашем истраживању није показала као значајан индикатор разлика између две групе учесника. С обзиром на природу ове мере (софистиковани резултат добијент са скала ставова о политичким темама и проблемима у неком друштву), то је у складу са резултатима које смо ми добили анализом појединачних ставова учесника истраживања на четири одабране политичке теме, односно циљеве. Да подсетимо, само ставови учесника према ЕУ су значајни за разликовање колебљивих од опредељених учесника.

Укратко, у нашем истраживању просторна теорије гласања, у варијанти коју сугерисали Старџис и Џејмс (Sturgis, and James, 2005), није погодна за анализу изборног понашања колебљивих бирача.

¹⁹ Дирекциона мера идеолошке удаљености производ скалне вредности раздаљине између учесника i , и партије према одабраним проблемима у политичком простору. Детаљније у нацрту истраживања

б) Разлике у вредносним циљевима и проценама колебљивих и опредељених учесника према друштвеним и политичким проблемима

Као што смо раније напоменули, релативно мали број друштвених циљева односно проблема пружа основ за разликовање изборног понашања колебљивих и опредељених учесника. То нису проблеми независности КиМ, чланства у НАТО, војне неутралности Србије, транзиције и др. Међу свим испитаним ставовима и вредностима само су питања чланства Србије у ЕУ, и допринос префериране странке побољшању животног стандарда учесника важни за разликовање колебљивих од опредељених испитаника. У наредном делу приказаћемо резултате истраживања ова два проблема. Значај чланства Србије у ЕУ за учеснике огледа се како у различитим ставовима колебљивих и опредељених учесника према овом чланству, тако и у њиховој процени значаја чланства Србије у ЕУ за преферирану странку.

С обзиром на резултате бројних студија о значају животног стандарда као индикатора изборног опредељења бирача, неочекиван налаз нашег истраживања је податак да између колебљивих и опредељених учесника нема разлике у задовољству животним стандардом. Међутим, када они процењују колико преферирана станка доприноси побољшању животног стандарда стандард, онда то постаје значајан чинилац разлика између колебљивих и опредељених учесника. Та разлика је видљива како у анализи намере изласка на изборе, тако и у анализи намере гласања за конкретну странку.

У табели (31) наведени су сумарни резултати анализе разлика вредносних циљева и процена између колебљивих и опредељених учесника:

Табела 31: Величина утицаја (η^2) вредносних циљева и процена на разлике у изборној намери испитаника

Изборна намера	Намера изласка на изборе: колебљиви vs. опредељени	Намера избора конкретне странке: колебљиви vs. опредељени	Доследно колебљиви vs. доследно опредељени
Ставови и процене			
Чланство Србије у ЕУ пријатност	-.2246*		
Чланство Србије у ЕУ корист	-.2280*		
Чланство Србије у ЕУ амбиваленција добро-лоше	-.1857*		.1632*
Чланство Србије у НАТО лоше			-.1624*
Процена значаја чланства Србије у ЕУ за префер. странку	-.1694*		
Преферирана странка - допринос побољшању животног стандарда	-.1824*	-.1419*	

* $p < .05$; ** $p < .001$

Чланство Србије у ЕУ

Колебљиви и опредељени испитаници значајно се разликују у односу на питање чланства Србије у ЕУ, али само код намере изласка на изборе. Те разлике постоје код позитивне афективне и когнитивне евалуације (у којој мери чланство Србије у ЕУ изазива пријатна осећања, односно уверење о користи од чланства у ЕУ). Колебљиви испитаници испољавају нижи степен пријатности чланством Србије у ЕУ и нижи степен уверења о користи о

чланства у ЕУ. Оно што је занимљиво је налаз да значајне разлике не налазимо код опште евалуације чланства Србије у ЕУ. У погледу опште евалуације чланства Србије у ЕУ између колебљивих и опредељених учесника, постоји значајна разлика у јачини амбиваленције позитивног и негативног вредновања чланства Србије у ЕУ (Табела 32).

Табела 32: Однос намере изласка на изборе и јачине афективне, когнитивне димензије става и амбиваленције колебљивих и опредељених учесника према ЕУ

Став према ЕУ	Намера изласка на изборе	N	M	σ
ЕУ пријатност	Опредељени	120	1.79	1.020
	Колебљиви	32	1.22	1.039
ЕУ корист	Опредељени	109	1.91	.908
	Колебљиви	18	1.33	.840
ЕУ општа абиваленција	Опредељени	229	-.402	2.036
	Колебљиви	50	.480	1.865

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **пријатних осећања које разговор о Србији као чланици ЕУ изазива** код колебљивих учесника (M ранга = 58.09, n =32) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 81,41, n = 120), U = 1331.000, z = -2.769, p = 0.006, r = .2246. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **уверења у корист од чланства Србије у ЕУ** код

колебљивих учесника (М ранга = 44.53, n = 18) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (М ранга = 67.22, n =109), U = 630.500, z = -2.570, p = 0.010, r = .2280. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала .

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у **амбиваленцији општег позитивног и негативног вредновања чланства Србије у ЕУ** код колебљивих учесника (М ранга = 171.15, n =50) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (М ранга = 133,201, n = 229), U = 4167.500, z = -3.102, p = 0.002, r = .1857. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Разлике у амбиваленцији испитаника према чланству Србије у ЕУ успостављене су између екстремно супротстављених учесника, односно између доследно колебљивих и доследно опредељених учесника (Табела 33).

Табела 33: Јачина амбиваленције става доследно опредељених и колебљивих учесника према ЕУ

Став према ЕУ	Намера изласка на изборе	N	M	σ
ЕУ општа абиваленција	Доследно опредељени	197	-.41	2.072
	Доследно колебљиви	6	.83	1.472

У разликовању доследно колебљивих од опредељених учесника, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у **амбиваленцији опште позитивног и негативног вредновања чланства Србије у ЕУ** код колебљивих учесника (М ранга = 154.79, n =28) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (М ранга = 119,48, n = 218), U = 2176.000, z = -2.559, p = 0.010, r = .1632. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Питање чланства Србије у ЕУ поставља се као важно и када се посматра из угла процене колебљивих и опредељених учесника о томе у којој мери је за преферирану странку учесника важно да Србија буде чланица ЕУ (Табела 34).

Табела 34: Процена значаја чланства Србије у ЕУ за преферирану странку

	Намера изласка на изборе	N	M	σ
Процена односа префериране странке према ЕУ	Опредељени	220	4.11	1.313
	Колемљиви	43	3.53	1.470

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини процене „да ли одабрана странка **преферирана стр. сматра да је чланство Србије у ЕУ добро или лоше за Србију**“ између колебљивих учесника (M ранга = 105.67, n =43) и учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 137.15, n = 220), U = 3.598, z = -2.748, p = 0.006, r = -0.1694. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала .

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини процене како преферирана странка „ради на побољшању животног стандарда Вас и ваше породице?“ (M ранга = 100.56, n =43) и учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 136.43, n = 217), U = 3.378, z = -2.942, p = 0.006, r = -0.1694. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

За присталице Демократске странке нијансе у вредновању чланства Србије у ЕУ нису основ по коме се разликују колебљиви и опредељени испитаници.

Будући да су све до сада посматрани резултати везани за питања у вези са изборним понашањем учесника и њихове префериране странке, на овом месту по први пут наводимо специфичности које се тичу учесника без префериране странке. Када говоримо о скупу питања који се односе на учеснике без префериране странке, колебљиви испитаници се у случају намере изласка на изборе разликују од опредељених по вредновању позитивних страна војне неутралности Србије (видети прилог VII).

Задовољство животним стандардом

У нашем истраживању показало се да ниједна од две „тврде“ претпоставка да рационална чиниоци изборне одлуке бирача: задовољство животним стандардом и задовољство могућношћу запошљавања нису важни за разликовање колебљивих од опредељених учесника. Као што смо нагостили, за разлику од задовољства стандардом, задовољство доприносом префериране странке побољшању стандарда учесника јесте значајан чинилац разлика између колебљивих и опредељених учесника. Ипак, јачина утицаја, односно повезаност задовољства доприносом странке побољшању животног стандарда са колебљивим и опредељеним изборним понашањем учесника је мања него код раније помињаних ставова и афеката. Детаљнији подаци се налазе у табели (35).

Табела 35: Задовољство преферираном странком због побољшања стандарда

	Намера изласка на изборе	N	M	σ
Допринос преф. странке порасту стандарда	Опредељени	217	4.70	1.387
	Колебљиви	43	4.07	1.352

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **задовољства преферираном странком у вези с побољшањем стандарда** (у којом мери сте задовољни како одабранка странка ради на побољшању животног стандарда) између колебљивих учесника (M ранга = 100.56, n = 43) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (M ранга = 136.43, n = 217), $U = 3.378$, $z = -2.942$, $p = 0.003$, $r = -0.1824$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Овај чинилац је значајан како за разликовање намере изласка на изборе колебљивих и опредељених учесника, тако и за њихово конкретно изборно опредељење.

Код **намере избора конкретне странке**, Ман-Витнијев U-тест је открио значајну разлику у јачини **задовољства преферираном странком у вези с побољшањем стандарда** (у којом мери сте задовољни како одабранка странка ради на побољшању животног стандарда) између колебљивих учесника (M ранга = 1146.89, n = 276) и опредељених учесника који ће гласати за конкретну странку (M ранга = 89.42, n = 12), $U = 995$, $z = -2.409$, $p = 0.016$, $r = -0.1419$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала.

Разматрајући економске чиниоце изборног опредељења присталица Демократске странке, резултати показују да они реагују на исти начин као и сви остали испитаници. Код присталица Демократске странке разлика између колебљивих и опредељених учесника у случају процене намере

изласка на изборе постоји само код процене доприноса Демократске странке побољшању животног стандарда учесника (видети прилог VIII).

Резиме разлика у степену амбиваленције колебљивих и опредељених учесника

Поред већ изнетих коментара и закључака у вези с могућностима дефинисања колебљивих учесника преко њихових ставова, вредносних циљева и процена, на овом месту ћемо детаљније размотрити налазе који се односе на амбиваленцију учесника као чиниоца изборног понашања колебљивих учесника.

У теоријском делу рада навели смо да амбиваленција, односно истовремено постојање супротстављених мисли и осећања у односу на објекте, људе и ситуације може бити један од елемената за разумевање понашања колебљивих бирача. Тада смо навели процене Фурнијеа, Лејвина и Алвареза који сугеришу да је амбиваленција ставова бирача чвршће повезана са нестабилним, колебљивим понашањем бирача него са јачином става, интересом за изборе, политичком информисаношћу, јачином партијске наклоности бирача и сл. Концепт амбиваленције у савременим студијама примењен је у форми амбиваленције ставова и емоција. У нашем истраживачком нацрту изоставили смо амбиваленцију контрастних основних емоција, а контролисали смо амбиваленцију трајнијих афеката-сентимената, као и амбиваленцију ставова колебљивих учесника (по различитим ставовским димензијама).

Наведене оцене дале су основ очекивању да ће амбиваленција учесника бити снажан индикатор колебљивог изборног понашања и у нашем истраживању, које см исказали у хипотези:

H_{11} Постоје разлике између колебљивих и опредељених испитаника у погледу степена њихове афективне амбиваленције и амбиваленције у ставовима према странкама, друштвеним и политичким проблемима. Општа претпоставка је да су колебљиви испитаници амбивалентији од опредељених испитаника.

Ова хипотеза је потврђена у готово свим групним разликама (сентименти, ставови, вредносни циљеви) које смо испитивали. Осим тога, амбиваленција је у већем степену била повезана са зависно променљивим варијаблама него што су то биле основне емпиријске мере које смо применили. То је уочљиво чак и у случају намере избора конкретне странке од стране колебљивих и опредељених учесника, коју је теже установити од намере изласка на изборе. Када упоредимо домете различитих облика амбиваленције, разлика у амбиваленцији колебљивих и опредељених учесника највећа је код сентимената. То конкретно значи да је амбиваленције сентимената колебљивих учесника према преферираној странци ($M = 52.3077$, $n = 13$) значајно већа од амбиваленције опредељених учесника ($M = -10.5401$, $n = 296$), при чему утврђена разлика достиже висок степен повезаности са колебљивим изборним понашањем учесника ($(\eta^2 = 0.5826$, *нпр.*), мерено Коеновим критеријумом.

Поред важности амбиваленције сентимената, занимљив је податак о разликама у амбиваленцији когнитивне, односно афективне димензије става испитаника према преферираној странци и њеним лидерима. Когнитивна амбиваленција става према преферираној странци и лидерима странке колебљивих и опредељених испитаника значајно се разликује код намере изласка на изборе. То значи да се у ситуацији одлучивања о томе да ли ће изаћи на изборе колебљиви испитаници значајно двоуме о томе да ли њихова преферирана странка доноси више користи или штете. Насупрот томе, када одлучују о томе да ли ће ласати за конкретну странку, колебљиви испитаници се не двоуме о користи и штети од странке и лидера, него их снажно „мучи“ истовремена пријатност, односно непријатност према лидерима странке. Када истичемо ове податке треба имати на уму да између колебљивих и опредељених испитаника не постоји разлика у јачини опште амбиваленције према странци и лидерима странке, ни у намери изласка на изборе, нити у намери избора конкретне странке. На основу овога чини се да је код колебљивих испитаника когнитивно промишљање у односу на странку и лидере „задужено“ за одлуку о изласку на изборе, а да је афективи

доживљај странке и лидера „одговоран“ за намеру гласања за конкретну странку.

Наредна анализа једног од резултата амбиваленције колебљивих учесника из нашег истраживања служи као илустрација употребљивости дводимензионалних једнополних скала и конструкта амбиваленције у проучавању осетљивих разлика какво је понашање колебљивих у односу на опредељене бираче. Она се односи на амбиваленцију учесника према чланству Србије у ЕУ. То питање је једно од ретких вредносних циљева који су у нашем истраживању значајни за разликовање колебљивих и опредељених учесника.

Када се посматрају ставови свих испитаника према чланству Србије у ЕУ, уочљиво је да не постоје значајне разлике у општем вредновању чланства Србије у ЕУ од стране колебљивих и опредељених испитаника. То се односи како на позитивно, тако и на негативно вредновање чланства у ЕУ. Остали подаци о колебљивим и опредељеним испитаницима говоре, међутим, да међу њима постоје значајне разлике у пријатности и процени користи од чланства Србије у ЕУ. Колебљиви испитаници испољавају значајно нижи степен пријатности чланством Србије у ЕУ ($M=1.22$, $n=32$ наспрам $M=1.78$, $n=120$) и значајно нижи степен уверења о користи од чланства Србије у ЕУ ($M=1.33$, $n=18$ наспрам $M=1.91$, $n=109$) него што је то случај код опредељених учесника.²⁰

На основу ових података може се поставити питање исправности теоријске претпоставка о општој евалуација ставског објекта као обједињеној вредности свих ставских димензија (афективна и когнитивна). Другачије речено, ако општа димензија става обједињује све ставске димензије, где су нестале евидентне афективне и когнитивне разлике колебљивих и опредељених испитаника према чланству Србије у ЕУ? Зашто ове разлике нису видљиве из општег вредновања колебљивих испитаника

²⁰ У овом приказу наводимо вредности аритметичке средине (M) одговарајућих димензија ради јасноће излагања, иако одговарајућа статистичка анализа почива на Ман-Витнијевој анализи рангова.

према чланству Србије у ЕУ? Део објашњења овог проблема могао би да пружи чињеница да је општа амбиваленција позитивних и негативних ставова према чланству Србије у ЕУ значајна за разликовање ове две групе испитаника. Да нема концепта амбиваленције тешко би било објаснити горе поменуте податке.

Уз дозу опреза због броја колебљивих учесника у анализи, наведене статистички налазе до којих смо дошли можемо сматрати важним сазнањима о понашању колебљивих бирача и треба их проверити у другачијим условима и на већем узорку од нашег. Што се тиче употребе конструкта амбиваленције, добијени резултати анализа оправдавају примену овог конструкта у разумевању изборног понашања колебљивих учесника.

На крају да додамо податак да субјективно доживљена амбиваленција колебљивих учесника није значајно повезана са њиховом намером изласка на изборе, нити за избор конкретне странке.

Резиме разлика доследно колебљивих и опредељених учесника

Поред изнетих података и анализа изборног понашања учесника истраживања, у складу с циљевима истраживања настојали смо да утврдимо да ли се екстремно удаљене групе учесника, а то су доследно колебљиви, односно доследно опредељени учесници међусобно разликују, и претпоставили смо да:

X_{12} Постоје разлике у карактеристикама између доследно колебљивих и доследно опредељених испитаника. Број ових разлика је мањи од укупног броја разлика које постоје између опредељених и колебљивих намера испитаника да изађу на изборе и гласају за конкретну странку.

Ова хипотеза је потврђена. Дајемо сумарни приказ значајних разлика између доследно колебљивих и доследно опредељених учесника:

- доследно колебљиви учесник ниже позитивно вреднује преферирану странку од доследно опредељених учесника

- доследно колебљиви учесник на скали негативног сентимента – „гађење“ негативније вреднује преферирану странку и има израженију амбиваленцију позитивног и негативног сентимента према преферираној странци него доследно опредељени учесник.

- доследно колебљиви учесник има јачи степен непријатности и израженију афективну амбиваленцију у односу на лидере префериране странке него доследно опредељени учесник

- доследно колебљиви учесник има амбивалентнији однос према добрим и лошим странама чланства Србије у ЕУ од доследно опредељених испитаника

- доследно колебљиви учесник ниже вреднује чланство Србије у НАТО него доследно опредељени учесник .

БИНАРНА ЛОГИСТИЧКА РЕГРЕСИОНА АНАЛИЗА

Упркос до сада утврђеним разликама између колебљивих и опредељених учесника, то није довољно за целовито разумевање изборног понашања колебљивих учесника. Поменути налази нису довољни из једноставног разлога јер су они резултат утицаја појединачних, изолованих чинилаца на колебљиво изборно понашање учесника. У стварној ситуацији на изборну намеру бирача и његову одлуку ретко када утиче само једна променљива, ма колико она била снажна. Због тога смо у додатним анализама извршили низ провера једновременог утицаја већег броја променљивих и њихов појединачни значај у таквој ситуацији. Урађене су логистичко-регресионим анализе са циљем провере могућности сврставања учесника у колебљиве, односно опредељене (они који одговарају са „не знам“ и „да“ на питање о њиховој намери изласка на изборе). Те анализе се односе на процену утицаја како емпиријских варијабли из упитника, тако и на изведене, прорачунате варијабле: амбиваленцију учесника прма политичким странкама и циљевима, и идеолошку блискост учесника са сопственим префереираним странкама.

Говорећи у претходном делу рада о методама обраде резултата и анализи понашања колебљивих учесника на основу више променљивих истакли смо да је то учињено применом логистичко-регресионих анализа у три етапе-корака. У наредном делу рада приказаћемо резултате анализе намере изласка на изборе колебљивих учесника који имају преферирану странку.

МОДЕЛ 1 (само емпиријске варијабле)

Предиктори у моделу су ставови: непријатност према независности КиМ (независност КиМ непријатност) и пријатност према чланству Србије у ЕУ (чланство у ЕУ пријатност).. Остварен је услов за категоријске варијабле да све очекиване фреквенције буду веће од 1 и услова да мање од 20% ћелија има мање од 5 очекиваних фреквенција по ћелији. Анализа линеарности је урађена по logit моделу. Није утврђена значајна повреда линеарности.

χ^2 (6, N = 152) = 20.374, p = .002; Соx и Snell P-квадрат = .125, Nagelkerke P-квадрат = .195

Модел је коректно предвидео 8 од 32 (25%) колебљивих и 115 од 120 (96%) опредељених учесника, уз општи успех модела од 81%.²¹

Табела 36: логистичко регресиони коефицијент модела 1, Валд тест и одс-ратио за сваки предиктор

	B	Wald	значај	Exp(B)	95% интервал поуздности	
					доњи	горњи
Независност КиМ непријатност		8.778	.032			
Независност КиМ непријатност(1)	1.097	3.036	.081	2.995	.872	10.285
Независност КиМ непријатност(2)	1.696	7.565	.006	5.451	1.628	18.250
Независност КиМ непријатност(3)	1.181	3.813	.051	3.259	.996	10.670
Чланство у ЕУ пријатност		12.953	.005			
Чланство у ЕУ пријатност (1)	-.555	.910	.340	.574	.184	1.795
Чланство у ЕУ пријатност (2)	-2.346	8.403	.004	.096	.020	.468
Чланство у ЕУ пријатност (3)	-1.851	7.126	.008	.157	.040	.612
Константа	-.956	3.843	.050	.384		

Контраст: (независност КиМ непријатност) = индикатор

Контраст (чланство у ЕУ- пријатност)= индикатор (1)

²¹ Ниво класификације за табеле код сва три модела је 0.5

Варијабле у једначини

Осећање непријатности учесника према независности КиМ на укупном нивоу значајан је предиктор (0.032) колебљивости-неодлучности њихове намере да изађу на изборе. Изгледи колебљивих учесника који осећају благу непријатност према независности КиМ пет пута (5.451) су веће за останак у статусу колебљивости него оних колебљивих учесника који осећају потпуну непријатност према независности КиМ.

Осећање пријатности коју изазива помисао на чланство Србије у ЕУ на укупном нивоу значајан је предиктор (0.005) колебљивости њихове намере да изађу на изборе. Изгледи колебљивих учесника који углавном или у потпуности осећају пријатност према чланству Србије у ЕУ да изађу на изборе су 90% , односно 84% веће него што су изгледи учесника који не осећају пријатност према чланству Србије у ЕУ.

МОДЕЛ 2

(емпиријске вар. и амбиваленција према чланству Србије у ЕУ)

Предиктори су ставови: непријатност према независности КиМ (независност КИМ непријатност) и пријатност према чланству Србије у ЕУ (чланство у ЕУ пријатност), општа амбиваленција према чланству Србије у ЕУ (амбиваленција-чланство у ЕУ). Остварен је услов за категоријске варијабле да све очекиване фреквенције буду веће од 1 и услова да мање од 20% ћелија има мање од 5 очекиваних фреквенција по ћелији. Анализа линеарности је урађена по logit моделу. Није утврђена значајна повреда линеарности.

χ^2 (10, N = 152) = 31.089, p = .001; Cox и Snell P-квадрат = .185, Nagelkert P-квадрат = .288

Модел је коректно предвидео 9 од 32 (28%) колебљивих и 115 од 120 (96%) опредељених учесника, уз општи успех модела од 82%.

**Табела 37: логистичко регресиони коефицијент модела 2,
Валд тест и одс-ратио за сваки предиктор**

	B	Wald	значај	Exp(B)	95% интервал поуздности	
					доњи	горњи
Независност КИМ непријатност		10.060	.018			
Независност КИМ непријатност(1)	1.024	2.363	.124	2.783	.755	10.264
Независност КИМ непријатност(2)	1.986	9.300	.002	7.286	2.033	26.109
Независност КИМ непријатност(3)	1.132	3.015	.082	3.103	.864	11.139
Чланство у ЕУ пријатност		11.569	.009			
Чланство у ЕУ пријатност (1)	-1.395	3.633	.057	.248	.059	1.040
Чланство у ЕУ пријатност (2)	-3.137	11.393	.001	.043	.007	.268
Чланство у ЕУ пријатност (3)	-1.270	2.593	.107	.281	.060	1.318
Амбиваленција чланство у ЕУ		9.004	.061			
Амбиваленција чланство у ЕУ(1)	1.119	1.522	.217	3.063	.517	18.135
Амбиваленција чланство у ЕУ(2)	.276	.078	.781	1.318	.188	9.224
Амбиваленција чланство у ЕУ(3)	2.093	6.850	.009	8.108	1.692	38.864
Амбиваленција чланство у ЕУ(4)	2.159	6.248	.012	8.662	1.594	47.074
Константа	-1.962	7.810	.005	.141		

Контраст: (независност КИМ непријатност) = индикатор

Контраст (чланство у ЕУ- пријатност)= индикатор (1)

Контраст: (амбиваленција – чланство у ЕУ) = индикатор (1)

Варијабле у једначини

Осећање непријатности учесника према независности КиМ на укупном нивоу значајан је предиктор (0.018) колебљивости-неодлучности њихове намере да изађу на изборе. Изгледи колебљивих учесника који осећају благу непријатност према независности КиМ седам пута (7.27) су веће за останак у статусу колебљивости него оних колебљивих учесника који осећају потпуно непријатност према независности КиМ.

Осећање пријатности коју изазива помисао на чланство Србије у ЕУ на укупном нивоу значајан је предиктор (0.009) колебљивости њихове намере да изађу на изборе. Изгледи колебљивих учесника који углавном или у потпуности осећају пријатност према чланству Србије у ЕУ да изађу на изборе су 96% веће него што су изгледи учесника који не осећају пријатност према чланству Србије у ЕУ.

Општа амбиваленција учесника према чланству Србије у ЕУ на укупном нивоу није значајан индикатор колебљивости учесника у намери изласка на изборе. Међутим, изгледи колебљивих учесника који су умерено и веома амбивалентни према чланству Србије у ЕУ су осам-девет пута (8.1, односно 8.6) већи за останак у статусу колебљивости него оних који имају веома чврст, стабилан став према чланству Србије у ЕУ.

Због чињенице да је на скали стабилни-амбивалентни став учесника према чланству Србије у ЕУ само амбивалентни део скале има предиктивну снагу препознавања колебљивих учесника у моделу 2, читав узорак у моделу 3 поделили смо на два дела под димензији амбиваленције према ЕУ: подгрупа учесника са стабилним ставом према чланству Србије у ЕУ и подгрупа учесника са амбивалентним ставом према чланству Србије у ЕУ.

МОДЕЛ 3 (емпиријске вар, узорак подељен по димензији амбиваленције према чланству Србије у ЕУ)

Предиктори су ставови: непријатност према независности КиМ (независност КиМ непријатност) и пријатност према чланству Србије у ЕУ (чланство у ЕУ пријатност). Остварен је услов за категоријске варијабле да све очекиване фреквенције буду веће од 1 и услова да мање од 20% ћелија има мање од 5 очекиваних фреквенција по ћелији. Анализа линеарности је урађена по logit моделу. Није утврђена значајна повреда линеарности.

χ^2 за групу са стабилним ставом према чланству Србије у ЕУ (6, N = 80)
11.80, p = .066;

χ^2 за групу са амбивалентним ставом према чланству Србије у ЕУ (6, N = 72)
=21.765, p = .001; Соx и Snell P-квадрат = .261, Nagelkert P-квадрат = .368

У групи амбивалентних учесника према чланству Србије у ЕУ модел је коректно предвидео 13 од 22 (59%) колебљивих и 42 од 50 (84%) одређених учесника, уз општи успех модела од 76%.

Табела 38: логистичко регресиони коефицијент модела 3 за учеснике са амбивалентним ставом према ЕУ: Валд тест и одс рацио за сваки предиктор

	В	Wald	значај	Exp(B)	95% интервал поуздности	
					доњи	горњи
Независност КИМ непријатност		3.892	.273			
Независност КИМ непријатност(1)	1.358	2.257	.133	3.890	.661	22.884
Независност КИМ непријатност(2)	.798	.624	.430	2.222	.306	16.112
Независност КИМ непријатност(3)	1.292	2.403	.121	3.639	.711	18.632
Чланство у ЕУ пријатност		9.251	.026			
Чланство у ЕУ пријатност (1)	-1.628	3.084	.079	.196	.032	1.208
Чланство у ЕУ пријатност (2)	-4.191	9.243	.002	.015	.001	.226
Чланство у ЕУ пријатност (3)	-1.911	1.082	.298	.148	.004	5.420
Константа	.552	.394	.530	1.737		

Контраст: (независност КИМ непријатност) = индикатор
 Контраст (чланство у ЕУ- пријатност)= индикатор (1)

Варијабле у једначини

У групи учесника са опште амбивалентним ставом према чланству Србије у ЕУ осећање пријатности према ЕУ је значајан предиктор (0.026) колебљивости њихове намере да изађу на изборе. Изгледи колебљивих учесника који углавном осећају пријатност према чланству Србије у ЕУ да изађу на изборе су 98%, већи него што су изгледи учесника који не осећају пријатност према чланству Србије у ЕУ.

Након прегледа резултата појединачних логистичко-регресионих модела, који су у првом реду за циљ имали препознавање намере колебљивих учесника да изађу на изборе („не знам“), дајемо упоредни

приказ успешности сва три модела. Наредна табела (39) садржи неке од показатеља успешности и поузданости анализираних модела.

Омнибус тест коефицијента модела показује да су сва три истраживачка модела значајно бољи од константе - интерцепта. Мере псеудо Р-квдрата за логистичку регресију (Cox & Snell Р-квдрат и Nagelkerke Р-квдрат) показују побољшање модела. То конкретно значи да додавање варијабле амбиваленције учесника према чланству Србије у ЕУ на основне емпиријске варијабле (непријатност у односу на назависнот КиМ и пријатност чланством Србије у ЕУ) повећава јачину ефекта модела 2 у односу на модел 1, (Cox & Snell Р-квдрат расте од .125 на .195, а Nagelkerke Р-квдрат расте од .185 на .288). Ново побољшање параметара у моделу 3 добија се поделом учесника по димензији амбиваленције према чланству Србије у ЕУ, када модел 3 код амбивалентних учесника повећава Cox & Snell Р-квдрат расте од .185 на .261, а Nagelkerke Р-квдрат се повећава од .288 на .368).

Модел 3 повећава своју општу успешност за 7%. Модел 2 повећава своју општу успешност за 2% одн. до 2.7%. Модел 1 повећава своју општу успешност за 2% одн. до 2.7%. Модел 3 повећава своју општу успешност за 7%.

Табела 39: Упоредни преглед успешности три модела у препознавању намере колебљивих учесника да изађу на изборе

	Модел 1	Модел 2	Модел 3
Cox & Snell Р-квдрат	.125	.185	.261
Nagelkerke Р-квдрат	.195	.288	.368
Број препознатих / укупно случајева	8/32	9/32	13/22
Укупна успешност опаженог модела	78.9%	78.9%	69.4%
Укупна успешност класификовања по моделу	80.9%	81.6%	76.4%

Питање довољно добре стопе „погађања“ колебљивих учесника, односно тачног предвиђања појединог регресионог модела је питање које међу истраживачима није потпуно усаглашено. Постоји сагласност да стопа „погађања“ треба да буде већа барем од случајног погађања. Велики број истраживача, међутим, очекује да предвиђање доброг регресионог модела процентуално буде, на пример, 25% веће од случајног „погађања“. У наредној табели (40) дати су прорачуни успешности наведених модела на бази различитих критеријума који се користе за одређивање добрих регресионих модела које наводи Гарсон (Garson, 2012):

Табела 40: Табела. Упоредни преглед успешности три модела у препознавању намере колебљивих учесника да изађу на изборе

	Модел 1	Модел 2	Модел 3
Укупна успешност опаженог модела	78.9%	78.9%	69.4%
Укупна успешност класификовања по моделу	80.9%	81.6%	76.4%
Критеријум РС	.668	.668	.576
Критеријум РС +	.834	.834	.720
Критеријум PRE	.789	.789	.694
Критеријум PRE+	.986	.986	.868

Критеријуми у табели су:

Критеријум РС (стопа успеха као пропорција случаја у нултом моделу)

Критеријум РС +; побољшани РС за 25%

Критеријум PRE (стопа успеха нултог, опаженог модела)

Критеријум PRE+; побољшани PRE за 25%

На основу резултата из табеле и Гарсонових навода можемо извући неколико закључака. Према најлибералнијем критеријуму, сва три модела добро предвиђају колебљиву намеру учесника да изађу на изборе, јер су модел 1 (0.809) и модел 2 (0.816) бољи од случајног нивоа погађања (0.668) по захтевима критеријума РС. Модел 3 је такође добар по захтевима овог критеријума (0.764 према 0.576).

Захтеве побољшаног критеријума PC+ испуњава модел 3. То значи да је модел 3 задовољава строжији критеријум овог модела успешности (за 25% боља стопа „погађања“ од базне стопе модела 3). Његова успешност од 76.4% (стопа успешности 0.764) је већа од стопе критеријума PC+ (0.720). Захтеве најстрожијег критеријума PRE+ није достигао ни један модел. За евентуално достизање захтева тог критеријума потребно је имати много већи узорак и већи број предикторских варијабли него што је то било могуће остварити у нашем истраживању.

Напомињемо да је истраживање усмерено на учеснике са преферираном странком, и да се мали број независних варијабли (трећина независних варијабли у истраживању) може употребити и за анализу колебљивог понашања учесника без префериране странке. То је разлог зашто логистичко-регресионе анализе на подузорку учесника без префериране странке нису дале употребљиве резултате. С друге стране, мали број случајева није омогућио ни логистичко-регресионе анализе намере избора конкретне странке учесника истраживања.

Сумарни преглед резултата бинарне логистичко - регресионе анализе изборног понашања колебљивих учесника

Напомињемо да је истраживање реализовано уз примену две, „А“ и „Б“ форме упитника помоћу којих се одвојено испитује улога афективне и когнитивне димензија ставова у колебљивом изборном понашању. То је условило да у анализама доприноса афективне и когнитивне димензије ставова у логистички-регресионим анализама добијемо три пута мањи број случајева него у ситуацији вредновања регресионих модела у којима су само резултати јачине опште евалуационе димензија ставова. Ово ваља истаћи због тога што две емпиријске варијабле које дају најбољи регресиони модел припадају афективној димензији ставова. Иначе, укупно 32 учесника који се колебају да ли ће изаћи на изборе условљава да се у логистичко-регресионе модела не може укључити више од 3 независна предиктора.

У складу резултатима регресионих модела, најбоље 2, односно 3 предикторске варијабле су: пријатност према чланству Србије у ЕУ, непријатност према независности КиМ, и општа амбиваленција према чланству Србије у ЕУ.

Овде треба уочити два податка која заслужују пажњу. Први податак је да се као успешни предиктори у регресионом моделу 1 и моделу 2 јављају мере афективне димензије става, а не опште евалуативне димензије. Други податак је да се непријатности према независности КиМ као предиктор јавља у регресионом моделу 1 и моделу 2, а затим се као значајан предиктор губи у моделу 3. То конкретно значи да на нивоу свих учесника који имају политичку преференцијалну странку непријатност према независности КиМ учествује у успеху регресионих модела 1 и 2 који предвиђају колебљивост намере учесника да изађу на изборе. То такође значи да непријатност према независности КиМ није значајан предиктор у случају када у регресионом моделу 3 издвојимо учеснике који су амбивалентни према чланству Србије у ЕУ. Из ових анализа може се закључити да је у регресионом моделима пријатност према чланству Србије у

ЕУ снажнији и поузданији предиктор колебљивости намере изласка на изборе од непријатности независношћу КиМ. Такав податак је у складу са резултатима монофакторске анализе (табела 31) према којима непријатност независношћу КиМ није значајан предиктор разлика између колебљивих и опредељених учесника, за разлику од пријатности чланством Србије у ЕУ.

Као мање снажне предикторске варијабле у регресионим моделима јављају се: ставови и процене учесника према друштвеним темама и политичким циљевима (опште негативно вредновање војне неутралности Србије, став према променама у Србији након 2000. године, задовољство учесника доприносом префериране странке у побољшању стандарда), сентименти учесника према преферираној политичкој странци, као и понос, односно нада у односу на преферирану политичку странку.

Преостале независне варијабле коришћене истраживању углавном нису били статистички значајни предиктори у регресионим анализама, за разлику од њихове значајности у разликовању колебљивих и опредељених учесника на основу једнодимензионалним анализа. То се у првом реду односи на ставове према политичким партијама и лидерима партија, као и емоцију страха од и љутње на преферирану политичку странку.

Посебна карактеристика успешних регресионих модела је специфичан допринос амбиваленције ставова учесника према различитим друштвеним и политичким проблемима које смо испитивали. Претходне анализе су показале да се логистичко-регресиони модели засновани на емпиријским варијаблама побољшавају увођењем амбиваленције као предикторске варијабле. Тако се у случају додавања моделу варијабле опште амбиваленције према чланству Србије у ЕУ, уз емпиријске мере непријатности независношћу КиМ и пријатности чланством Србије у ЕУ, побољшавају мере псеудо Р-квadrата успешности модела. Cox & Snell, односно Nagelkerke се повећавају са 0.125, односно 0.195, на 0.185, односно 0.288. Истовремено незнатно се повећава и број тачно класификованих случајева колебљивих учесника (8 на 9).

Међутим, много бољи резултат регресионог модела добија се поделом целог узорка по димензији опште амбиваленције према чланству Србије у ЕУ. То омогућава да се на основу истих емпиријских предиктора (непријатност према независности КиМ и пријатност чланством Србије у ЕУ) повећа успешност модела, мерено мерама Cox & Snell, односно Nagelkerke (0.261, односно 0.368). При томе се повећава и број тачно класификованих случајева (13). Слични, али слабији резултати добијају се углавном и када се неком од регресионих модела са емпиријским варијаблама као предикторима дода нека друга мера амбиваленције (према независности КиМ, НАТО, војној неутралности, амбиваленција сентимената према преферираној странци).

Говорећи у теоријском делу рада о амбиваленцији као психолошком теоријском и истраживачком концепту напоменули смо да је у добром делу доступних студија амбиваленција апострофирана као снажни предиктор понашања колебљивих учесника; чак бољи предиктор од низа ставова, интересовања за политику и других чинилаца. Логистичка регресиона анализа резултата у нашем истраживању показује, међутим, да да то није тако, или није тако у смислу једноставног објашњења повезаности амбиваленције за изборним понашањем колебљивих учесника. У регресионим анализама резултата нашег истраживања амбиваленција учесника углавном није нови, снажни независни предиктор (мада понекад достиже ниво значајности), него је пре предиктор који у анализи омогућава формирање подгрупа унутар колебљивих учесника истраживања. На тај начин је у моделу могуће јасније уочити деловање емпиријских показатеља одн, предиктора у некој од две формиране групе учесника: у групи учесника са стабилним ставом у односу на политичку тему или проблем, и групу учесника са амбивалентним ставом у односу на исте теме и проблеме. Ове чињенице пре указују да амбиваленцију треба схватити као интервенишућу варијаблу, него као поједначани снажни независни предиктор колебљивог изборног понашања. У сваком случају, да би се нешто поузданије могло говорити о природи амбиваленције и њеној улози у колебљивом изборном понашању морају се обавити додатне студије на већем узорку од нашег. То

би уједно била прилика за додатну проверу налаза из нашег истраживања да је мерење јачине става преко његове афективне димензије бољи предиктор колебљивог изборног понашања, него мерење јачине става преко опште евалуације ставског објекта.

Што се тиче дирекције као синтетизоване мере подударности ставова учесника са ставовима његове префериране странке, што је један од показатеља рационалног изборног понашања учесника, можемо констатовати да предиктивна вредност ове варијабле у нашим анализама не доприноси повећању предиктивне вредности регресионих модела колебљивог изборног понашања.

ОПШТИ ЗАКЉУЧЦИ И КОМЕНТАРИ

Колебљиви бирачи и њихово изборно понашање представљају практични и теоријски проблем о коме постоје далеко мање сазнања него о понашању опредељених, односно стабилних бирача. Колико је ова констатација тачна у случају изборних анализа у државама развијене демократије, то је она још тачнија када говоримо о Србији и сазнањима у вези с изборима и колебљивим изборним понашањем српских бирача. У овом раду изнели смо преглед одабраних теоријских питања и резултате емпиријских студија посвећених разумевању изборног понашања колебљивих бирача. Настојећи да допринесемо разјашњењу дела проблема везаних за изборно понашања колебљивих бирача у нашој средини реализовали смо истраживање усмерено у првом реду на то да ближе одредимо карактеристике колебљивих бирача у Србији, као и да применом одговарајућих истраживачких концепата теоријски објаснимо део околности које доводе до колебљивог понашања бирача. У теоријском смислу истраживање које смо спровели није замишљено као примена и провера неке од доминатних теорија изборног понашања бирача, него је у питању истраживање еклектичког карактера које укључује афективно-когнитивно-мотивационе елементе у истраживање. Пре него што се позабавимо конкретним карактеристикама колебљивих учесника, односно бирача у нашем истраживању, неколико напомена о његовим резултатима у контексту савремених тенденција уочених у избором понашању бирача у развијеним демократијама.

Када резултате истраживања сместимо у шире теоријске оквире у којима се крећу савремена објашњења изборног понашања бирача, онда је понашање колебљивих учесника у нашој студији блиско понашању бирача у западним демократијама. То је видљиво из чињенице да за наше колебљиве учеснике мање важна страначка идентификација од страначке преференције. Страначка идентификација је окосница Мичиген модела понашања бирача, а она и код бирача у западним демократијама, а поготово у Европи губи на

снази као предиктивни фактор изборног понашања. Поред тога, изборно понашање учесника у нашем истраживању блиско је понашању савремених бирача на Западу по уделу афективних карактеристика бирача према странкама и лидерима као и одсуству значаја социјално-демографских карактеристика у њиховим изборним намерама и одлукама. У целини гледано, изборно понашање учесника из наше студије блиско је понашању савремених бирача у западним демократија по томе што се оно у мањој мери може објаснити општим дугорочним чиниоцима као што су социјална стратификација, (Колумбија модел), или партијска идентификација (Мичиген модел), а више се објашњава специфичним краткорочним чиниоцима као што су, на пример, политичка проблематика чланства Србије у ЕУ, актуелно вредновање префериране партије, или вредновање квалитета партијских лидера и сл. (уп. Oskamp and Schultz; 2004, Evans, 2004, Rosema, 2005). Остаје, наравно, за дискусију да ли су такве карактеристике колебљивих бирача из наше студије последица преузимања заједничких модела понашања, убрзане размене информација и утицаја медија, опште покретљивости људи, или су оне можда продукт специфичности земље у транзицији, последица опште неразвијености, кратке парламентарне традиције, или неког другог чиниоца.

У нацрт нашег истраживања укључили смо релативно велики број чинилаца који би према постојећим општим студијама понашања бирача могли бити повезани са колебљивим изборним понашањем. На нивоу појединачних карактеристика бирача, резултати до којих смо дошли говоре, међутим, да велики број ових чинилаца није повезан с колебљивим изборном понашањем. Колебљиви и опредељени бирачи не разликују се ни по томе што имају другачији однос према независности Косова и Метохије нити војној неутралности Србије. Они се не разликују ни по задовољству сопственим животним стандардом, нити по (не)задовољству могућностима запослења. Такође, колебљиви испитаници се од опредељених не разликују по томе да ли себе доживљавају као транзиционог добитника или губитника.

Они се мало разликују од опредељених учесника по склоности ка демократском односно ауторитарном облику владавине и др.

Ипак, упркос великој подударности одговора колебљивих и опредељених учесника, у истраживању утврдили смо да постоје одређене разлике између ове две групе бирача, односно учесника истраживања и те разлике ћемо на овом месту сумирати. У том циљу на почетку ћемо истаћи разлике између колебљивих и опредељених учесника у чисто афективној сфери, затим у сфери ставова, вредносних циљева и процена колебљивих и опредељених учесника. На крају ћемо сумирати разлике које се односе на сложенији индикатор изборног понашања колебљивих и опредељених учесника, односно разлике у амбиваленцији колебљивих и опредељених учесника у истраживању.

У целини гледано и у складу с очекивањем, колебљиви учесници слабије вреднују позитивне стране префериране странке и лидере него што то чине опредељени испитаници. Колебљиви испитаници негативније вреднују негативне стране префериране странке од опредељених учесника. Најважније разлике између колебљивих и опредељених учесника су у јачини афеката, било да је реч о афектима у ужем смислу речи, или о разликама у афективној димензији става према појединим политичким објектима и циљевима. Иако је тај податак у складу са значајем који афективној димензији изборног понашања придају бројни аутори о којима је било речи и у теоријском делу рада, у нашем раду добили смо и неке резултате које на основу ранијих студија нисмо очекивали. У питању је неједнака важност позитивних и негативних сентимената, као и неједнака важност позитивне и негативне афективне димензије политичких ставова и циљева за разумевање понашања колебљивих учесника. Када то кажемо мислимо пре свега на чињеницу да негативни сентимент (гађење) од префериране странке и амбиваленцију сентимената учесника региструјемо као чиниоце најјачих разлика између доследно колебљивих и доследно опредељених учесника. (табеле 16-21), односно на чињеницу да су ова два предиктора

најјачи основ разликовања колебљивих и опредељених учесника у случају процене намере избора конкретне странке на изборима.

Када говоримо о разликама у ставовима и вредносним циљевима учесника, а имајући у виду смањивање броја валидних случајева за анализу због тога што су неке независне варијабле испитиване у једној половини испитаника (А и Б форма), ако анализујемо одлуку о изласку на изборе можемо говорити о релативно великом броју индикатора и значајних разлика између колебљивих и опредељених учесника. Оно што је уочљиво из ових података је чињеница да се у случају намере изласка на изборе колебљиви испитаници разликују од опредељених готово искључиво по јачини позитивног вредновања, или по јачини амбиваленције учесника према појединим политичким странкама, односно циљевима. У питању су разлике у јачини општег вредновања и осећаја пријатности према странкама и лидерима, односно јачини процене користи од политичких циљева, какво је, на пример, чланство Србије у ЕУ.

Свакако је занимљив налаз да у ставовима колебљивих и опредељених учесника нема значајних разлика у њиховом односу према највећем броју испитиваних друштвених тема, као што су: проблем независности КиМ, војна неутралност Србије, задовољство стандардом, могућност запошљавања и др. Међу испитане ставове и вредносне циљеве по којима се колебљиви и опредељени учесници разликују убраја се став о томе да ли се протекли период може окарактерисати као период демократског преображаја друштва или период пропадања друштва и државе. Још важније питање по коме се разликују опредељени и колебљиви учесници у намери изласка на изборе је питање чланства Србије у ЕУ. Процена доприноса префериране странке побољшању стандарда је важна разлика између колебљивих и опредељених учесника у случају њихове намере избора конкретне странке. Чланство Србије у НАТО је важно за разликовање доследно колебљивих од доследно опредељених учесника.

На овом месту издвајамо још један податак из нашег истраживања да је страначка идентификација мање значајан чинилац изборног понашања

колебљивих учесника од страначке преференције. Овај податак је у складу с дилемама изнетим у теоријском делу рада, а тичу се опадајућег значаја овог конструкта у савременим студијама изборног понашања бирача. Истовремено то је потврда тезе о партијској идентификацији као резултату релативно дугог процеса социјализације појединца од његовог детињства, до формирања погледа на свет одраслог човека. Разумљиво је што у нашем друштву нема услова за релативно дуг и стабилан процес политичке социјализације, на који су мислили творци Мичиген изборног модела. Напротив, процес политичке социјализација учесника нашег истраживања протиче у веома узбурканим временима, с много друштвених и политичких промена, што су услови који никако не погодују формирању политичке идентификације бирача са неком партијом или странком.

Посебан закључак једнодимензионалних истраживања разлика између колебљивих и опредељених учесника односи се на домете конструкта амбиваленције колебљивих учесника. Већ смо помињали да савремена истраживања изборног понашања бирача настоје да проблем колебљивости бирача разматрају као последицу истовременог постојања супротстављених афеката, интереса, или ставова бирача у односу на политичке странке и проблеме. У складу с закључцима проистеклим из већег броја студија о улози амбиваленције у изборном понашању колебљивих учесника, сличне резултате смо очекивали и у нашем истраживању. Таква очекивања су испуњена у анализи готово свих категорија независних варијабли (сентименти, ставови, вредносни циљеви), јер смо код њих идентификовали значајне разлике у степену амбиваленције колебљивих и опредељених учесника. Утврдили смо не само постојање разлика у амбиваленцији између колебљивих и опредељених учесника, него и то да је амбиваленција учесника снажније повезана са изборним намерама учесника него што је то случај са повезаношћу осталих емпиријских варијабли са изборним намерама. То је уочљиво чак и код намере избора конкретне странке од стране колебљивих и опредељених учесника (табела 19)²². У контексту ових резултата могло би се рећи да су резултати доприноса амбиваленције колебљивих

²² У нашем истраживању теже је било установити разлике између колебљивих и опредељених учесника у случају намере избора конкретне странке, него у случају намере изласка на изборе.

и одређених учесника у нашем истраживању блиски високом значају који овом психолошком концепту придају аутори као што су: Албертсон, Бејсинцер, 2005, Фурније, 2004, Меферт, 2004. Залер, 2005 и др.

Следећи теоријске правце изучавања изборног понашања бирача, поред горе поменутих закључака које смо изнели, ова студија је омогућила проверу домета једне од савремених рационалних теорија изборног понашања бирача каква је просторна теорија гласања. Основна идеја просторне теорије гласања је да се бирач одређује на основу идеолошке блискости са странком коју преферира и за коју гласа. У нашем истраживању идеолошка блискост бирача са странком није помогла у анализи колебљивог изборног понашања. Овај податак се може разумети, јер колебљивом бирачу у нашој средини (а вероватно и одређеном бирачу) није лако да рационално схвати и дефинише идеолошку позицију префериране странке. Политичке странке се често деле, утапају једна у другу, странке склапају тешко разумљиве коалиционе споразуме, договоре и праве велике идеолошке заокрете, што не погодује рационалном поимању њихове идеологије.

Шире разматрајући проблем рационалног, односно афективног приступа проблему изборне намере бирача, не изненађују подаци из нашег истраживања о релативно слабој повезаности рационалних индикатора с изборним понашањем колебљивих учесника истраживања. Као што смо рекли, идеолошка блискост учесника нашег истраживања са преферираном странком није значајан индикатор његове колебљивости. У складу с тим је и половични значај других рационалних индикатора колебљивих учесника који се тичу економских показатеља, односно процена учесника. Код колебљивих учесника, наиме, задовољство стандардом није значајан индикатор њиховог изборног понашања, а процена доприноса префериране странке побољшању стандарда јесте значајан, али је у поређењу са другим чиниоцима слабији индикатор колебљивог изборног понашања учесника.

Насупрот релативно слабе повезаности рационалних чинилаца с колебљивим изборним намерама учесника стоје релативно снажна

повезаност афективних чинилаца с изборним намерама колебљивих учесника истраживања. На овом месту могли бисмо се запитати зашто је изборно понашање колебљивих учесника значајно повезано са афективним индикаторима као што су сентименти, афективна димензија ставова, или у крајњој линији амбиваленција колебљивих учесника? У одговору на то питање могли бисмо поћи од напомене Зајонка (Zajonc, 1980, 2000), који каже да „*преференцији не требају закључци*“. Прва реакција бирача према неком политичком објекту је афективна реакција, она се одвија аутоматски и фигуративно има облик приближавања или удаљавања од политичког објекта. Неке карактеристике политичког живота у Србији, као што су: нестабилност, динамичне промене, недовољно јасне идеолошке границе политичких субјеката, погодују већем утицају афективних чинилаца изборног понашања бирача над рационалним. У релативно конфузног друштвено-политичком свету какав је он у Србији, бирачи поготово немају времена, снаге, ни знања да целовито разраде питања повезана са сопственим изборним намерама, те се ослањају на рудиментарну афективну реакцију према политичким субјектима, странкама и лидерима. Због свега реченог, изборно понашање колебљивих учесника снажније је повезано с њиховим афективним реакцијама и амбиваленцијом, него с рационалним економским индикаторима, или идеолошком сличношћу колебљивих учесника и њихових преферираних странака. Претходни подаци и анализе су у складу и с резултатима новијих студија истраживања имплицитних реакција колебљивих учесника (Galdi, Arcuri, and Gawronski, 2008, Arcuri, and all, 2008, Nosek and all, 2010, Roccato, Zogmaister, 2010). И ове студије сугеришу да је изборно понашање колебљивих бирача ближе повезано с њиховим имплицитним (несвесним и аутоматским) реакцијама, него са контролисаним, рационалним и промишљеним ставовима бирача.

У досадашњем прегледу главних резултата ове студије бавили смо се резултатима који су добијени једнодимензионалном анализом променљивих, односно анализом сличности и разлика колебљивих и опредељених учесника на основу једне променљиве. Међутим, колико год нека аналитичка метода

била корисна за објашњење и разумевања конкретног проблема, као што је случај са анализом колебљивог изборног понашања на основу појединачних променљивих, толико ова метода има своје границе. Та оцена је валидна и у случају изборног понашања бирача, јер је изборно понашање бирача ретко када под утицајем само једног чиниоца, само једне димензије. Бирачева намера о изласку на изборе, или намера гласања за конкретну странку добрим делом је нестабилна између осталог и зато што на такву одлуку, сукцесивно или симултано, утиче већи број чинилаца. Због тога смо додатним бинарним регресионим анализама покушали да дођемо до модела који верније одражава сложену природу колебљивог изборног понашања. Резултати до којих смо дошли мењају и допуњавају слику изборног понашања колебљивих учесника добијену једнодимензионалним анализама. Неки чиниоци које смо дефинисали као значајне у једнодимензионалној анализи губе тај статус када се нађу у комбинацији већег броја других чинилаца (вредновање добрих страна политичких странака, нада у преферирану политику странку, нпр). С друге стране, неки чиниоци који нису достигли ниво значајности у једнодимензионалним анализама постају значајни у бинарним регресионим анализама (непријатност независношћу КиМ).

Посебно занимљив резултат регресионе анализе изборног понашања колебљивих учесника односи се на разлике у амбиваленцији колебљивих и опредељених учесника. Најснажнији предиктори у једнострукој анализи чинилаца преко којих разликујемо колебљиве и опредељене учеснике јесу афективна или ставовска амбиваленција учесника према већем броју објеката. Као што смо рекли, такав значај амбиваленције у тумачењу разлика између колебљивих и опредељених учесника поткрепљује постојеће студије амбиваленције о којима је у уводу рада већ било речи. Међутим, такав значај амбиваленције учесника у објашњењу изборног понашања колебљивих учесника нисмо потврдили бинарним регресионим анализама у нашем истраживању. У највећем броју регресионих модела које смо анализирали амбиваленција учесника ретко се јавља као самостални предиктивни

чиниоца разлика колебљивих и опредељених учесника, а ако се јавља, онда је њен допринос релативно мали. Међутим, у највећем броју случајева анализираних регресионих модела амбиваленција ставова или сентимената учесника може помоћи у груписању учесника по димензији амбиваленције што омогућава снажније деловање, односно већу предиктивну снагу најбољих регресионих емпиријских модела заснованих на емпиријском предикторима.

На крају, можемо закључити да су студије изборног понашања колебљивих бирача у последње време обогаћене новим теоријским и истраживачким методама. Неке од њих смо приказали, или применили у нашој студији. Међу њима издвајамо идеје и резултате истраживања приказне у теоријском делу рада, а односе се на могућност примене имплицитних ставова у истраживању изборног понашања бирача. То исто односи се и на теоријски приказ и резултате примене модела амбивалентних афеката и ставова које смо применили у нашем истраживању. Сви ови приступи проблему изборног понашања колебљивих бирача, међутим, имају један недостатак, а то је изостављање утицаја политичког контекста, односно ситуације у којој се посматра изборно понашање бирача. То је посебно важно за праћење и уочавање одговарајућих ефеката на колебљиве бираче, поготово у времену изборне кампање, када се код једног дела ових бирача дешавају значајне промене доживљаја изборних странака, преференција и политичких циљева.

Имајући у виду приказане теоријске моделе, као и налазе које произилазе из резултата нашег истраживања, верујемо да ће будућа истраживања колебљивих бирача више укључивати ове елементе у свој истраживачки нацрт и развијати их у правцу сложених афективно-когнитивно-мотивационих модела изборног понашања бирача. Верујемо, такође, да ће примена ових метода и концепата, уз постојеће стандардне методе анкета и сличних истраживања, унапредити не само наша сазнања о изборном понашању колебљивих бирача, него и бирача у целини.

ЛИТЕРАТУРА

- Abelson, P. R., Levi, A., (1985). Decision Making and Decision Theory. In: G. Lindzey, and E. Aronson, *The Handbook of Social Psychology*, (Third ed., pp.231-309) New York: Random House
- Albertson, B., Brehm, J., Alvarez, R. M., (2005), Ambivalence as internal conflict. In S. Craig, and M. Martinez, (Eds.) *Ambivalence, politics, and public policy*, New York: Palgrave-Macmillan.
- Aldrich, J. (1993). Rational Choice and Turnout: American Journal of Political Science, Midwest Political Science Association. Vol. 37, No. 1, pp. 246-278
- Arceneaux, K., and Vandder W. R. J., (2012), Proposal to Include Need for Affect and Need for Cognition Questions on the American National Elections Survey (ANES) Questionnaire, /ftp.electionstudies.org/ /anes/2012 TimeSeries
- Antonic, S., (2005a), Izborna kolebljivost u Srbiji: poređenje i objašnjenje, *Sociološki pregled: XXXIX* br. 3, str. 229-250, Beograd.
- Antonic, S., (2005b), Stranačko poistovećenje: Slučaj Srbije, *Sociološki pregled: XXXIX* br. 2, str. 123-151, Beograd.
- Arcuri, L., Castelli, L., Galdi, S., Zogmaister, C., Amadori, A., (2008), Predicting the Vote: Implicit Attitudes as Predictors of the Future Behavior of Decided and Undecided Voters, *Political Psychology*, Vol. 29, No. 3, 369-387.
- Armitage, C. J., Conner, M., (2004), The effects of attitudinal ambivalence on attitude- intention-behavior relations, In G. Haddock, and G. R. O. Maio., (Eds.), *Contemporary perspectives on the psychology of attitudes* (pp. 121-143) Hove, England: Psychology Press.
- Atlagic, S., (2007), Partijska identifikacija kao determinanta izborne motivacije - teorijske kontroverze i problemi empirijskog istraživanja, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet politickih nauka, Beograd

- Barett, L. F., (2006), Solving the Emotion Paradox: Categorization and the Experience of Emotion, *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 10, No. 1, 20-46
- Basinger, J. S., (2004), Voter Heterogeneity: Ambivalence, Information, and Congressional Elections, Paper prepared for 2004 Annual Meetings of the Midwest Political Science Association
- Basinger, J. S., and Lavine, H., (2005), Ambivalence, Information, and Electoral Choice, *American Political Science Review* Vol. 99, No. 2 May
- Bellucci, P., (2004), Changing models of electoral choice in Italy. Paper prepared for delivery to the Association for the Study of Modern Italy' annual conference (London, November 26-27, 2004) www.gips.unisi.it/circap/file_download
- Billiet, J., Swyngedouw, M., Waeye, H., (2004), Attitude Strength and Repsponse Stability of a Quasi-Balanced Political Alienation Scale in Panel Study (pp. 268 - 292). In: *Studies in Public Opinion; Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error, and Change*, Princeton, NJ: Princeton University Press
- Breckler, J. S., (2004), Hold still while I measure your attitude Assessment in the theories of ambivalence. In G. Haddock, and G. R. O. Maio., (Eds.) *Contemporary perspectives on the psychology of attitudes* (pp. 77 - 91), London: Psychology Press.
- Burden, C. B., Klofstad, A. C., (2005), Affect and Cognition in Party Identification, *Political Psychology* 26:869-86.
- Cacioppo, T. J., Berntson G. G., (1994), Relationship Between Attitudes and Evaluative Space: A Critical Reviwe, With Emphasis on the Separatibility of Positive and Negative Substrates, *Psychological Bulletin*, Vol. 115. No. 3, 401- 423
- Chaiken, S., Pomerantz, E. M., and Giner-Sorolla, R., (1995), Structural consistency and attitude strength. In: R. E. Petty and J. A. Krosnick (Eds.), *Attitude strength: Antecedents and consequences*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Citrin, J., and Luks, S., (2005), Patriotic to the Core? American Ambivalence About America. In: S. C. Craig & M. D. Martinez (Eds.), *Ambivalence and the*

structure of political opinion. New York: Palgrave Macmillan

Convers, E. P., (1995), Foreword. In: A. J. Krosnick, E. R. Petty, (Eds.), *Attitude Strength: Antecedents and Consequences*, Law Paper prepared for presentation at the 2004 annual meeting of the American Association for Public Opinion Research, Phoenix, Erlbaum Associates

Craig, S. C., Martinez, M. D., and Kane, G. J., (2005), Pros and Cons: Ambivalence and Public Opinion. In: (Eds.), *Ambivalence and the structure of public opinion*. New York: Palgrave Macmillan.

Damasio, R. A., Bechara, A., Damasio, H., Anderson, W. S. (1994), Insensitivity to future consequences following damage to human prefrontal cortex, *Cognition*, 50 7-15.

Dovidio, J. F., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson, B., Howard, A., (1997), On the Nature of Prejudice: Automatic and Controlled Processes, *Journal of Experimental Social Psychology* 33,

Evans, J.J., (2004), *Voters and Voting*, London: SAGE Publication.

Fazio, R. H., and Olson, M. A., (2003). Attitudes Foundations, functions and consequences. In M. A. Hogg and J. Cooper (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (pp. 139-160). London: Sage.

Fiorina, M., Abrams, S., Pope, J., (2002), The 2000 U.S. Presidential Election: Can Retrospective Voting be saved? *British Journal of Political Science*, January 2003.

Fournier, P., (2005), Ambivalence and Attitude Change in Vote Choice: Do Campaign Switchers Experience Internal Conflict? In: C.S. Craig, M. Martinez, (Eds): *Ambivalence, Politics, and Public Policy*, New York: Palgrave Macmillan.

Fournier, P., (2004), The Psychological Sources of Attitude Change in Vote Choice, Paper prepared for presentation at the 2004 annual meeting of the American Association for Public Opinion Research, Phoenix,

Forgas, J. P., (2000), Affect and Information Processing Strategies: An Interactive

Relationship. In: J. P. Fogas, (Ed), *Feeling and Thinking: The role of Affect in Social Cognition* (pp. 252 - 280, Cambridge University Press

Gabay, N., (1999), Decoding 'Floating Votes' in Israeli Direct Elections: Allocation Model based on Discriminant Analysis Technique, *Israeli Sociology*, A(2): 295-318

Glaser, J., Salovey, P., (1998), Affect in Electoral Politics, *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 2,

Greenwald, A. G., Smith, C. T., Sriram, N., Bar-Anan, Y., and Nosek, B. A. (2009). Race attitude measures predicted vote in the 2008 U. S. Presidential Election. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 9,

Gwiasda, W. G., (2004), Ambivalence, Abstention & Independent Candidate Support, Paper prepared for presentation at annual meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago April 15-18, 2004.

Haddock, G., Maio, G. R. O. (Eds.), (2004), *Contemporary perspectives on the psychology of attitudes*. London: Psychology Press.

Hammond, R., K., (1996), *Human Judgment and Social Policy: Irreducible Uncertainty Inevitable Error, Unavoidable Injustice*, Oxford University Press.

.Huskinson, L. H., Haddock, G., (2004), Individual differences in attitude structure, In G. Haddock, , & G. R. O. Maio,. (Eds.). *Contemporary perspectives on the psychology of attitudes*. London: Psychology Press.

Holbrook, L., A., and Krosnick, A., Jon, (2005), Meta-Psychological Versus Operative Measure of Ambivalence: Differentiating the Consequences of Perceived Intra-Psychic Conflict and Real Intra-Psychic Conflict, In S. C. Craig and M. D. Martinez (Eds.), *Ambivalence and the structure of public opinion*. New York, NY: Palgrave Macmillan.

Hofmann, W., Gawronski, B., Gschwendner, T., Le, H., and Schmitt, M. (2005). A meta-analysis on the correlation between the Implicit Association Test and explicit self-report measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1369-1385.

- Keele, L., and Wolak, J., (2004), Value Conflict and Ambivalence in Party Identification, (An earlier version of this paper was presented at the Twentieth Annual Summer Meeting in Political Methodology, Minneapolis, MN, July 17-19, 2003.
- Kinder, R. D., Sears, O. D., (1985), Public Opinion and Political Action. In: G. Lindzey., E. Aronson., (Eds): *Handbook of Social Psychology*, (pp. 659 - 741).New York: Random House.
- Kleinherz, T., (1995), Die Nichtwähler Ursachen für die sinkende Wahlbeteiligung in Deutschland, *Studien zur Sozialwissenschaft*, 156, 1995, Opladen
- Kriesi, H., (2004), Stability and Change of Opinion: The Case of Swiss Policy against Pollution Caused by Cars. In: E. W. Saris., and M. P. Sniderman, (Eds). *Studies in Public Opinion: Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error, and Change*, (pp.242 - 266) Princeton, NJ:Princeton University Press
- Krosnick A., J., Petty, E., R., (1995), Attitude Strength: An Overview. In: Attitude Strength: Antecedents and Consequences, by Jon A. Krosnick, Richard E. Petty; Lawrence Erlbaum Associates,
- Kuklinski, H.J. 2001, The Meaning of "Attitude" in Representative Democracies, in: H. J. Kuklinski, (Ed), *Citizens and Politics*, Cambridge University Press
- Kühnel, S. (1998), Linear Structural Equation Models. In: E. Scarborough, E. Tanenbaum, (Eds), *Research Strategies in the Social Sciences: A Guide to New Approaches*, Oxford University Press
- Kuzmanović, B., Petrović, N., (2008). Vrednosni ciljevi kao činioci političkih stavova i mnjenja mladih. Beograd: *Sociologija*, Vol. L, N° 2
- Larsen, T. J., McGraw, A. P., Cacioppo, T. J., (2002), Can People Feel Happy and Sad at the Same Time? <http://www.psycinfo.com>
- Larsen, J.T, (2007). Ambivalence. In: R.F. Baumeister, and K.D. Vohs, (Eds), *Encyclopedia of social psychology*, Thousand Oaks, CA: Sage
- Lau R. R., (2003), Models of Decision-Making. In: O.D. Sears, L. Huddy, R. Jervis, (Eds). *Political Psychology*, Oxford University Press

- Lau, R. R., Redlawsk, P. D., (2004). Toward a Procedurally Plausible Model of the Vote Choice: Decision Strategies, Information Processing, and Correct Voting. Paper presented at the New York Area Political Psychology Meeting, Columbia University, October 26, 2004.
- Lavine, H., (2004), Attitude ambivalence in the realm of politics, In G. Haddock, and G. R. O. Maio, (Eds.). *Contemporary perspectives on the psychology of attitudes*. London: Psychology Press.
- Lodge, M., and Taber, C., (2000), Three Steps toward a Theory of Motivated Political Reasoning. In: A. Lupia, M.D. McCubbins, L.S. Popkin, (Eds). *Elements of Reason: Cognition, Choice and the Bounds of Rationality*, Cambridge University Press
- Marcus, E. G., and Mackuen B. M., (2001), Emotion and Politics: The Dynamic Functions of Emotinality. In: H.J. Kuklinski, (Ed), *Citizens and Politics*, Cambridge University Press
- Marcus, E. G., (2003), The Psychology of Emotion and Politics. In: O.D. Sears, L. Huddy, R. Jervis, (Eds). *Political Psychology*, Oxford University Press
- Meffert, F. Michael, Guge, Michael, and Lodge, Milton, 2004, Good, Bad, and Ambivalent: The Consequences of Multidimensional Ambivalence, in: Saris, E., Willem and Sniderman, M. Paul, Eds., *Studies in Public Opinion: Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error, and Change*, Princeton University Press
- Mihailović, S., Stojiljković, Z., Vuković, Đ., i Mojsilović, M., (2005), Politicke podele i vrednosne orijentacije gradana Srbije. Beograd Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID).
- Mihailović, S., Stojiljković, Z., Vuković, Đ., i Mojsilović, M., (2007), Istraživanje javnog mnjenja Srbije. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID),
- Newby-Clark, I. R., McGregor, I., and Zanna, M. P., (2005), Ambivalence and accessibility: The consequences of accessible ambivalence. In S. C. Craig & M. D. Martinez (Eds.), *Ambivalence and the structure of political opinion*. New York: Palgrave Macmillan

- Nosek, B. A., Graham, J., and Hawkins, C.B., 2010, Implicit Political Cognition. In B.Gawronski and K.Payne (Eds.), *Handbook of Implicit Social Cognition*, New York, NY: Guilford Press
- Oskamp, S., Schultz, P. W., (2004). *Attitudes and Opinions*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Pajvančić, M., (2001), *Rečnik osnovnih pojmova i termina o izborima*. Beograd: CeSID
- Pallant, J., (2009), *Priručnik za preživljavanje – Postupni vodič kroz analizu podataka pomoću SPSS za Windows (verzija 15), Prevod 3. izdanja*, Beograd: Mikro knjiga
- Pavlović, Z., (2007), *Uticaj izborne participacije na strukturu interesovanja*. U: Z.Stojiljkovic, i dr: Biraci i apstinenti u Srbiji.Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet politickih nauka, Institut drustvenih nauka,
- Payne, B. K., Gawronski, B., (2010). A history of implicit social cognition: Where is it coming from? Where is it now? Where is it going? In: B. Gawronski, and K. Payne, (Eds.) *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications*, New York, NY: Guilford Press.
- Petty, R. E., Briñol, P., Loersch, C., and McCaslin, M. J. (2009). The Need for Cognition. In: M. R. Leary and R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 318-329). New York: Guilford Press.
- Petty, R. E., Fazio, R. H., and Briñol, P., (2009), *The new implicit measures: An overview*. In R. E. Petty, R. H. Fazio, & P. Briñol (Eds.). *Attitudes: Insights from the new implicit measures*, New York, NY: Psychology Press
- Pinard, M., (2005), *Political Ambivalence towards the Parti Quebecois and Its Electoral Consequences, 1970-2003*. *Canadian Journal of Sociology*. Volume: 30. Issue: 3.
- Priester, J., and Petty,R., (1996), *Extending the Bases of Subjective Attitudinal Ambivalence: Impersonal and Intrapersonal Antecedents of Evaluative Tension*, *Jornal of Personality and Social Psychology*, Vol 80, N1

- Redlawsk, P. D., (2002), What Voters Do: Information Search during Election Campaigns, Paper prepared for presentation at the second Minnesota Symposium on Political Psychology: Campaigns and Elections, November 8-9, 2002, Minneapolis
- Riketta, M., (2000), Discriminative Validation of Numerical Indices of Attitude Ambivalence, *Current Research in Social Psychology*, Volume 5, Number 5
- Roccatto, M., Zogmaister, C., (2010), Predicting the Vote through Implicit and Explicit Attitudes: A Field Research, *Political psychology*, Vol.31, No.2
- Rosema, M., (2005), Passion beats Reason Emotionality versus Rationality in Vote Choice, Paper presented at the Third ECPR Conference, Budapest, Hungary, 8-10 September 2005 (Section: Political Psychology; Panel: Emotions and Politics)
- Rosema, M., (2006), Partisanship, candidate evaluations, and prospective voting, *Electoral Studies*, 25, 467-488, www.elsevier.com/locate/electstud
- Sajc-Antonić, A., (2007), O značenju glasa kao činiocu izbornog ponašanja u Srbiji. U: Z. Stojković i dr: *Biraci i apstinenti u Srbiji*, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka, Beograd
- Saris, E., W., Sniderman, M. P.,(Eds), (2004), Introduction. In: *Studies in Public Opinion*, Princeton University Press
- Sniderman, M. P., Tetlock, E. P. Elms, L., (2001), Public Opinion and Democratic Politics: The Problem of Nonattitudes and Social Construction of Political Judgment. In: J. Kuklinski, (Ed): *Citizens and Politics, Perspective from Political Psychology*, Cambridge University Press
- Steenbergen, R. M., and Brewer, R. P., (1996), The not-so ambivalent public: Policy Attitudes in the Political Culture of Ambivalence, University of North Carolina, The George Washington University
- Stocke, V., (2004), Measuring Information Accessibility and Predicting Response-Effects: The Validity of Response-Certainties and Response-Latencies, *Sonderforschungsbereich 504, Rationality Concepts, Decision Behavior and Economic Modeling at the Univeresity of Mannheim*, No. 03-33

- Sturgis, P., Tilley, J., (2005), Political Sophistication and Issue Voting: An Intra-Individual Level Analysis, ESRC Research Methods Programme, Cathie Marsh Centre for Census and Survey Research Faculty of Social Sciences and Law The University of Manchester Manchester Working. Paper No15
- Tabachnick, G. B., and Fidell, L. S., (2007), Using Multivariate Statistics , 5th ed. Boston: Allyn and Bacon
- Taber, S., C., Lodge, M., Glathar, J., (2001), The Motivated Construction of Political Judgment. In: H. J. Kuklinski, (Ed). *Citizens and Politics*, Cambridge University Press.
- Thompson, M. M., Zanna, P. M., Griffin, W. D., (1995), Let's Not Be Indifferent About (Attitudinal) Ambivalence. In: E. R. Petty, A. J. Krosnick, (Eds). *Attitude Strength Antecedents and Consequences*, Lawrence Erlbaum Associates, 1995
- Visser, M., (1998) Five theories of voting action strategy and structure of psychological explanation, University of Twente Publication
- Voogt, J., R., (2005), An alternative approach to correcting response and nonresponse bias in election research, University Of msterdam ASCOR
- Wittenbrink, B., and Schwarz, N., (Eds.), *Implicit Measures of Attitudes*, New York, Guilford
- Zajonc, B. R., (2000), Feeling and Thinking: Closing the Debate Over the Independence of Affect. In: P. J. Fogas, (Ed): *Feeling and Thinking: The role of Affect in Social Cognition*, Cambridge University Press
- Zaller, J.,(2004). Floating Voters in U.S. Presidential Election, 1948-2000. In: W. E. Saris, and P. M. Sniderman (Eds), *Studies in Public Opinion: Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error and Change*. (pp. 166-214). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zaller, J.,(1992),*The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge University Press
- Cambridge International Dictionary of English, dictionaries.cambridge.org
 Random House Webster's Unabridged Dictionary,www.randomhouse.com
 The On-line Medical Dictionary 2000, www.online-dictionary.net

Прилог I Упитник А - евалуативно-афективна листа променљивих:

	Број питања
Преференција политичке странке (2 поз. и 1 нег.)	3
Претходно изборно искуство	2
<i>Једнодимензионални ставови према:</i>	
две префериране политичке странке	4
лидерима две префериране политичке странке	4
очувању Косова и Метохије у Србији	4
чланству Србије у НАТО	4
војној неутралности Србије	4
чланству Србије у Европској унији	4
<i>Дводимензионални ставови према:</i>	
партијска идентификација	1
задовољство животним стандардом	1
задовољство могућностима запошљавања	1
пожељни облик владавине	1
вредновање транзиције од 2000. год.	1
учинак транзиције на учесника	1
<i>Процена учесника о односу странака према:</i>	
очувању Косова и Метохије у Србији	1
чланству Србије у ЕУ	1
чланству Србије у НАТО	1
војној неутралности Србије	1
допринос преф. странке побољшању стандарда	1
допринос преф. странке повећању запошљавања	1
<i>Емоције учесника према пол. странкама</i>	
дискретне	4
сентимент	4
<i>Социјално-демографске карактеристике учесника</i>	
Пол / порекло (град-село)	2
<i>Изведене независне варијабле</i>	
амбиваленција евалуативне димензије ставова	6
амбиваленција афективне димензије ставова	6
амбиваленција афеката	1
мера идеолошке блискости са преф.стр.	1
<i>Зависне варијабле</i>	
Намера изласка	1
Сигурност у намеру изласка	1
Разлози несигурности изласка / отворено	1
Намера избора конкретне странке	1
Разлози несигурности гласања / отворено	1
Јачина амбиваленције - самопроцена	1
Изборна калкулација	2
Однос према могућностима промене сопствене одлуке на претходним изборима	1

Упитник Б - евалуативно-когнитивна листа променљивих:	
	Број питања
Преференција политичке странке (2 поз. и 1 нег.)	3
Претходно изборно искуство	2
<i>Једнодимензионални ставови према:</i>	
две префериране политичке странке	4
лидерима две префериране политичке странке	4
очувању Косова и Метохије у Србији	4
чланству Србије у НАТО	4
војној неутралности Србије	4
чланству Србије у Европској унији	4
<i>Дводимензионални ставови према:</i>	
партијска идентификација	1
задовољство животним стандардом	1
задовољство могућностима запошљавања	1
пожељни облик владавине	1
вредновање транзиције од 2000. год.	1
учинак транзиције на учесника	1
<i>Процена учесника о односу странака према:</i>	
очувању Косова и Метохије у Србији	1
чланству Србије у ЕУ	1
чланству Србије у НАТО	1
војној неутралности Србије	1
допринос преф. странке побољшању стандарда	1
допринос преф. странке повећању запошљавања	1
<i>Емоције учесника према пол. странкама</i>	
дискретне	4
сентимент	4
<i>Социјално-демографске карактеристике учесника</i>	
Пол / порекло (град-село)	2
<i>Изведене независне варијабле</i>	
амбиваленција евалуативне димензије ставова	6
амбиваленција когнитивне димензије ставова	6
амбиваленција афеката	1
мера идеолошке блискости са преф.стр.	1
<i>Зависне варијабле</i>	
Намера изласка	1
Сигурност у намеру изласка	1
Разлози несигурности изласка / отворено	1
Намера избора конкретне странке	1
Разлози несигурности гласања / отворено	1
Јачина амбиваленције - самопроцена	1
Изборна калкулација	2
Однос према могућностима промене	
сопствене одлуке на претходним изборима	1

Прилог II

Упитник А

Пред Вама се налази упитник са питањима о политичким странкама, изборима и друштвено-политичким проблемима са којима се свакодневно суочавамо. Упитник је анониман и послужиће нам за проучавање јавног мњења студената о наведеним појавама. Молимо Вас да искрено одговорите на постављена питања.

Ваше одговоре на питања означите са „**+**“ одн. прецртајте знак „**o**“ испред одговора! Време није ограничено. Унапред захваљујемо на сарадњи.

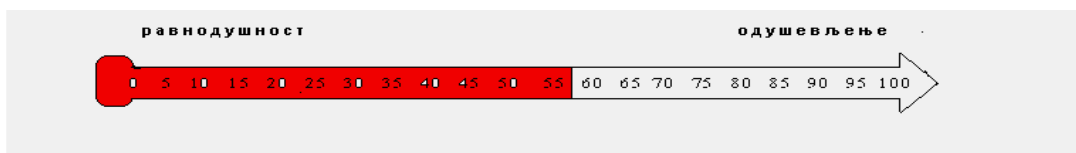
- 1) Да ли сте већ имали прилику да гласате на изборима за републички парламент?
o да o не (пређите на тачку бр.3)

- 2) Да можете да се вратите у прошлост, да ли бисте на прошлим изборима за републички парламент поступили другачије него што јесте? Да ли бисте гласали за неку другу партију или променили саму одлуку о изласку на изборе?
o да o не o не знам

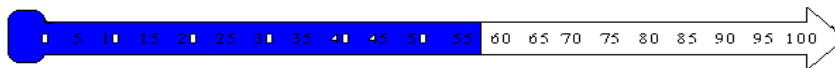
Без обзира на Ваша досадашња искуства са изборима, за нас су веома важна Ваша мишљења о друштвеним проблемима у Србији, српским политичким странкама и лидерима и могућим новим изборима. Због тога Вас молимо да одговорите на наредна питања

- 3) Молимо Вас да између наведених политичких странака изаберете ону која НАЈБОЉЕ изражава Ваша политичка очекивања и жеље?
o СНС – Српска напредна странка
o ДС – Демократска странка
o Г17 – Странка Г17 плус
o ДСС – Демократска странка Србије
o ЛДП – Либерално демократска партија
o СПС – Социјалистичка партија Србије
o СРС – Српска радикална странка
o нека друга - упишите која: _____
o ниједна – *прескочите један број питања- пређите на тачку бр. 22 стр.4*

- 4) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења, КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ОДУШЕВЉЕЊА ОДАБРАНОМ СТРАНКОМ ?
(уписати број од 1 – 100): _____

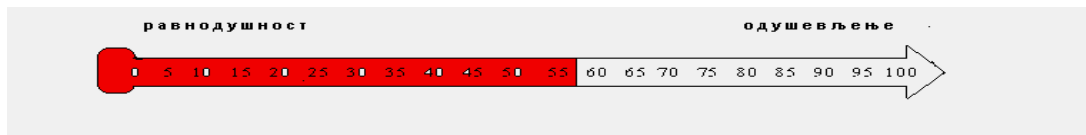

- 5) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења, КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ГАЂЕЊА ОД ОДАБРАНЕ СТРАНКЕ ?
(уписати број од 1 – 100): _____

- 6) Да ли се дешавало да будете ПОНОСНИ због поступака одабране странке?
о увек о веома често о повремено о веома ретко о никад
- 7) Да ли се дешавало да поступци одабране странке код Вас побуде НАДУ о бољем животу у будућности ?
о увек о веома често о повремено о веома ретко о никад
- 8) Да ли се дешавало да поступци одабране странке код Вас изазову СТРАХ од будућности ?
о увек о веома често о повремено о веома ретко о никад
- 9) Да ли е дешавало да будете ЛЈУТИ због поступака одабране странке?
о увек о веома често о повремено о веома ретко о никад
- 10) Узимајући у обзир само ПОЗИТИВНЕ СТРАНЕ одабране странке, колико је Ваш став о њој позитиван?
о уопште није позитиван
о благо је позитиван
о углавном је позитиван
о у целости је позитиван
- 11) Узимајући у обзир само НЕГАТИВНЕ СТРАНЕ одабране странке, колико је ваш ста о њој негативан?
о уопште није негативан
о благо је негативан
о углавном је негативан
о у целости је негативан
- 12) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ у односу на одабрану странку, колико се осећате пријатно?
о уопште се не осећам пријатно
о благо се осећам пријатно
о углавном се осећам пријатно
о у попуности се осећам пријатно
- 13) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ у односу на одабрану странку, колико се осећате непријатно?
о уопште се не осећам непријатно

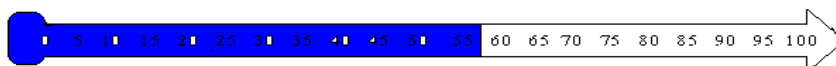
-
- благо се осећам непријатно
 - углавном се осећам непријатно
 - у потпуности се осећам непријатно
- 14) Узимајући у обзир само ПОЗИТИВНЕ СТРАНЕ ЛИДЕРА одабране странке, колико је Ваш став о њима позитиван?
- уопште није позитиван
 - благо је позитиван
 - углавном је позитиван
 - у целости је позитиван
- 15) Узимајући у обзир само НЕГАТИВНЕ СТРАНЕ ЛИДЕРА одабране странке, колико је Ваш став о њима позитиван?
- уопште није негативан
 - благо је негативан
 - углавном је негативан
 - у целости је негативан
- 16) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ у односу на ЛИДЕРЕ одабране странке, колико се осећате пријатно?
- уопште се не осећам пријатно
 - благо се осећам пријатно
 - углавном се осећам пријатно
 - у потпуности се осећам пријатно
- 17) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ у односу на ЛИДЕРЕ одабране странке, колико се осећате непријатно?
- уопште се не осећам непријатно
 - благо се осећам непријатно
 - углавном се осећам непријатно
 - у потпуности се осећам непријатно
- 18) Међу преосталим политичким странкама изаберите још једну која, поред већ одабране странке, најбоље изражава Ваше политичке жеље и очекивања!
- СНС – Српска напредна странка
 - ДС – Демократска странка
 - Г17 – Странка Г17 плус
 - ДСС – Демократска странка Србије
 - ЛДП – Либерално демократска партија
 - СПС – Социјалистичка партија Србије
 - СРС – Српска радикална странка
 - нека друга - упишите која: _____
 - ниједна
- 19) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења,
- КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ОДУШЕВЉЕЊА ОДАБРАНОМ СТРАНКОМ 2 (питање 18) ?
- (уписати број од 1 – 100): _____

- 20) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен гађења,

КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ГАЂЕЊА ОД
ОДАБРАНЕ СТРАНКЕ 2 (питање 18) ?

(уписати број од 1 – 100): _____

- 21) Између наведених политичких странака изаберите ону која је НАЈГОРИ израз Ваших политичких жеља и очекивања!

- СНС – Српска напредна странка
- ДС – Демократска странка
- Г17 – Странка Г17 плус
- ДСС – Демократска странка Србије
- ЛДП – Либерално демократска партија
- СПС – Социјалистичка партија Србије
- СРС – Српска радикална странка
- нека друга - упишите која: _____
- ниједна

- 22) Уколико би се наредне недеље одржали избори, ДА ЛИ БИСТЕ ИЗАШЛИ НА ИЗБОРЕ?

- да не не знам

- 23) У којој мери сте сигурни у своју НАМЕРУ ДА (НЕ)ИЗАЂЕТЕ НА ИЗБОРЕ?

- делимично сам сигуран-на
- углавном сам сигуран-на
- потпуно сам сигуран-на

- 24) Уколико нисте сигурни, одн. не бисте изашли на изборе, зашто?

Изаберите неке од понуђених одговора, или сами допишите разлоге!.

- зато што ме политика не интересује
- зато што су ме политичари разочарали
- зато што је слаба изборна понуда
- други разлози (упиши)

- 25) Уколико би се стекле повољне околности, да ли бисте гласали и ко би имао највеће шансе да добије Ваш глас на изборима?

-
- СНС – Одабрана странка
 - ДС – Демократска странка
 - Г17 – Странка Г17 плус
 - ДСС – Демократска странка Србије
 - ЛДП – Либерално демократска партија
 - СПС – Социјалистичка партија Србије
 - СРС – Српска радикална странка
 - нека друга - упишите која: _____
 - не могу да се одлучим
 - не бих гласао – *пређите на тачку бр. 30, стр. 6*

26) Који су разлози Ваше почетне несигурности у то за кога бисте гласали? Изаберите неке од понуђених одговора или упишите своје разлоге!

- немам довољно информација
 - због противречних мисли о мом фавориту
 - због противречних осећања према мом фавориту
 - неки други разлози – упишите:
-
-
-

27) У којој мери је изражен Ваш осећај противречних мисли/осећања у односу на изборног актера за кога бисте гласали?

- благо је изражен
- умерено је изражен
- веома снажно је изражен

28) Уколико временом процените да странка-партија за коју бисте гласали нема шансе на успех, да ли бисте упркос томе гласали за њу?

- да, ипак бих гласао-ла за исту странку – *пређите на тачку 30 !*
- гласао-ла бих за другу странку
- не бих гласао-ла – *пређите на тачку 30 !*

29) За кога бисте онда гласали?

- СНС – Српска напредна странка
- ДС – Демократска странка
- Г17 – Странка Г17 плус
- ДСС – Демократска странка Србије
- ЛДП – Либерално демократска партија
- СПС – Социјалистичка партија Србије
- СРС – Српска радикална странка
- нека друга - упишите која: _____
- ниједна
- не могу да се одлучим

У наредном делу истраживања питаћемо Вас шта мислите о неким друштвено-политичким проблемима у нашем друштву.

30) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ независности Косова и Метохије, колико је то добро?

-
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро
- 31) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ независности Косова и Метохије, у којој мери је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше
- 32) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Косову и Метохији као независној држави?
- уопште се не осећам пријатно
 - у благој мери се осећам пријатно
 - углавном се осећам пријатно
 - у потпуности се осећам пријатно
- 33) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Косову и Метохији као независној држави?
- уопште се не осећам непријатно
 - у благој мери се осећам непријатно
 - углавном се осећам непријатно
 - у потпуности се осећам непријатно
- 34) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ чланства Србије у ЕУ, колико је то добро?
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро
- 35) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ чланства Србије у ЕУ, колико је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше
- 36) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Србији као чланици ЕУ?
- уопште се не осећам пријатно
 - у благој мери се осећам пријатно
 - углавном се осећам пријатно
 - у потпуности се осећам пријатно

-
- 37) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Србији као чланици ЕУ?
- уопште се не осећам непријатно
 - у благој мери се осећам непријатно
 - углавном се осећам непријатно
 - у потпуности се осећам непријатно
- 38) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ чланства Србије у НАТО, колико је то добро?
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро
- 39) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ чланства Србије у НАТО, колико је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше
- 40) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Србији као чланици НАТО?
- уопште се не осећам пријатно
 - у благој мери се осећам пријатно
 - углавном се осећам пријатно
 - у потпуности се осећам пријатно
- 41) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Србији као чланици НАТО?
- уопште се не осећам непријатно
 - у благој мери се осећам непријатно
 - углавном се осећам непријатно
 - у потпуности се осећам непријатно
- 42) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ војне неутралности Србије, у којој мери је то добро?
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро
- 43) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ војне неутралности Србије, колико је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше

-
- 44) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ ПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате пријатно када се говори о Србији као војно неутралној држави?
- уопште се не осећам пријатно
 - у благој мери се осећам пријатно
 - углавном се осећам пријатно
 - у потпуности се осећам пријатно
- 45) Узимајући у обзир само Ваше ОСЕЋАЊЕ НЕПРИЈАТНОСТИ, колико се осећате непријатно када се говори о Србији као војно неутралној држави?
- уопште се не осећам непријатно
 - у благој мери се осећам непријатно
 - углавном се осећам непријатно
 - у потпуности се осећам непријатно
- 46) У којој мери се осећате задовољни вашим стандардом, одн. стандардом ваше породице?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на, нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - потпуно сам незадовољан-на
- 47) У којој мери се осећате задовољни изгледима за запослење након студија?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - потпуно сам незадовољан-на
- 48) Који исказ најбоље одражава Ваш став о пожељном облику владавине ?
- демократија је боља од свих других облика владавине.
 - за људе као ја демократски и недемократски режими су исти.
 - понекад недемократска влада може бити бољи облик владавине
 - не знам
- 49) Који исказ најбоље одражава Ваш однос према постигнутим променама у друштву и држави након 2000. године?
- то је период пропадања друштва и државе.
 - то је почетак демократског препорода друштва и државе.
 - то је период у коме се ништа битно није променило у друштву и држави.
 - не знам

-
- 50) Који исказ најбоље описује ефекте транзиције на Вашу породицу?
- o у периоду транзиције моја породица је углавном губила
 - o у периоду транзиције моја породица је углавном добијала.
 - o у периоду транзиције моја продоца је подједнако и губила и добијала.
 - o не знам

Ако на почетку упитника (питање бр. 3, стр.1) нисте одабрали странку која „НАЈБОЉЕ изражава Ваша политичка очекивања и жеље“, одн. ако сте одабрали одговор НИЈЕДНА, пређите на тачку 57, стр. 10 !

- 51) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је независност Косова и Метохије добра или лоша за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то веома лоше за Србију.
- 52) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је чланство Србије у ЕУ добро или лоше за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то веома лоше за Србију.
- 53) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је чланство Србије у НАТО добро или лоше за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то веома лоше за Србију.
- 54) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је војна неутралност Србије добра или лоша за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то веома лоше за Србију.

-
- 55) У којој мери сте задовољни како одабрана странка 1 (питање 3) ради на побољшању животног стандарда Вас и ваше породице?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - попуно сам незадовољан-на
- 56) У којој мери сте задовољни како одабрана странка 1 (питање 3) ради на побољшању могућности за запошљавање?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - попуно сам незадовољан-на
- 57) Који је Ваш пол?
- мушки
 - женски
- 58) У ком типу насеља сте провели највећи део свог живота?
- у малом граду
 - у великом граду
 - на селу
- 59) Уопштено говорећи, осећате ли да сте посебно привржени некој политичкој странци/партији (изаберите једну странку/партију), или се не осећате привржени ни једној странци/партији?
- СНС-Српској напредној странци
 - ДС-Демократској странци
 - Г17-Странци Г17 плус
 - ДСС-Демократској странци Србије
 - ЛДП-Либерално демократској партији
 - СПС-Социјалистичкој партији Србије
 - Српској радикалној странци
 - некој другој странци – упиши којој: _____
 - нисам посебно привржен ни једној странци

Захваљујемо на искрености и уложеном труду!

* * *

Пред Вама се налази упитник са питањима о политичким странкама, изборима и друштвено-политичким проблемима са којима се свакодневно суочавамо. Упитник је анониман и послужиће нам за проучавање јавног мњења студената о наведеним појавама. Молимо Вас да искрено одговорите на постављена питања.

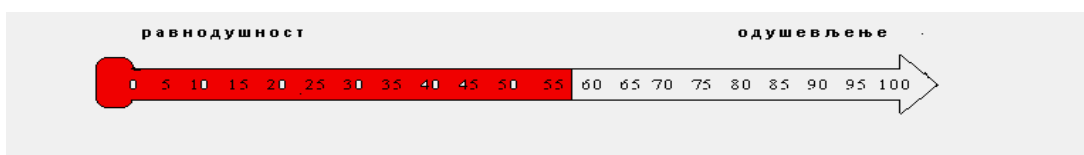
Ваше одговоре на питања означите са „X“ одн. прецртајте знак „о“ испред одговора! Време није ограничено. Унапред захваљујемо на сарадњи.

- 1) Да ли сте већ имали прилику да гласате на изборима за републички парламент?
 да не (пређите на тачку бр.3)
- 2) Да можете да се вратите у прошлост, да ли бисте на прошлим изборима за републички парламент поступили другачије него што јесте? Да ли бисте гласали за неку другу партију или променили саму одлуку о изласку на изборе?
 да не не знам

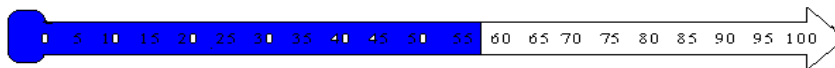
Без обзира на Ваша досадашња искуства са изборима, за нас су веома важна Ваша мишљења о друштвеним проблемима у Србији, српским политичким странкама и лидерима и могућим новим изборима. Због тога Вас молимо да одговорите на наредна питања

- 3) Молимо Вас да између наведених политичких странака изаберете ону која **НАЈБОЉЕ** изражава Ваша политичка очекивања и жеље?
 СНС – Српска напредна странка
 ДС – Демократска странка
 Г17 – Странка Г17 плус
 ДСС – Демократска странка Србије
 ЛДП – Либерално демократска партија
 СПС – Социјалистичка партија Србије
 СРС – Српска радикална странка
 нека друга - упишите која: _____
 ниједна – прескочите један број питања- пређите на тачку бр. 22 стр.4
- 5) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења, **КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ОДУШЕВЉЕЊА ОДАБРАНОМ СТРАНКОМ ?**

(уписати број од 1 – 100): _____

- 6) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења, КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ГАЂЕЊА ОД ОДАБРАНЕ СТРАНКЕ ?
(уписати број од 1 – 100): _____

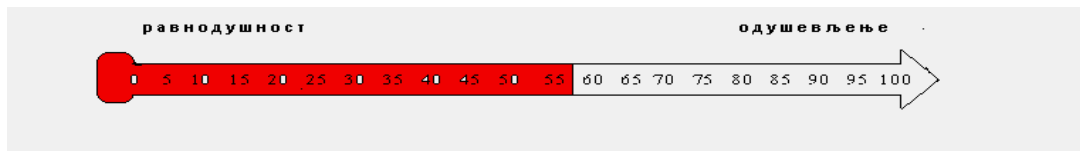

- 6) Да ли се дешавало да будете ПОНОСНИ због поступака одабране странке?
 увек веома често повремено веома ретко никад
- 8) Да ли се дешавало да поступци одабране странке код Вас побуде НАДУ о бољем животу у будућности?
 увек веома често повремено веома ретко никад
- 8) Да ли се дешавало да поступци одабране странке код Вас изазову СТРАХ од будућности?
 увек веома често повремено веома ретко никад
- 9) Да ли се дешавало да будете ЉУТИ због поступака одабране странке?
 увек веома често повремено веома ретко никад
- 10) Узимајући у обзир само ПОЗИТИВНЕ СТРАНЕ одабране странке, колико је Ваш став о њој позитиван?
 уопште није позитиван
 благо је позитиван
 углавном је позитиван
 у целости је позитиван
- 11) Узимајући у обзир само НЕГАТИВНЕ СТРАНЕ одабране странке, колико је ваш став о њој негативан?
 уопште није негативан
 благо је негативан
 углавном је негативан
 у целости је негативан
- 12) Узимајући у обзир сам Ваше уверење о КОРИСТИ коју за Вас и друштво остварује одабрана странка, у којој мери је ова странка корисна?
 уопште није корисна
 у благој мери је корисна
 углавном је корисна
 у потпуности је корисна

-
- 13) Узимајући у обзир само Ваше уверење о ШТЕТИ коју за Вас проузрокује одабрана странка, у којој мери је ова странка штетна?
- уопште није штетна
 - у благој мери је штетна
 - углавном је штетна
 - у попуности је штетна
- 14) Узимајући у обзир само ПОЗИТИВНЕ СТРАНЕ ЛИДЕРА одабране странке, колико је Ваш став о њима позитиван?
- уопште није позитиван
 - благо је позитиван
 - углавном је позитиван
 - у целости је позитиван
- 15) Узимајући у обзир само НЕГАТИВНЕ СТРАНЕ ЛИДЕРА одабране странке, колико је Ваш став о њима позитиван?
- уопште није негативан
 - благо је негативан
 - углавном је негативан
 - у целости је негативан
- 16) Узимајући у обзир само Ваше уверење о КОРИСТИ коју за Вас и друштво остварују ЛИДЕРИ одабране странке, у којој мери су они корисни?
- уопште нису корисни
 - у благој мери су корисни
 - углавном су корисни
 - у попуности су корисни
- 17) Узимајући у обзир само Ваше уверење о ШТЕТИ коју за Вас и друштво проузрокују ЛИДЕРИ одабране странке, у којој мери су они штетни?
- уопште нису штетни
 - у благој мери су штетни
 - углавном су штетни
 - у попуности су штетни
- 18) Међу преосталим политичким странкама изаберите још једну која, поред већ одабране странке, најбоље изражава Ваше политичке жеље и очекивања!
- СНС – Српска напредна странка
 - ДС – Демократска странка
 - Г17 – Странка Г17 плус
 - ДСС – Демократска странка Србије
 - ЛДП – Либерално демократска партија
 - СПС – Социјалистичка партија Србије
 - СРС – Српска радикална странка
 - нека друга - упишите која: _____
 - ниједна

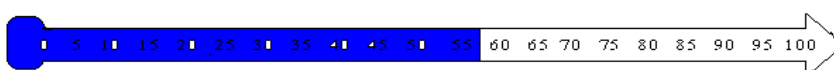
- 19) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен одушевљења,

КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ОДУШЕВЉЕЊА
ОДАБРАНОМ СТРАНКОМ 2 (питање 18) ?
(уписати број од 1 – 100): _____

- 20) Када би доња скала била термометар на коме „0“ показује равнодушност, а већи бројеви показују већи степен гађења,

КОЈИ БРОЈ БИ ПОКАЗИВАО ВАШ СТЕПЕН ГАЂЕЊА ОД
ОДАБРАНЕ СТРАНКЕ 2 (питање 18) ?
(уписати број од 1 – 100): _____

- 21) Између наведених политичких странака изаберите ону која је **НАЈГОРИ** израз Ваших политичких жеља и очекивања!

- СНС – Српска напредна странка
- ДС – Демократска странка
- Г17 – Странка Г17 плус
- ДСС – Демократска странка Србије
- ЛДП – Либерално демократска партија
- СПС – Социјалистичка партија Србије
- СРС – Српска радикална странка
- нека друга - упишите која: _____
- ниједна

- 22) Уколико би се наредне недеље одржали избори, **ДА ЛИ БИСТЕ** ИЗАШЛИ НА ИЗБОРЕ?

- да не не знам

- 23) У којој мери сте сигурни у своју **НАМЕРУ ДА (НЕ)ИЗАЂЕТЕ** НА ИЗБОРЕ?

- делимично сам сигуран-на
- углавном сам сигуран-на
- потпуно сам сигуран-на

- 24) Уколико нисте сигурни, одн. не бисте изашли на изборе, зашто? Изаберите неке од понуђених одговора, или сами допишите разлоге!.

- зато што ме политика не интересује
- зато што су ме политичари разочарали
- зато што је слаба изборна понуда
- други разлози (упиши)

-
-
-
- 25) Уколико би се стекле повољне околности, да ли бисте гласали и ко би имао највеће шансе да добије Ваш глас на изборима?
- СНС – Одабрана странка
 - ДС – Демократска странка
 - Г17 – Странка Г17 плус
 - ДСС – Демократска странка Србије
 - ЛДП – Либерално демократска партија
 - СПС – Социјалистичка партија Србије
 - СРС – Српска радикална странка
 - нека друга - упишите која: _____
 - не могу да се одлучим
 - не бих гласао – пређите на тачку бр. 30, стр. 6
- 26) Који су разлози Ваше почетне несигурности у то за кога бисте гласали? Изаберите неке од понуђених одговора или упишите своје разлоге!
- немам довољно информација
 - због противречних мисли о мом фавориту
 - због противречних осећања према мом фавориту
 - неки други разлози – упишите:
-
-
-
- 27) У којој мери је изражен Ваш осећај противречних мисли/осећања у односу на изборног актера за кога бисте гласали?
- благо је изражен
 - умерено је изражен
 - веома снажно је изражен
- 28) Уколико временом процените да странка-партија за коју бисте гласали нема шансе на успех, да ли бисте упркос томе гласали за њу?
- да, ипак бих гласао-ла за исту странку – пређите на тачку 30 !
 - гласао-ла бих за другу странку
 - не бих гласао-ла – пређите на тачку 30 !
- 29) За кога бисте онда гласали?
- СНС – Српска напредна странка
 - ДС – Демократска странка
 - Г17 – Странка Г17 плус
 - ДСС – Демократска странка Србије
 - ЛДП – Либерално демократска партија
 - СПС – Социјалистичка партија Србије
 - СРС – Српска радикална странка
 - нека друга - упишите која: _____

-
- ниједна
 - не могу да се одлучим

У наредном делу истраживања питаћемо Вас шта мислите о неким друштвено-политичким проблемима у нашем друштву.

- 30) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ независности Косова и Метохије, колико је то добро?
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро
- 31) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ независности Косова и Метохије, у којој мери је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше
- 32) Узимајући у обзир само мисли и уверења о КОРИСТИ од независности Косова и Метохије, у којој мери је то корисно?
- то уопште није корисно
 - то је у благој мери корисно
 - то је углавном корисно
 - то је у потпуности корисно
- 33) Узимајући у обзир само мисли и уверења о ШТЕТИ од независности Косова и Метохије, у којој мери је то штетно?
- то уопште није штетно
 - то је у благој мери штетно
 - то је углавном штетно
 - то је у потпуности штетно
- 34) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ чланства Србије у ЕУ, колико је то добро?
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро
- 35) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ чланства Србије у ЕУ, колико је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше
- 36) Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о КОРИСТИ од чланства Србије у ЕУ, у којој мери је то корисно?
- то уопште није корисно

-
- то је у благој мери корисно
 - то је углавном корисно
 - то је у попуности корисно
- 37) Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о ШТЕТИ од чланства Србије у ЕУ, у којој мери је то штетно?
- то уопште није штетно
 - то је у благој мери штетно
 - то је углавном штетно
 - то је у попуности штетно
- 38) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ чланства Србије у НАТО, колико је то добро?
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро
- 39) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ чланства Србије у НАТО, колико је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше
- 40) Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о КОРИСТИ од чланства Србије у НАТО, у којој мери је то корисно?
- то уопште није корисно
 - то је у благој мери корисно
 - то је углавном корисно
 - то је у попуности корисно
- 41) Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о ШТЕТИ од чланства Србије у НАТО, у којој мери је то штетно?
- то уопште није штетно
 - то је у благој мери штетно
 - то је углавном штетно
 - то је у попуности штетно
- 42) Узимајући у обзир само ДОБРЕ СТРАНЕ војне неутралности Србије, у којој мери је то добро?
- то уопште није добро
 - то је у благој мери добро
 - то је углавном добро
 - то је у потпуности добро

-
- 43) Узимајући у обзир само ЛОШЕ СТРАНЕ војне неутралности Србије, колико је то лоше?
- то уопште није лоше
 - то је у благој мери лоше
 - то је углавном лоше
 - то је у потпуности лоше
- 44) Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о КОРИСТИ од војне неутралности Србије, у којој мери је то корисно?
- то уопште није корисно
 - то је у благој мери корисно
 - то је углавном корисно
 - то је у потпуности корисно
- 45) Узимајући у обзир само Ваше мисли и уверења о ШТЕТИ од војне неутралности Србије, у којој мери је то штетно?
- то уопште није штетно
 - то је у благој мери штетно
 - то је углавном штетно
 - то је у потпуности штетно
- 46) У којој мери се осећате задовољни вашим стандардом, одн. стандардом ваше породице?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на, нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - потпуно сам незадовољан-на
- 47) У којој мери се осећате задовољни изгледима за запослење након студија?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - потпуно сам незадовољан-на
- 48) Који исказ најбоље одражава Ваш став о пожељном облику владавине ?
- демократија је боља од свих других облика владавине.
 - за људе као ја демократски и недемократски режими су исти.
 - понекад недемократска влада може бити бољи облик владавине
 - не знам

-
- 49) Који исказ најбоље одражава Ваш однос према постигнутим променама у друштву и држави након 2000. године?
- o то је период пропадања друштва и државе.
 - o то је почетак демократског препорода друштва и државе.
 - o то је период у коме се ништа битно није променило у друштву и држави.
 - o не знам
- 50) Који исказ најбоље описује ефекте транзиције на Вашу породицу?
- o у периоду транзиције моја породица је углавном губила
 - o у периоду транзиције моја породица је углавном добијала.
 - o у периоду транзиције моја продоца је подједнако и губила и добијала.
 - o не знам

Ако на почетку упитника (питање бр. 3, стр.1) нисте одабрали странку која „НАЈБОЉЕ изражава Ваша политичка очекивања и жеље“, одн. ако сте одабрали одговор НИЈЕДНА, пређите на тачку 57, стр. 10 !

- 51) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је независност Косова и Метохије добра или лоша за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то веома лоше за Србију.
- 52) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је чланство Србије у ЕУ добро или лоше за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то веома лоше за Србију.
- 53) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је чланство Србије у НАТО добро или лоше за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - o одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - o одабрана странка 1 <сматра да је то веома лоше за Србију.
- 54) По Вашем мишљењу, да ли одабрана странка 1 (питање 3) сматра да је војна неутралност Србије добра или лоша за Србију?
- o одабрана странка 1 сматра да је то веома добро за Србију.

-
- одабрана странка 1 сматра да је то углавном добро за Србију.
 - одабрана странка 1 је неодлучна да ли је то добро или лоше за Србију.
 - одабрана странка 1 сматра да је то углавном лоше за Србију.
 - одабрана странка 1 сматра да је то веома лоше за Србију.
- 55) У којој мери сте задовољни како одабрана странка 1 (питање 3) ради на побољшању животног стандарда Вас и ваше породице?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - попуно сам незадовољан-на
- 56) У којој мери сте задовољни како одабрана странка 1 (питање 3) ради на побољшању могућности за запошљавање?
- у потпуности сам задовољан-на
 - углавном сам задовољан-на
 - делимично сам задовољан-на
 - нисам ни задовољан-на нити незадовољан-на
 - делимично сам незадовољан-на
 - углавном сам незадовољан-на
 - попуно сам незадовољан-на
- 57) Који је Ваш пол?
- мушки
 - женски
- 58) У ком типу насеља сте провели највећи део свог живота?
- у малом граду
 - у великом граду
 - на селу
- 59) Уопштено говорећи, осећате ли да сте посебно привржени некој политичкој странци/партији (изаберите једну странку/партију), или се не осећате привржени ни једној странци/партији?
- СНС-Српској напредној странци
 - ДС-Демократској странци
 - Г17-Странци Г17 плус
 - ДСС-Демократској странци Србије
 - ЛДП-Либерално демократској партији
 - СПС-Социјалистичкој партији Србије
 - Српској радикалној странци
 - некој другој странци – упиши којој: _____
 - нисам посебно привржен ни једној странци

ахваљујемо на искрености и уложеном труду!

* * *

Прилог III

Табела III1 : Значајност разлика емоција А-афективне и Б-когнитиве групе према преферираној странци

Рангови

Независна променљива	Група: А – А афективна Б- Б когнитивна	N	Просечни ранг	Сума рангова
Понос политичка странка	А афективна	181	171.87	31109.00
	Б когнитивна	153	162.33	24836.00
	Укупно	334		
Нада политичка странка.	А афективна	181	173.33	31372.50
	Б когнитивна	153	160.60	24572.50
	Укупно	334		
Страх политичка странка	А афективна	181	170.17	30800.50
	Б когнитивна	153	164.34	25144.50
	Укупно	334		
Љутња политичка странка	А афективна	181	168.95	30580.50
	Б когнитивна	153	165.78	25364.50
	Укупно	334		

Тест независних узорака

Независна променљива	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Понос политичка странка	13055.000	24836.000	-.970	.332
Нада политичка странка.	12791.500	24572.500	-1.292	.196
Страх политичка странка	13363.500	25144.500	-.579	.562
Љутња политичка странка	13583.500	25364.500	-.318	.751

Табела III2 : Значајност разлика сентимената А-афективне и Б-когнитивне групе према преферираној странци

Рангови

	Група: А – А афективна Б- Б когнитивна	N	M	Стандардна девијација	Стандардна грешка M
Сентимент одушевљења преферираном странком	А афективна	181	58.24	26.292	1.954
	Б когнитивна	153	56.08	22.854	1.848
Сентимент гађења од префериране странке	А афективна	181	21.75	21.652	1.609
	Б когнитивна	153	19.43	21.577	1.744
Амбиваленција сентимената	А афективна	181	-5.8114	58.79567	4.37025
	Б когнитивна	153	-9.8497	54.47824	4.40430

Тест независних узорака

		Сентимент одушевљења преферираном странком		Сентимент гађења од префериране странке		Амбиваленција сентимената	
		Претпост. једнакост варијансе	Претпост. неједнакост варијансе	Претпост. једнакост варијансе	Претпост. неједнакост варијансе	Претпост. једнакост варијансе	Претпост. неједнакост варијансе
Левенов тест једнакост варијансе	F	3.675		.159		1.131	
	Sig.	.056		.690		.288	
t-тест за једнакост M	T	.792	.802	.977	.978	.647	.651
	Df	332	331.732	332	323.166	332	329.188
	Значајност (2страна)	.429	.423	.329	.329	.518	.516
	Просечна разлика	2.156	2.156	2.320	2.320	4.03831	4.03831
	Стандардна грешка разлике	2.721	2.689	2.374	2.373	6.24443	6.20459
	95% интервал поуздан. и разлике	Горњи -3.197	-3.135	-2.350	-2.349	-8.24533	-8.16734
	Доњи	7.508	7.446	6.990	6.989	16.32196	16.24397

Табела IIIа : Значајност разлика између А-афективне и Б-когнитиве групе по основу евалуације префериране странке, њених лидера и политичких проблема

Независна променљива	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Политичка странка добро	13051.500	24832.500	-1.037	.300
Политичка странка лоше	12895.000	29366.000	-1.283	.199
Добро – лоше амбиваленција политичка странка	13412.500	29883.500	-.523	.601
Добро – лоше амбиваленција политички лидери	13193.000	29664.000	-.766	.444
КИМ независност – добро	30824.500	59504.500	-.182	.856
КИМ независност – лоше	30526.500	64456.500	-.385	.700
Добро – лоше амбиваленција независност КИМ	30103.500	64033.500	-.655	.513
НАТО чланство – добро	30218.500	64148.500	-.484	.628
НАТО чланство – лоше	30825.000	64755.000	-.075	.940
амбиваленција – НАТО чланство	30775.000	59216.000	-.107	.915
војна неутралност – добро	29074.500	62744.500	-1.145	.252
Војна неутралност – лоше	29143.500	62813.500	-1.193	.233
Амбиваленција – војна неутралност	30799.000	59240.000	-.014	.989

Табела III36 : Значајност разлика А-афективне и Б-когнитиве групе по основу задовољства стандардом и могућностима запослења

Независна променљива	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	Asymp. Sig. (2-tailed)
Задовољство стандардом	28555.000	56996.000	-1.435	.151
Могућност запослења	9749.000	20189.000	-.172	.864

Прилог IV

Избор конкретне странке – сентименти присталица Демократске странке

Код анализе **избора конкретне странке**, t-тестом упоређени су резултати испитивања **позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење)** у односу на Демократску странку код колебљивих и опредељених учесника. Установљена је значајна разлика резултата само у односу на **гађење** колебљивих (АС = 16.71, n = 7) и опредељених учесника (АС = 16.71, n = 126); t (131) = -3730, p = 0.000 (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -26.146, CI: -40.013 до -12.2790. Јачина везе, утицаја између променљивих била је велика (ета квадрат = 0.5968), по Коеновом критеријуму 0,1 = мали утицај, 0,3 = средњи утицај, 0,5 је велики утицај).

Код анализе **избора конкретне странке**, t-тестом су упоређени резултати испитивања **јачине амбиваленције позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење)** у односу на Демократску странку. Установљено је да постоји значајна разлика у погледу амбиваленције сентимената одлушевљења и гађења) учесника између несигурних, колебљивих (АС = 53.5714, n = 7) и опредељених учесника (АС = -14.2528 n = 116); t (131) = -3.461, p = 0.001 (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -69.657, CI: -106.69250 до -29.05600. Јачина везе, утицаја између променљивих била је велика (ета квадрат = -0.60385), по Коеновом критеријуму).

Прилог V

Резултати анализе сентимената присталица Демократске странке

Код **намере изласка на изборе**, t-тестом упоређени су резултати испитивања јачине **сентимента одушевљења** према Демократској странци код колебљивих и опредељених учесника. Установљена је значајна разлика резултата између колебљивих ($AC = 47.06$, $n = 17$) и опредељених учесника ($AC = 59.30$, $n = 100$); $t(115) = 2.024$, $p = 0.045$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = 12.241, CI: .261 до 24.222 била је средња (ета квадрат = 0.26067 по Коеновом критеријуму).

Код **намере изласка на изборе**, t-тестом упоређени су резултати испитивања јачине **сентимент гађења** од Демократске странке код колебљивих и опредељених учесника. Установљена је значајна разлика резултата између колебљивих ($AC = 27.12$, $n = 17$) и опредељених учесника ($AC = 15.61$, $n = 100$); $t(115) = -2.376$, $p = 0.019$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -11.506, CI: -21.098 до -1.915. Јачина везе, утицаја између променљивих била је средња (ета квадрат = -0.27176, по Коеновом критеријуму).

Код **намере изласка на изборе** колебљивих учесника, t-тестом су упоређени резултати испитивања **јачине амбиваленције позитивног (одушевљење) и негативног сентимента (гађење) у односу на Демократску странку**. Установљено је да постоји значајна разлика у погледу амбиваленције сентимената одлушевљења и гађења) учесника између несигурних, колебљивих ($AC = 20.1765$, $n = 17$) и опредељених учесника ($AC = -18.3086$, $n = 100$); $t(115) = -2.862$, $p = 0.005$ (обострано). Разлика између средњих вредности обележја по групама (просечна разлика = -38.485, CI: -65.11958 до -11.85048. Јачина везе, утицаја између променљивих била је средња (ета квадрат = -0.33662 по Коеновом критеријуму).

Прилог VI

Намера изласка на изборе - резултати присталица Демократске странке у односу на вредновање странке и њене лидере:

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев У-тест је открио значајну разлику у јачини **штете од деловања Демократске странке** код колебљивих учесника (АС ранга = 44,00 $n = 8$) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (АС ранга = 29.65, $n = 54$), $U = 116.000$, $z = -2.398$, $p = 0.016$, $r = -0.30454$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је средња по Коеновом критеријуму.

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев У-тест је открио значајну разлику у јачини **амбиваленције користи и штете од Демократске странке** код колебљивих учесника (АС ранга = 49.81, $n = 8$) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (АС ранга = 28.79, $n = 54$), $U = 69.500$, $z = -3.170$, $p = 0.02$, $r = -0.40259$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је средња по Коеновом критеријуму.

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев У-тест је открио значајну разлику у јачини **амбиваленције користи и штете од деловања лидера Демократске странке** код колебљивих учесника (АС ранга = 29.12, $n = 18$) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (АС ранга = 47-56, $n = 54$), $U = 87.500$, $z = -2.720$, $p = 0.06$, $r = -0.35204$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је средња.

Прилог VII

Учесници без префериране странке и њихове разлике у случају намере изласка на изборе и вредновање војне неутралности Србије:

Код намере изласка на изборе, Ман-Витнијев У-тест је открио значајну разлику у јачини **општег позитивног вредновања војне неутралности Србије** код колебљивих учесника (АС ранга = 39.25, $n = 46$) и опредељених учесника који ће изаћи на изборе (АС ранга = 52.90, $n = 45$), $U = 724.500$, $z = -2.667$, $p = 0.008$, $r = -0.27957$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је средња (по Коеновом критеријуму 0,1 = мали утицај, 0,3 = средњи утицај, 0,5 је велики утицај)

Прилог VIII

Присталице Демократске странке и колебљивост изборног понашања

Код **намере изласка на изборе**, Ман-Витнијев У-тест је открио значајну разлику у јачини **задовољства преферираном странком у вези с побољшањем стандарда** (у којом мери сте задовољни како одабранка странка ради на побољшању животног стандарда) између колебљивих (АС ранга = 45.50, $n = 17$) и опредељених присталица Демократске странке за излазак на изборе (АС ранга = 61.30, $n = 100$), $U = 474.500$, $z = -2.754$, $p = 0.006$, $r = -0.25461$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је средња по Коеновом критеријуму.

Код **намере избора конкретне странке**, Ман-Витнијев У-тест је открио значајну разлику у јачини **задовољства преферираном странком у вези с побољшањем стандарда** (у којом мери сте задовољни како одабранка странка ради на побољшању животног стандарда) између колебљивих (АС ранга = 30.07, $n = 7$) и опредељених присталица Демократске странке који намеравају да гласају за ДС (АС ранга = 64.95, $n = 118$), $U = 995$, $z = -2.564$, $p = 0.010$, $r = -0.22933$. Постојећа јачина везе, утицаја између променљивих је мала по Коеновом критеријуму.

Биографија

1955. године рођен у Новом Саду, Србија. Основно и гимназијско школовање завршио у Новом Саду.

1977. године дипломирао на Правном факултету у Новом Саду.

1979. године дипломирао психологију на Филозофском факултету у Београду.

1981. године аташе у министарству иностраних послова у Београду.

1983. године психолог у средњој школи унутрашњих послова у Сремској Каменици.

1986. године поновно ангажовање у министарству иностраних послова у Београду. Службовао у дипломатско-конзуларним мисијама у Аустрији, Румунији и Немачкој.

2004. године магистрирао психологију на Филозофском факултету у Београду са темом: «Тајност информација и доношење спољнополитичких одлука».

Говори енглески, немачки, француски и румунски језик.
Ожењен, отац двоје деце.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Станиша Остојић

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Психолошки аспекти изборног понашња колебљивих бирача у Србији

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 24. IV 2012.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: СтанишаОстојић

Број уписа _____

Студијски програм: социјална психологија

Наслов рада: Психолошки аспекти изборног понашња колебљивих бирача у Србији

Ментор проф. Др Бора Кузмановић

Потписани Станиша Остојић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 24. 10 2012.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Психолошки аспекти изборног понашња колебљивих бирача у Србији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 24.IV 2012.